

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ORTADOĞU'DA SU SORUNU
VE
TÜRKİYE'NİN SINIRAŞAN SULARI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Ünsal KESİK**

Bolu- 2009

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**ORTADOĞU'DA SU SORUNU
VE
TÜRKİYE'NİN SINIRAŞAN SULARI**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Ünsal KESİK**

Danışman: Doç. Dr. Kamer KASIM

Bolu–2009

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yüksek lisans öğrencisi Ünsal KESİK'e ait **“Ortadoğu’da Su Sorunu ve Türkiye’nin Sınıraşan Suları”** isimli çalışma jürimiz tarafından Anabilim Dalı YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 27/01/2009

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Kamer KASIM

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mehmet DALAR

Üye : Yrd.Doç. Dr. Necat AKYILDIZ

Prof. Dr. Uğur ESER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**ORTADOĞU’DA SU SORUNU VE TÜRKİYE’NİN SINIRAŞAN
SULARI****Ünsal KESİK****Yüksek Lisans Tezi****Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Kamer KASIM****Kasım 2009, 163 Sayfa**

Dünya üzerinde, tüm canlıların yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duyduğu en önemli doğal kaynağın “su” olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Ancak insanoğlu yüzyıllar boyunca pek çok kaynağın kullanımında olduğu gibi suyun kullanımında da ekonomik davranmamış, suyun tükenebilecek bir meta olduğunun bilincine varamamıştır. Son yıllarda nüfus artışı, su kaynaklarının plansız kullanılması, küresel ısınma ve bunun yol açtığı iklim değişiklikleri gibi unsurlar kuraklık sorununu beraberinde getirmiş bu da bir su bilinci politikasının oluşturulması zorunluluğunu doğurmuştur.

Yapılan araştırmalarda, yerküre üzerinde 26 ülkenin su kıtlığı çektiği, 30 yıl içinde en az 46, en fazla 52 ülkenin, 2050 yılında ise 65 ülkenin daha su kıtlığı çeken ülkeler arasına dahil olacağı ortaya konulmaktadır. Dünya nüfusunun 2050 yılında 7 milyar olacağı ve bu rakamın yüzde 60’ının yeterli miktarda sudan mahrum kalacağı uzmanlarca ifade edilmektedir. Bu sebeple sahip olunan bu kaynağın, gelecek dönemlerde bu kaynağa yeterli düzeyde sahip olmayan ülkeler üzerinde bir baskı ve yaptırım unsuru olarak kullanılma olasılıkları dünya gündemini meşgul etmektedir.

Bu tez; su sorununu en derinden yaşıyan coğrafyalardan Orta Doğu Bölgesi ve bu bölge içinde olabileceği ileri sürülen su kaynaklı çatışmaları neden sonuç ilişkisi içerisinde irdelemek, genel kanının aksine barışçıl ve yapısalcı çözüm yollarıyla bölgede geleceğe yönelik olumlu su politikalarının neler olabileceği konusunda analizlerde bulunma amacı taşımaktadır.

Çalışma üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölüm su ile ilgili uluslararası kavramların tanımlarını içermektedir.

İkinci bölümde, ülkeler arasında çatışma unsuru olarak görülen sınıraşan sular ve su sistemleri ile ilgili Uluslararası Hukuk Derneği (UHD), Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK), Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN/ECE) gibi uluslararası örgütlerin su konusunda yaptıkları çalışmalar ve uluslararası düzeyde su sorununun yol açtığı uyuşmazlıklara çözüm aramak için oluşturdukları hukuk kuralları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise genel bağlamda dünya üzerinde su kıtlığına neden olan etmenler ve spesifik olarak ise Ortadoğu coğrafyasındaki su sorunu, Türkiye, Suriye ve Irak üçgeni içerisinde ele alınmıştır. Suyun Ortadoğu havzasındaki yeri, Ortadoğu'ya hayat veren başlıca su kaynakları, Türkiye'nin sınıraşan sularından Fırat, Dicle nehirleri ve bu nehirlerin Ortadoğu su sorununa etkileri ile Türkiye'nin bu bağlamda Irak ve Suriye devletleri ile yaptığı hukuki düzenlemeler ve “Su savaşı mı yoksa su barışı mı?” sorusuna cevap vermeye çalışılmıştır. Türkiye'nin uzlaşmacı su politikasının bir sonucu olan, Barış Suyu Projesi, Üç Aşamalı Plan, Manavgat Suyu Projesi ve GAP projelerinden bahsedilerek bölgede şekillenecek hidro-politik yaklaşımlara dair tespit ve analizlerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Sınıraşan sular, Orta Doğu, Fırat ve Dicle.

ABSTRACT

It is clear that, water is the most important natural resource in the world and species need it to continue their life. Unfortunately, for centuries, human beings acted very carelessly about using water just like many different natural resources. But mankind couldn't realise that water isn't an endless source. In recent years, growing population, unplanned use of water resources, global warming and climate change cause water scarcity. And this issue endangers a necessity of water politics.

Researches show that, there are 26 countries that are suffering from water shortage in the world. And in thirty years time, minimum 46 maximum 52 countries, would be suffering from the same issue. It is estimated that, there will be 65 countries which suffer from water shortage in 2050. Specialists convey that, world's population will be 7 billion and sixty percent of this population will be deprived of enough water. Therefore water-rich countries believe that this natural resource is a power factor. And it is possible that, they may use this resource as a pressure and sanction element for the other countries which are not lucky to have enough water.

This thesis aims to explain; The Middle East; the geography where the water problem is being faced deeply. And the reasons and results which may cause conflicts around water issues in this area. On the contrary to general idea this thesis suggests peaceful solutions and positive hydro politics way for this geography's future.

This thesis consists of three parts and a conclusion. The first part dwells on international terms related to water issues.

The second part of the study aim to explain the transboundary water and transboundary water system which are accepted as a quarell element among to countries around the world. The international organizations such as International Law Association, United Nations Economic Commission for Europe legal regulations to solve this issue.

Water in the Middle East, The Middle East initial water resources, Turkey's transbounboundary rivers Tigris and Euphrates and their effect to water issues in The Middle East and the agrements about this problem between Iraq, Syria and Turkey, Western countries approach to The Middle East water problem are examined in the thirt part of the thesis.

In conclusion, The reasons which cause water shortage all around the world and specifically water problems in he Middle East and its effect to Turkey, Syria and Iraq are described. The question is "Water war or water peace?" tried to be answered. Turkey's water politics in the geography of Middle East and Turkey's suggestions to solve this problem are also given.

Keywords: Transbounboundary rivers, The Middle East, Tigris, Euphrates

Eşime ve Kızıma

TEŞEKKÜR

Araştırma boyunca, rehberliği ve desteği için tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Kamer KASIM' a, yardımları ve anlayışı için Sayın Doç. Dr. Muhittin ATAMAN ve Yrd. Doç. Mehmet DALAR' a; bana olan inançları, fedakârlıkları, maddi ve manevi destekleri için aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	v
EŞİME VE KIZIMA.....	vii
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xii

BİRİNCİ BÖLÜM

SU İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KAVRAMLAR

1. ULUSAL SUYOLU.....	1
2. ULUSLARARASI SUYOLU (ORTAK SULAR).....	2
3. SINIRAŞAN SULAR.....	4
4. KIYIDAŞ DEVLET	6

İKİNCİ BÖLÜM

SINIRAŞAN SULAR: KURAMSAL ÇERÇEVE VE NORMATİF DÜZENLEME ARAYIŞI

1. KURAMSAL ÇERÇEVE: MUTLAK EGEMENLİKTEN ADİL KULLANIMA.....	9
1.1. MUTLAK EGEMENLİK (HARMON) DOKTRİNİ.....	13

1.2. DOĞAL DURUMUN BÜTÜNLÜĞÜ DOKTRİNİ.....	17
1.3. ÖN KULLANIM ÜSTÜNLÜĞÜ DOKTRİNİ.....	21
1.4. ADİL (HAKKANİYETE UYGUN) KULLANIM DOKTRİNİ.....	24
 2. EVRENSEL BİR NORM OLUŞTURMANIN ZORLUĞU VE BU YÖNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....	 27
2.1. ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI.....	30
2.2. ULUSLARARASI KODİFİKASYON ÇALIŞMALARININ SU KONUSUNDA GELDİĞİ AŞAMA.....	 34
2.3. ULUSLARARASI HUKUK DERNEĞİ’NİN (UHD) ÇALIŞMALARI.....	35
2.4. ULUSLARARASI HUKUK KOMİSYONU’NUN (UHK) ÇALIŞMALARI.....	 37
2.5. BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN ULUSLARARASI SUYOLLARININ ULAŞIM DIŞI KULLANIMINA İLİŞKİN SÖZLEŞMESİ.....	 40
2.6. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER AVRUPA EKONOMİK KOMİSYONUNUN ÇALIŞMALARI.....	 49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SUYUN ORTADOĞU HAVZASINDAKİ YERİ VE TÜRKİYE

1. ORTADOĞU KAVRAMI.....	54
2. ORTADOĞU SU SORUNU.....	59
2.1. ORTADOĞU’ DA SUYUN PAYLAŞIMI KONUSUNUN ÇATIŞMAYA YOL AÇMA İHTİMALİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER.....	 67
3. ORTA DOĞU’DA İHTİLAFLARA NEDEN OLABİLECEK BAŞLICA NEHİR HAVZALARI	 81
3.1. NİL NEHRİ HAVZASI	81
3.2. ÜRDÜN (ŞERİA) NEHRİ HAVZASI	85

3.3. ASİ (ORONTES) NEHRİ HAVZASI	90
3.4. LİTANİ NEHRİ HAVZASI.....	93
3.5. FIRAT NEHRİ HAVZASI.....	95
3.6. DİCLE NEHRİ HAVZASI	99
4. SINIR AŞAN SULAR VE TÜRKİYE: HİDRO-POLİTİK BİR DEĞERLENDİRME.....	101
5. SINIRAŞAN SULARA İLİŞKİN TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	116
5.1. TÜRKİYE VE IRAK ARASINDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER.....	121
5.2. TÜRKİYE VE SURİYE ARASINDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER..	125
5.3. ATATÜRK KEBAN VE BARAJLARININ YAPIMI AŞAMASINDA TÜRKİYE İLE SURİYE VE IRAK ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR.....	131
6. AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN SINIRAŞAN SULARI.....	136
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	146
KAYNAKLAR.....	153
ÖZGEÇMİŞ.....	163

KISALTMALAR

<i>AB</i>	Avrupa Birliği
<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>AID</i>	Uluslar arası Kalkınma Ajansı
<i>ATO</i>	Ankara Ticaret Odası
<i>BM</i>	Birleşmiş Milletler
<i>UN/ECE</i>	Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu
<i>BMGK</i>	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
<i>ÇED</i>	Çevre Etki Değerlendirme Raporu
<i>DSİ</i>	Devlet Su İşleri
<i>EİEİ</i>	Elektrik İdaresi Etüt İşleri
<i>GAP</i>	Güneydoğu Anadolu Projesi
<i>M.Ö.</i>	Milattan Önce
<i>OTK</i>	Ortak Teknik Komite
<i>TSKY</i>	Tümleşik Su Kaynakları Yönetimi
<i>UAD</i>	Uluslararası Adalet Divanı
<i>UHD</i>	Uluslararası Hukuk Derneği
<i>UHE</i>	Uluslararası Hukuk Enstitüsü
<i>UHK</i>	Uluslararası Hukuk Komisyonu

BÖLÜM I

SU İLE İLGİLİ ULUSLARARASI KAVRAMLAR

Su ile ilgili uluslararası kavramlar, sınıraşan sular konusunda oluşturulmakta olan kural ve ilkelerin uygulama alanının fiziki ve fonksiyonel sınırlarını belirlemede yol gösterici birer unsur olarak değerlendirilebilirler. Sınıraşan sularla ilgili olarak yapılan çeşitli çalışmalarda ve uluslararası hukuk literatüründe bu kavramlar, ulusal su yolu, uluslararası su yolu (ortak sular), sınıraşan sular, kıyıdaş devlet (ilgili devlet) v.b. olarak yer almaktadır.

1. ULUSAL SUYOLU

Kaynağından denize aktığı yere kadar, bir devletin sınırları içinde kalan su yolları ulusal su yolu olarak değerlendirilmektedirler. Buna göre; bir tek devletin topraklarında yer alan akarsular, göller, kanallar ve öteki su yolları ilke olarak ulusal su yollarıdır. Devletlerin sınırları içindeki ulusal kaynakları işletmek ve bunlardan faydalanmak ulusal yetki kavramının kapsamında yer almaktadır ve diğer devletleri ilgilendirmemektedir. Uluslararası hukuk bu konuda ülke devletine tam bir özgürlük hakkı tanımaktadır. Bu nedenle, ulusal su yollarından faydalanma ve çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullanma, uluslararası hukukun kapsamı dışında yer almaktadır.

2. ULUSLARARASI SUYOLU (ORTAK SULAR)

Ulusal akarsuların dışında kalan su yollarını tanımlamak için ilk önceleri kullanılan deyim “ortak sular” olmuştur. Akarsulardan faydalanma şekillerindeki değişiklikler ve ulaşım amacıyla kullanımın, akarsulardan faydalanma şekilleri içindeki önceliğini giderek kaybetmesi, bu kavramın yerini “uluslararası su yolları” deyimine bırakmasına sebep olmuştur. Başka bir anlatımla ortak sular tanımlaması, 20. yüzyıldan önceki dönemlerde yapılmış olan antlaşma metinlerinde kalmıştır diyebiliriz.

Bir devletin topraklarından doğduktan sonra başka bir devletin topraklarından geçerek denizlere ya da göllere dökülen akarsular ile iki ya da daha çok devlet arasında sınır oluşturan akarsular, uluslararası su yolları olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımın dışında bir su yolunun uluslararası olarak nitelendirilmesinde, söz konusu su yolunun ulaşım elverişliliği ve uluslararası ulaşım açısından taşıdığı önem belirleyici kriterlerdendir. Bununla birlikte su yolunun uluslararası karakter kazanmasındaki bir diğ er belirleyici kriter; kullanımın hakça ve makul olup olmadığı ya da diğ er devletler üzerinde fark edilecek derecede bir zarara neden olup olmadığıdır.

Tarihsel açıdan uluslararası su yolu kavramı;

“ilk olarak 1815 Viyana Kongresi sırasında ortaya çıkmıştır. 19. yüzyıla kadar uluslararası su yollarından faydalanma faaliyetleri genellikle ulaşım ile ilgili konuları kapsamıştır. Bu nedenle uluslararası hukuk, uluslararası su yolu kavramını su yollarından ulaşım amacıyla faydalanmayı esas alarak geliştirmiştir. 19. yüzyıldan itibaren ise teknolojiye de ki gelişmeler geleneksel uluslararası su yolu kavramına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Kavramın yeni tanımına göre

ulaşıma elverişlilik unsurunun yerini coğrafi kıstas almıştır.”¹

1997 Birleşmiş Milletler (BM) Sözleşmesinin 2. maddesinin 2. fıkrasına göre, uluslararası su yolu, kısımları farklı ülkelerde bulunan bir su yoludur. Farklı ülkelerle kastedilen; “*suyun statik halde olmamasıdır. Suların içinde bulunduğu akarsu mecrası, göl yatağı ve akifer sabit olsa da suyun devamlı hareket halinde olmasıdır.*”² Uygulanacak kurallar bakımından su yollarını oluşturan akarsular, göller, kanallar, yeraltı suları gibi değişik öğeler arasında temel bir ayrıma gidilmemiştir. Ancak 1997 BM Sözleşmesinin Uluslararası Hukuk Komisyonu’ndaki (UHK) ikinci okumasında ise;” *taslağın su yolunun doğal bir olgu olması varsayımı üzerinde durularak kanalların, su yollarının unsurları arasına dahil edilmesi şüpheyi karşılanmıştır.*”³

Uluslararası su yolu sistemine Hüseyin Pazarcı’nın getirdiği tanımlama ise şöyledir; “*Uluslararası su yolu sistemi; bir bölgede bulunan ve birbiriyle bağlantılı olan bütün su yollarının birlikte değerlendirilmesi sonucunu öngörmektedir. Bu kavram çerçevesinde çeşitli suların bir bütün oluşturmasının ölçütü ise birbiriyle bağlantılı olan sulardan birinden yararlanılmasının diğerini de etkilemesidir.*”⁴ 1980 yılında UHK getirdiği tanımlama gereğince daha önce değiştirilebilme unsuru da göz önünde bulundurularak bir nota kabul edilmiştir. Buna göre;

“bir su yolu sistemi fiziki ilişkiler yoluyla bölünmez bir bütün teşkil eden akarsular, göller, kanallar, buzullar ve yeraltı suları gibi hidrografik unsurların tamamından oluşur. Böylece sistemin bir bölümündeki suları etkileyen her kullanım bir diğer

¹ Abdullah Demir, “Türkiye- Suriye- Irak Arasındaki Sınıraşan Sular Sorunu Çerçevesinde Türkiye’nin Su Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006, s. 5.

² **Münevver Aktaş Acabey**, *Sınıraşan Sular, Hukuki Rejim, Dicle- Fırat ve Türkiye’nin Diğer Sınıraşan Suları*, Beta Basım A.Ş., İstanbul: 2006, s. 12.

³ **Aktaş - Acabey**, a.g.e., s. 65.

⁴ gös.yer.

bölümdeki suların kullanımını etkileyebilir. Bir devletin sınırları içindeki suların kullanımları bir diğer devletin sularının kullanımını etkilemiyor veya ondan etkilenmiyorsa uluslararası su yolu sistemine dahil edilmesi beklenemez. Yani sistemin sularının kullanımlarının diğerini etkilediği derecede, bu dereceye kadar sistem uluslararasıdır bu durumda mutlak değil nispi bir uluslararası karakterin varlığının kabulünü gerektirmektedir.”⁵

3. SINIRAŞAN SULAR

Uluslararası Akarsu kavramının geleneksel yaklaşıma göre tanımlanmasını uygun bulan devletler ve bu görüşü savunan bazı yazarlar; iki veya daha fazla devletin topraklarından geçtikten sonra denize ulaşan ve üzerlerindeki egemenlik hakkı suladıkları devletlere ait olan çokuluslu akarsular kavramını sınıraşan sular (Transboundary Waters) terimi ile ifade etmektedirler. Bu tanımlamaya göre; mecrası kaynağından döküldüğü yere kadar birden çok devletin topraklarını kesip geçen sulara sınır aşan sular denilmekte olup; suyun kaynaklandığı ülkenin su yolu üzerinde üstün egemenlik hakkı bulunmaktadır. Bu kuramın ünlü savunucularından Sauser Hall; “*Sınıraşan Sular üzerinde ortak egemenlik uzun süre ayakta tutulamaz. Suyun çıktığı ülke ile aktığı ülkeler arasında eşit egemenlik söz konusu olamaz.*”⁶ Açıklamasını yaparak sınır aşan suların uluslararası akarsular olarak nitelendirilip paylaşılamayacaklarını ifade etmiştir.

Uluslararası hukukta her ülke sınırları içindeki su yollarını kullanmakta serbest ve müstakil hareket etme hakkına sahiptir. Sınıraşan sular ve su sistemleri de geleneksel yaklaşımın getirdiği bu özerkliğe dahildir. “*Dünya üzerinde Kanada, Ekvator, Kolombiya, Brezilya, Almanya, Polonya, İspanya ve Sudan gibi ülkeler uluslararası su yolu*

⁵ Aktaş -Acabey, a.g.e., s. 67.

⁶ İsmail Kapan, *Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2007, s. 45.

kavramının geleneksel yaklaşıma göre tanımlanmasını benimseyen ve sınıraşan suları uluslararası sular kapsamı dışında tutan ülkelere örnektir.”⁷

Yeni yaklaşıma göre ise; bir akarsu ulaşım elverişli olsun veya olmasın, iki ülke arasında sınır teşkil etsin ya da etmesin şayet iki veya daha fazla devletin topraklarını kesip geçiyorsa uluslararası akarsu olarak nitelendirilmelidir. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun son zamanlarda konuyla ilgili yaptığı çalışmalar, uluslararası akarsu tanımının yeni yaklaşıma göre yapılması gerektiği görüşünün benimsendiğini ortaya koymaktadır. Gerek uygulamada gerekse doktrinde; “*sınıraşan veya sınır ötesi diye nitelendirilen suların da uluslararası hukukun kapsamına girdiği değerlendirilmiştir.*”⁸ Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından 21 Mayıs 1997 yılında kabul edilen “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hakkında Sözleşme” ile de bu kavramın benimsendiği anlaşılmaktadır.

Ancak uluslararası su terimi; sadece iki kıyısı iki ayrı devletin ülkesine dahil olan nehir, göl, deniz gibi su parçaları için kullanılan yaklaşım doğrultusunda bu sular genellikle kıyıdaş ülkeler arasında ortak bir hat ile paylaşılır. Buna göre;

“sınıraşan sular terimi ise iki veya daha fazla ülkenin sınırını aşarak başka bir ülkenin topraklarında akmaya devam eden nehirleri ifade etmektedir. UHK tarafından hazırlanan Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Hakkında Sözleşme tasarısında kullanılan uluslararası kavramı ile suyolunun kısımlarının birden fazla devletin ülkesinde olması durumu vurgulanmaktadır. Sadece coğrafi bir olguyu ifade etmeye yönelik olarak kabul edilen bu kavrama farklı bir anlam ya da fonksiyon yüklemek doğru değildir. Bu nedenle bu tür suyollarının çok

⁷ Demir, a.g.t., s. 6.

⁸ Orhan Tiryaki, *Sınıraşan Sular ve Ortadoğu’ da Su Sorunu*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994, s. 13.

uluslu olarak değerlendirilmesi daha uygun olacaktır. Bunu en net ve doğru olarak vurgulayacak kavram ise sınıraşan sular olacaktır. Böylece hem suyunun çok ulusluluğu hem de devletin doğal kaynaklar üzerindeki sürekli egemenliği vurgulanmış olacaktır”⁹

4. KIYIDAŞ DEVLET (İLGİLİ DEVLET)

Ulaşım için kullanım açısından yapılan tanımlama gereğince;

“suyollarının sadece ulaşım elverişli kesimlerine uluslararası nitelik tanınmış olduğundan “ kıyıdaş devlet” ifadesi uluslararası suyunun yalnızca ulaşım elverişli kesiminde kıyı bulunan devletleri değil uluslararası niteliği olan suyunun tüm mecrası boyunca herhangi bir kesiminde kıyı bulunan devletleri kapsamaktadır.”¹⁰

Akarsuyun akış doğrultusu göz önünde bulundurulduğunda devletlerin birbirlerine karşı durumlarındaki farklılaşma yukarı devlet, aşağı devlet ayrımını ortaya çıkarmaktadır. Bu durumda; “ akarsuyun mecrasının yukarısında bulunan devlet yukarı kıyıdaş, aşağısında bulunan devletlere ise aşağı kıyıdaş devlet adı verilmektedir.”¹¹ Buradan yola çıkarak yukarı kıyıdaş ülkeler memba ülkesi, aşağı kıyıdaş ülkeler ise mansab ülkesi konumunda değerlendirilebilmektedir. Örnek olarak Fırat ve Dicle Nehirlerini ele alacak olursak Türkiye yukarı kıyıdaş (membra) ülke, Suriye ve Irak ise aşağı kıyıdaş (mansab) ülke durumundadırlar.

Birden çok devlet tarafından yararlanılan akarsular üzerinde; “bir takım haklar ileri sürebilen aynı zamanda belirli yükümlülükleri de bulunan devletler ise kıyıdaş devlet ya da su yolu devleti olarak ifade edilmektedirler.

⁹ Kapan, a.g.e., ss. 46-47.

¹⁰ Demir, a.g.t, s. 5

¹¹ gös. yer.

Yine BM Uluslararası Hukuk Komisyonu kendi ülkesinde uluslararası suyunun bir parçası bulunan devletleri su yolu devleti olarak tanımlamıştır.”¹²

Kıyıdaş devletler arasında görülen uyuşmazlıkların temelinde akarsulardan faydalanma hakkının kullanılması yatmaktadır. Bu da uluslararası hukuk açısından bu hakkın sınırlarının tespit edilmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu durum uyuşmazlıklarda ana unsur olarak görülen yukarı kıyıdaş devlet, aşağı kıyıdaş devlet ayrımının göz önünde tutulmasını zorunlu kılmıştır. Şöyle ki;

“Yukarı kıyıdaş devlet faydalanma hakkına dayanarak kullanıma girdiği vakit suların niteliğini veya niceliğini değiştirebilen yani aşağı kıyıdaş devleti etkileyen devlet konumundadır. Bunun tam tersi olarak aşağı kıyıdaş devletin faydalanma hakkı söz konusu olduğunda bu hakkın kapsamı yukarı kıyıdaş devletin faydalanma hakkını kullanması sonucu vereceği zarara karşı, aşağı kıyıdaş devletin ne ölçüde korunduğunun tespiti ile sınırlıdır. Burada da ifadesini bulduğu şekliyle özetlemek gerekirse her iki devletin faydalanma hakkının kapsamı birbiri ile ters orantılıdır. Birinin hak kapsamı genişledikçe diğerkinki daralmaktadır.”¹³

Uluslararası akarsu kavramının genişlemesine bağlı olarak, *“uluslararası akarsulardan faydalanan ilgili devlet kavramı da değişmiştir. Günümüzde kullanılan kavramla ilintili olarak ilgili devlet kavramı havza devleti ya da sistem devleti şeklinde adlandırılmaktadır.”¹⁴*

¹² Kapan; a.g.e., s. 48.

¹³ Cem Sar, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı*, Ankara: SBF Yayınları, 1970, s. 101.

¹⁴ Kapan, a.g.e., s. 49.

BÖLÜM II

SINIRAŞAN SULAR, KURAMSAL ÇERÇEVE VE NORMATİF DÜZENLEME ARAYIŞI

Yüzyıllar boyunca akarsuları paylaşan ülkeler bu akarsular üzerinde hak iddia etme ve bu haklarını kullanmada kendi çıkarlarını gözetmeye dayalı bir yol izlemişlerdir.

“Akarsuların üst tarafında bulunan ülkeler mutlak egemenlik teorisini benimserken, akarsuların alt tarafındaki ülkeler ise mutlak entegrasyon teorisini benimsemiş ve akarsuların doğal akışlarının kendi ülkelerinde devam etmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ancak bu teorilerin hiçbiri adil kullanım prensibini destekleyen uluslararası arenada çok fazla destek görmemiştir.”¹⁵

Uluslararası su yolları konusunda uluslararası hukuk adına özellikle yakın tarihlerde Helsinki İlkeleri ve Birleşmiş Milletlerin Ulaşım Dışı Su Yollarına İlişkin Sözleşmesi gibi bazı ilkeler ve kurallar oluşturma yolunda adımlar atılmışsa da bunlar genel, sürekli ve bağlayıcı nitelikte bir uluslararası teamül hukukunun oluşmasında yeterli olamamışlardır. Bu bölümde bu alanda yapılan çalışmalar ve sınıraşan suların kullanımına ilişkin devletler arasında kabul görmüş doktrinler irdelenecektir.

¹⁵ Zekai Şen- Ünal Öziş, İlhan Avcı ve Diğerleri, *Sınır Aşan Sularımız*, İstanbul: Su Vakfı Yayınları, 2002, ss.165–166.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE: MUTLAK EGEMENLİKTEN HAKÇA KULLANIMA

On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren birden fazla devleti ilgilendiren akarsulardan yararlanmaya dair uyuşmazlıklar uluslararası politikaların gündemini yoğun olarak etkilemiştir. Bunun nedeni teknolojik gelişmelerin endüstri ve tarım alanında su ihtiyacını arttırmış olması ve akarsuların yataklarının saptırılması, sularının depolanmasıyla ilgili imkânların fazlalaşmasıdır.

Ayrıca Sar'ın da ifade ettiği gibi *“Sulama projeleri gibi faaliyetlerle faydalanma amaçlarının daha geniş boyutlara taşınması, yaygınlaşması sonucunda sınıraşan suların kullanımı ve paylaşımı uluslararası hukuki bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır.”*¹⁶

Bu akarsulardan yararlanma biçimleri, uluslararası politik ortam ile uluslararası hukuktaki gelişmelere paralel olarak değişik yaklaşımlarla ortaya konulmuştur: *“Asıl önem verilmesi gereken husus devletlerin egemenlik haklarından doğan yetkileri değil daha çok konu ile ilgili bu yetkilerin kapsamı ve sınırındır.”*¹⁷ Burada egemenlik kavramı ve bu kavramın tarihsel seyrine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Egemenlik kavramının ortaya çıkışı çok eski medeniyetlere değin uzanmış ve günümüze kadar anlam ve içerik bakımında önemli değişikliklere uğramıştır. Dar anlamıyla;

“devletin, sınırları belirlenmiş toprakları (teritoryal) üzerinde bir başka erkin güç kullanmaması anlamına gelen egemenlik, geniş anlamda devlet gücü, devlet otoritesi, kamu gücü gibi kavramlarla ifadesini bulan ve devletin, kamu ve özel yaşama müdahalesine onay veren bir

¹⁶ Cemal Zehir, *Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına*, İstanbul: Su Vakfı Yayınları, , 2003, s. 65.

¹⁷ Vefa Toklu, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara: Turhan Kitapevi, 1999, s. 19.

anlayışı simgelemektedir. Bu bağlamda özellikle Bodin ve Hobbes gibi yazarlar egemenliği sınırsız, süresiz, tek ve mutlak bir üstün güç olarak ortaya koyarken, liberal görüşü simgeleyen Locke, Kant, Mill gibi yazarlar ise bunun sınırlandırılması ve bireysel hakların korunması üzerinde durmuşlardır.”¹⁸

Egemenliğe bakış, esasında devlet erkine yüzyıllardır getirilen yaklaşımları ortaya koymaktadır. Tanrı, toplum, halk, ideoloji, millet gibi kavramlar adına, siyasi iktidarı ya da devlet erkini mutlakıyetçi bir biçimde ele geçiren sistemler, denetimsiz ve sınırsız güç kullanma iddiasında bulunmaktadır. Özellikle ulusal devletlerin ortaya çıkmaya başladığı on yedinci yüzyıldan itibaren;

“devlet erkini eline geçiren güçler, bu gücün meşruiyeti sorunsalını aşmak için topluma dayanma yoluna giderken bile, bu gücün kullanımı esnasında, birey ve toplum haklarını hiçe saymışlardır. Özellikle Locke ile başlayan aydınlanma ve ardından ekonomik ve siyasal alanda liberal politikaların toplum tarafından desteklenmesi sonucu, demokratik ilkeler temelinde egemenlik anlayışının yeniden tartışılmaya başlandığı görülmüştür. Nitekim bu süreç, ilk önce uluslararası alanda egemen eşitlik prensibinin gelişmesine yol açarken, ulusal anlamda da, demokratik ilkelere dayalı devlet sistemlerinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu bağlamda birey haklarının ve özgürlüklerinin genişletilmesi Machiavelli’den Bodin ve Hobbes’e uzanan egemenlik anlayışından çok, demokratik bir hukuk devletine geçişi simgeler. Nitekim çağdaş demokraside de, çoğunluk oylarına sahip bir iktidarın yetkilerinin sınırsız olmaması gerektiği savunulurken, bireyin haklarının iktidara karşı korunduğu bir sistemi ifade etmektedir. Çağdaş demokrasilerde yöneticilerin sınırsız güç ve yetkilere sahip olmadığı herkes tarafından kabul

¹⁸ Halil İbrahim Aydın - Veysel Ayhan, “Egemenlik Kavramının Tarihsel Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, c.V/ sayı 167 (2004). <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi>. 2004.

gören bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, çağdaş egemenlik anlayışı da, devletin ülke sınırları içinde en üstün ve yüksek, hiçbir kurumla paylaşılamayan, devredilemeyen, asli, kayıtsız ve şartsız iktidarından ziyade, hukuk kurallarıyla ulusal ve uluslararası alanda sınırlandırılmış, bu bakımdan keyfi uygulamaların olmadığı, meşruiyetini halktan ve uluslararası hukuk normlarından alan, temel insan hakları ve hürriyetlerini koruyan ve geliştiren, çoğunluğun yanında azınlığın da haklarını eşit şartlarda kullanabildiği bir anlayışını ifade etmektedir.”¹⁹

Devletlerin; “su kaynakları üzerinde kontrol kapasitelerinin artması ve suyollarını daha kolay saptırabilmeleri nedeniyle uluslararası nehirler, uluslararası su hukukunun önemli bir sujesi haline gelmiştir.”²⁰

1975 yılında BM Genel Kurulu’na kabul edilen Devletin Ekonomik Hakları ve Görevlerine İlişkin Sözleşmenin 1. maddesine göre;

“her devlet dış müdahale, zorlama ve herhangi bir şekilde tehdide maruz bırakılmaksızın halklarının taleplerine uygun olarak ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel sistemini seçmede tasarruflarından soyutlanamayacak hak ve egemenliğe sahiptir. Sözleşmenin konumuzu ilgilendiren ikinci maddesi ise her devletin varlığını ihtiva eden doğal kaynaklarla ekonomik aktiflerini kullanma ve düzenleme gibi tam ve devamlı bir egemenliğe sahip olduğunu belirtmektedir. Üçüncü madde ise aynı kaynakları paylaşan devletlerin birbirlerine karşı yükümlülüklerini hükme bağlamıştır. Buna göre bir kıyı devleti, diğer kıyıdaş devletlere esaslı zarar vermemek ve kıyıdaş devletlerin hukuksal çıkarlarını ihlal etmemek diğer bir deyişle nehir sularından hakkaniyet ölçüleri içerisinde faydalanma ve paylaşılmasına dikkat etmek zorundadır.”²¹

Sınıraşan sulardan faydalanma alanları genişledikçe devletlerarası uyumsuzluklar da artmıştır. Ortaya çıkan bu sorunlar uzmanlarca çeşitli

¹⁹ Aydın, Ayhan, a.g.m. <http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi> 2004.

²⁰ Mehmet Dalar, *Su Sorununda Ulusal ve Uluslar arası Legal Perspektifler: Fırat ve Dicle*, Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 2007, s. 23.

²¹ Dalar, a.g.e, s.22.

şekillerde yorumlanmış ve değişik çözüm önerileri gözler önüne serilmiş, ileri sürülen bu öneriler sonraki dönemlerde doktrin haline getirilmiştir. Aşağıda konuyla ilgili ortaya konulan teorilerden birkaçına yer verilmiştir:

*“F.J. Berber faydalanma hakkı konusundaki teorileri şu şekilde ayırtmıştır:” Mutlak ülke egemenliği, mutlak bölgesel bütünlük, suda ortak sahiplik, sınırlı ülkesel egemenlik, sınırlı bölgesel bütünlük. B. A. Godana da Berber’in yaptığı ayırmadan yola çıkarak hareket etmiş ancak suda ortak sahiplik yerine sularda fayda ortaklığı terimini kullanmıştır. J. Lipper’in, bölgesel bütünlük, mutlak ülke egemenliği, uluslararası nehir sularında müşterek kıyıdaşların ortaklığı, sınırlı ülke egemenliği şeklindeki ayırımına karşılık, B. R. Chauhan daha geniş kapsamlı tasnif yaparak adı geçen teorileri kıyıdaş hakları, ön tahsis, ülke egemenliği, doğal su akışı, hakça paylaşım, fayda ortaklığı ve hakça faydalanma kavramları ile ifade etmiştir”.*²²

Su uyuşmazlıklarının çözümünde hareket noktası oluşturabilecek dört temel yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlar; Mutlak Egemenlik, Mutlak (Doğal) Bütünlük, Ön Kullanım Üstünlüğü, Adil Hakkaniyete Uygun Kullanım biçiminde ifade edilmektedirler.

Mutlak egemenlik doktrini, yukarı memba ülkesinin suyunu kullanırken aşağı memba ülkesini düşünme zorunluluğu taşımadığı tezini savunmaktadır. Doğal (Mutlak) Bütünlük doktrinine göre ise; suyun kaynaklandığı devletin akarsuyun bütünlüğüne dokunmaması gerekmektedir. Çünkü suyun kullanımı ile ilgili bütün hak suyun sonlandığı ülkenindir. Ön Kullanım Üstünlüğü ilkesi, mutlak egemenlik ilkesinin biraz daha ılımlı hali olarak nitelendirilebilir. Bu ilke doğrultusunda suyun kaynaklandığı ülkenin hakkını tanımak öncelik taşır ancak bu yukarı çıkır ülkesi için kazanılmış hak teşkil etmez. Adil ve Hakkaniyete Uygun Kullanım, uluslararası çevrelerce en çok kabul gören ve Uluslararası Hukuk

²² Kapan, a.g.e., ss. 105- 106.

Komisyonu tarafından da tanınan ilkedir. Bu görüşe göre akarsu üzerinde her ülkenin kendi sınırları içerisinde akan miktardaki suyu kullanma hakkı vardır. Ancak bu kullanım kabul edilebilir ve aşağı çığır ülkesine zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Aynı zamanda eşit paylaşım zorunluluğunu da içermez.

1.1. MUTLAK EGEMENLİK (HARMON) DOKTRİNİ

Tarihte ilk kez 1851 yılında, Alman Hukukçu Johann Ludwig Klüber tarafından ortaya konulan bu görüş, Harmon Doktrini olarak da anılmaktadır. Ortodoks anlayışa sahip bu teori, yukarı kıyıdaş devletin, aşağı kıyıdaş devlet üzerinde ortaya çıkabilecek olumsuz etkileri göz önünde bulundurmadan ve herhangi bir sınırlamaya maruz kalmadan, akarsuların mecralarını değiştirmek suretiyle ülke sınırları içinde her türlü düzenleme yapma hakkına sahip olması temeline dayanmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri ile Meksika arasında Rio Grande Nehri ihtilafında dönemin ABD Dışişleri Bakanı, Başsavcı Judson Harmon'dan sorunun çözüme kavuşturulması için hukuki görüş belirtmesini istemiştir. Başsavcı Harmon'a göre, ABD vatandaşları kendi ülkelerinin sınırları içinde kalan sulardan yararlanma imkânından mahrum edilmemelidir. Harmon bu konudaki fikirlerini 1895 tarihinde şu şekilde ifade etmiştir:

"Milletlerarası hukuk kuralları, ABD'ye Rio Grande Akarsuyunun ülkesi içinde kalan kesimindeki sulardan yararlanma imkânını – söz konusu yararlanma neticesinde akarsuyun ABD ülkesinde kaldığı noktadan aşağıdaki kesiminde suların miktarı azalmış olsa bile – kendi vatandaşlarından esirgemek yolunda hiçbir vecibe yüklememektedir. Bu çeşit bir vecibenin

bulunabileceği faraziyesi ABD'nin ulusal sınırları dâhilinde var olan egemenliğine aykırı düşer.”²³

ABD Dışişleri Bakanlığı, Meksika Hükümeti'nin Rio Grande Nehri ile ilgili şikâyetlerine devam etmesi üzerine 1905 yılının 1 Mayıs'ında ikinci bir nota ile Harmon Doktrini'ni savunmaya şu şekilde devam etmiştir:

“Rio Grande Sularının ABD’ de yaşayan Amerikan vatandaşlarına ait toprakların sulanması amacıyla saptırılması ve bunun sonucunda, Meksika vatandaşlarının, Meksika ülkesindeki topraklarını sulamak için gerekli suyu bulamamaları yüzünden, ABD Hükümetinin Meksika Hükümeti’ne karşı doğabilecek hukuki sorumluluğu meselesini inceleyen Bakanlığımız, böyle bir sorumluluğun dayanabileceği gerekçelerin milletlerarası hukukta bulunmadığı görüşündedir... Bununla beraber, ABD Hükümeti, hareket tarzını yüksek hakkaniyet ilkelerine ve iyi komşular arasında tesisi gereken dostça duygulara uygun bir şekilde tespit etmek kararındadır.”²⁴

ABD ve Meksika Hükümetleri arasında 21 Mayıs 1906 tarihinde, ABD'nin yayınlamış olduğu ikinci notada yer alan bütün hukuk dışı düşüncelere rağmen; Rio Grande Suları'nın Sulama Amaçlarıyla Adil Bir Şekilde Dağıtımı Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; ABD, kuraklık mevsimini de göz önünde tutarak, belirli bir miktarda suyu, Meksika'ya bırakmayı taahhüt etmiştir; ancak ABD aynı anlaşmanın başka maddelerinde ortaya koyduğu gerekçelerle de söz konusu anlaşmaya hiçbir hukuki emsal niteliği tanımadığını açıkça belirtmiştir.

1906 yılında imzalanan *anlaşmanın* 5. maddesine göre;

“Rio Grande sularının anlaşmaya taraf olan Birleşik Devletlerce çevrilmesi sonunda, Meksika'daki toprak sahiplerinin maruz

²³ Kapan, a.g.e., s. 110.

²⁴ Toklu, a.g.e., s. 21.

kalabileceği zararları gerekçe göstererek yapılacak talep ve iddiaların hukuki dayanağı bulunmadığı gibi, bu anlaşma ile genel bir ilke ve emsalin vazedildiği de kabul edilmemektedir.”²⁵

ABD, Kanada Dominyonu ile arasında uyuşmazlıklara neden olan Milk ve St. Mary Nehirleriyle alakalı sorunların çözüme kavuşturulabilmesi amacıyla 1909 yılında, Kanada Dominyonu adına hareket eden İngiliz Hükümetiyle Sınır Sularına ve İki Devlet Arasında Çıkan İlgili Meselelere İlişkin Antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşmanın temeli de Harmon ilkelerine dayanmakla birlikte bazı sınırlı değişiklikleri de içermektedir.

ABD, Harmon Doktrin’inden vazgeçtiğinin ilk işaretlerini 1944 yılında Meksika Hükümeti ile imzaladığı Rio Grande, Tijuana ve Colorado nehirlerinin kullanımıyla ilgili antlaşmanın çalışmaları sırasında vermiş 1958 yılında hazırlamış olduğu muhtıra ile yeni tavrını şu şekilde ortaya koymuştur;

“Kıyıdaş devletin, uluslararası nehir sisteminin egemenliği altında bulunan kesiminden azami faydalanmayı öngören ve her bir kıyıdaşın mukabil hakkı ile uyuşan, egemen bir hakkı vardır... Kıyıdaşların, uluslararası nehir sistemlerinin kullanım ve yararlarından, adil ve makul bir esasa dayanarak, pay almaya hakları vardır.”²⁶

ABD dışında; Hindistan, Avusturya, Etopya gibi bazı ülkeler de Harmon Doktrinini savunmuşlardır. Avusturya; Bavyera, İnn ve Saalech ve Salzadh nehirleri uyuşmazlıklarında mutlak ülke egemenliğine yakın bir yaklaşımla hareket etmiştir. 1948 yılında Bavyera Hükümetiyle ortak akarsuların karşılıklı kullanımını düzenleyen bir antlaşma imzalamıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Avusturya Harmon Doktrinini ile ilgili tutumunu değiştirmiştir.

²⁵ Tiryaki, a.g.e., s. 25.

²⁶ Sar, a.g.e., s. 151.

Harmon Doktrini, temelde sadece tek bir devletin mutlak egemenliğini benimsediğinden oldukça eleştiri almıştır. Çünkü;

“diğer komşu devletin eşit egemenliği bu doktrinde bir kenara itilmiş olmaktadır. Bir devletin ülkesi üzerindeki egemenliğinin iki yönü vardır. Egemenlik, devlete sadece haklar bahşetmeyip hakların yanında bazı vecibeler de yüklemektedir. Milletlerarası Adalet Divanı bir kararında, “ her devletin ülkesini diğer devletlerin haklarına aykırı eylemler için kullanmaya müsaade etmeme vecibesi olduğu” belirterek, mutlak egemenliği reddetmektedir.”²⁷

Mutlak egemenlik doktrini, genel olarak yukarı kıyıdaş devletin aşağı kıyıdaş devletin etkilenmesini göz önünde bulundurmada nehir sularını dilediği gibi kullanılması anlamına gelmekte olup adı geçen doktrin şu gerekçelerle reddedilmiştir.

“su uyumsuzluklarının çözümü için uygun bir teori olma özelliğinden yoksundur. Doktrin yalnızca bir tek devletin menfaatlerini esas aldığından bu yolla aşağı ve yukarı kıyıdaş devletlerin karşılıklı menfaatleri birbiriyle dengelenemez. Bir devletin ülkesinde gerçekleştirdiği bir faaliyet, bir başka devletin sınırları içerisinde etkilerini doğuruyorsa bu faaliyet sadece kendi yetkisi altında değildir. Uluslararası hukukun varlığı bizzat egemenlik sınırlandırmalarının varlığının kanıtıdır. Bu nedenle mutlak ülkesel egemenlik mevcut uluslararası hukukla bağdaşmaz.”²⁸

Faydalanma hakkını sadece yukarı kıyıdaş ülkeye tanıyan, oldukça katı kurallar içeren ve bir devletin ülkesinden geçen akarsularını kullanmada mutlak özgürlüğe sahip olduğunu benimseyen bu görüş daha sonraki dönemlerde uluslararası hukuk açısından uygulanabilir olarak görülmemiş ve geçerliliğini yitirmiştir.

²⁷ Kapan, a.g.e., s. 112.

²⁸ Aktaş - Acabey, a.g.e., s. 113.

1.2. DOĞAL DURUMUN BÜTÜNLÜĞÜ DOKTRİNİ

Kaynağını ulusal hukuktan alan kıyıdaş ülkelerce, Harmon Doktrinine karşı bir fikir olarak ortaya atılan “Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini”, ortak kıyıdaş devletlerin ülkelerinde akan nehirlerin doğal durumlarında herhangi bir değişiklik yapamayacakları esasına dayanan bir görüşü desteklemektedir. Ulusal Hukuk sistemlerindeki kıyıdaş hakları doktrininden esinlenen bazı yazarlar bu fikrin savunuculuğunu üstlenmişlerdir:

”Kıyıdaş Hakları doktrini, kıyıdaş malikin arazisine giren suların doğal durumunu muhafaza ederek, hiçbir değişikliğe uğramadan akmaya devam etmesini öngörür. Başka bir ifadeyle yukarı kıyıdaş durumundaki malik, kendi mülkünün aşağısındaki malikin arazisine akan nehir ya da ırmakların sularını doğal durumlarında (yani olduğu gibi) bırakmak zorundadır.”²⁹

Bu doktrinin kabul edilip uygulanması durumunda üç sonuç ortaya çıkmaktadır;

- a) Uluslararası akarsuyun aşağı kıyıdaş devletin ülkesinde yer alan kesimindeki suların fiziki niteliğinde yukarı kıyıdaş devlet herhangi bir değişiklik yapamaz.
- b) Aşağı kıyıdaş devletin, uluslararası nehrin yukarı kıyıdaşça kullanılmasında veto hakkı vardır.
- c) Aşağı kıyıdaş devletin gelecekteki muhtemel kullanımları korunmaktadır.

Doktrini, sınır aşan sulardan faydalanma konusunda öne süren ve destekleyenlerin başında İsviçreli hukukçu Max Huber ve İngiliz Hukukçu

²⁹ Kapan, a.g.e., s. 111.

Oppenheim gelmektedir. Oppenheim konuyla ilgili görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Ülke egemenliği sınırsız hareket özgürlüğü sağlamaz. Ülke egemenliğine rağmen, devlet kendi ülkesindeki doğal şartları komşu devlet ülkesinin doğal şartlarının aleyhine değiştirmeye örneğin, kendi ülkesinden komşu ülkeye akmakta olan nehrin akımını durdurmaya ya da saptırmaya yetkili değildir. Ulusal olmayan nehirler, sınır aşan sular ve sınır teşkil eden nehirler kıyıdaş devletlerden herhangi birinin keyfi denetimi altında değildir; çünkü bir uluslararası hukuk kuralı uyarınca, hiçbir devlet kendi ülkesindeki doğal şartları aleyhine değiştiremez. Bu yüzden devletin yalnız kendi ülkesinden komşu devlete akan bir nehrin sularını durdurması ya da saptırması değil fakat aynı zamanda, nehir sularını, komşu devlete zarar verecek veya bu devletin nehrin akımından kendi kesiminde faydalanmasını önleyecek şekilde kullanması da yasaklanmıştır.”³⁰

Doğal Durumun Bütünlüğü doktrini benimsyen hukukçuların öncülerinden Max Huber kıyıdaş devletlerin ülkelerinde akan nehirlerin doğal durumlarında değişiklik yapılamayacağını belirtmekte ve şöyle demektedir:

“Genel kural olarak, her devlet ülkesinde istediği gibi tasarrufta bulunur ve bu ülke üzerinde otoritesini münhasıran kullanır. Devlet yabancı bir ülke üzerinde eylemlere girişemeyeceği gibi, kendi ülkesi üzerinde de bu çeşit eylemlere katlanmak zorunda değildir. Devletin, sınırların ötesine uzanan eylemleri arasında hukuk dışı sayılabilecek olanlar ancak, başka bir devletin ülkesindeki doğal olarak mevcut bulunan durumları etkilemek suretiyle bu devletin haklarını zedeleyen eylemlerdir. Milletlerarası hukuk bakımından tartışma kaldırmayan kural şudur: Bir devlet alttaki

³⁰ Kapan,a.g.e., s. 113.

komşusuna suyu, doğal durumu gereği olarak, aktığı şekilde vermeye mecburdur.”³¹

1924 yılında ortaya çıkan ve 1929 yılında geçici bir süre için bile olsa çözüme kavuşturulan Nil Nehri Uyuşmazlığında Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini baz alınmış ve uygulanmıştır. Mısır o dönemde İngiltere’nin yönetimi altında bulunan Sudan’ın gerçekleştirmek istediği geniş çaplı sulama projesine karşı çıkmış ve yukarıda adı geçen doktrine dayanarak, 1925 yılında verdiği nota ile konu ile ilgili görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

“Mısır Hükümeti her zaman ve ısrarla, söz konusu sulama projesinin hiçbir şekilde Mısır’daki sulama faaliyetlerine zarar verecek nitelikte olmaması ve ayrıca bu ülkede, sayısı gittikçe artan tarım nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamak için, elzem olan muhtemel projelerine de zarar vermemesi gerektiği düşüncesindedir.”³²

Nil Nehri Sularının Sulama Amacıyla Kullanılması ile ilgili düzenlemeleri içeren ve 1929 tarihinde imzalanan antlaşmanın 4. maddesinin b bendine göre;

“Sudan veya İngiliz yönetimi altındaki diğer ülkelerde, Nil nehri veya kolları ya da nehre su veren göller üzerinde, Mısır’a akacak su miktarının azalması, suyun akış hızının değişmesi gibi sonuçlara yol açan ve Mısır menfaatlerine zarar veren çalışmaların yapılmaması hususunda, Mısır’ın daha önceki antlaşmadan doğan haklarını saklı tutmaktadır.”³³

Görülen odur ki, ne söz konusu antlaşma ne de genel ve özel antlaşmalar, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrininin geçerliliği konusunda net bir sonuç doğurmamaktadır.

³¹ Sar, a.g.e., s. 217.

³² Kapan, a.g.e., s. 115.

³³ gös.yer.

“Devletlerin aralarında belirli bir uluslararası nehrin ya da genel olarak ülkelerini ilgilendiren ortak suların kullanımını düzenlemelerinin amacı; fiziki değişimin yasaklanması ya da önlenmesi değil, yararlanmanın karşılıklı olarak düzenlenmesidir.”³⁴

Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini; nehir sularından yararlanma hakkını sadece aşağı kıyıdaşa tanımakta bu da sınır aşan suların doğal durumlarında değişiklik yapılmasını yasaklamak suretiyle yukarı kıyıdaş devletin aleyhine bir durumu ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle bu doktrin sayesinde aşağı kıyıdaş devletin sınır aşan suların kullanımında bir tür veto hakkı bulunmaktadır. Bu hak şu şekilde ifade edilmektedir; *“Uygulamada, aşağı kıyıdaş devletler doğal durumun bütünlüğü doktrinini her türlü fiziki değişimin yasaklanması gibi aşırı nitelikteki yalın haliyle ileri sürmekten çok, aynı sonuçları doğuran rıza şartı kuralına dayandırmaktadırlar.”³⁵*

Kıyıdaşların rıza şartı kuralına dayanan eylemlerinin uygulanmasında başvurulacak yol, zarar veya önemli zarar durumunda ya da herhangi bir faydalanma sonucunda ortaya çıkabilecek zararlarda rıza şartı kuralının aranması şeklindedir ve bu da birçok uyuşmazlıkta aşağı kıyıdaş devletler tarafından savunulmamıştır. Örneğin; *“Nil Nehri ile ilgili sorunlarda Mısır, İndus Nehrinde Pakistan, Rio Grande ve Colorado Nehirlerinde Meksika bu kurala başvurmayan ülkeler arasında yer almaktadırlar.”³⁶* Birden fazla nehre sahip olan devletler ise; “ Suriye örneğinde olduğu gibi konumlarına göre yukarıda bahsi geçen her iki doktrini de kendi çıkarları doğrultusunda uygulamaktadırlar. Suriye, Asi nehrinin kullanımı ile ilgili olarak Türkiye’ye karşı Harmon Doktrinine yakın bir görüş içindeyken, aşağı kıyıdaş ülke konumunda bulunduğu Fırat

³⁴ Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap*, Ankara: Turhan Kitapevi, 1995, s. 239.

³⁵ Mustafa Bir, “Akarsulardan Faydalanma ve Türkiye’nin Uluslararası Hukukunu İlgilendiren Akarsuları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi**, 1986.

³⁶ Sar, a.g.e., s. 274.

ve Dicle Nehirlerinin doğal akımlarının değiştirilmesine karşı çıkarak,³⁷ bir nevi doğal durumun bütünlüğü doktrini öncelemektedir.

Devletlerin uygulamaları ve var olan yargı kararları her iki doktrinin de uluslararası hukuk kuralları arasında geçerliliğinin olmadığını göstermiştir.

1.3. ÖN KULLANIM ÜSTÜNLÜĞÜ DOKTRİNİ

Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini, iç hukukta uygulanan kazanılmış haklar prensibinin uluslararası hukuka aktarılması sonucunda ortaya çıkmıştır ve tarihte ilk kez ABD’ nin batı eyaletlerindeki madenciler aracılığıyla ortaya konan ve esas itibarıyla milli hukukta uygulanan bu kavramı uluslararası hukuka taşıyan E. Vattel olmuştur. E. Vattel; *“Hakların eksikliği ve kaynağının, bu hakların özü kadar önemli olduğunu, en eski hakkın mutlak olarak bütün kapsamı ile kullanılacağını ve sonra gelen hakkın birincisine zarar vermediği ölçüde geçerli olacağını belirtmektedir.”*³⁸

Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrininin uygulanmasıyla ilgili ilk örnek, Yukarı Rio Grande nehrinin 1894 yılında Amerikalı çiftçiler tarafından saptırılması üzerine Amerika ve Meksika arasında yaşanan uyuşmazlıktır. Aşağı kıyıdaş ülke konumunda bulunan Meksika 1895 tarihli nota ile bu görüşü şu şekilde savunmuştur:

“Uluslararası hukuk, Meksikalı vatandaşların haklarına yeterli bir dayanak teşkil etmektedir. Meksika vatandaşlarının söz konusu nehrin sularını kullanma hakları, ABD vatandaşlarının mukabil haklarına kıyasla yüzlerce yıl öncesine dayandığı

³⁷ Özden Bilen, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara: TESAV, 2000, s. 77.

³⁸ Toklu, a.g.e., s. 26.

için söz götürmez niteliktedir. Ayrıca hukuk ilkeleri uyarınca uyumsuzluk durumunda yillanmış faydalanma haklarına üstünlük tanınmaktadır.”³⁹

Adı geçen doktrin, 1931 ve 1936 yılları arasında Colorado akarsuyu ile ilgili yaşanan anlaşmazlıkta da ortaya konmuştur, ancak Meksika 1944 yılında imzalanan ve içerik olarak aşağı Rio Grande, Tijuana ve Colorado akarsularının düzenlenmesini kapsayan antlaşmanın hazırlanması sürecinde bu görüşü desteklemekten vazgeçmiştir.

“Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini; herhangi kıyıdaş bir devletin, diğerlerinden önce başlattığı faydalanmaları mutlak hak olarak tanır. Böylece, söz konusu devletler, akarsudan faydalanmaya önce başladıkları için kazanılmış bir hak elde ederler. Ancak bu kazanılmış hak kapsamına ülke topraklarına akan bütün sular girmez. Yalnız, fayda sağlayan daha doğrusu, fiilen ön kullanıma konu olan sular girer.”⁴⁰

Burada konu edilen kazanılmış hakların birçok ögeyle birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü uluslararası hukuk kuralları bu haklara; sınır aşan sulara ait kazanılmış hakların tespit edilmesinin zorluğu ve tartışmalı bir konu olması nedeniyle büyük ölçüde kısıtlama getirmiştir.

”Kazanılmış hak kapsamına antlaşmalar ile kazanılmış haklar girmektedir. Bu husus ön kullanım üstünlüğü doktrininin dışında kalan bir durumdur. Herhangi bir akarsudan faydalanmada, bir kıyıdaş devletin antlaşma ile kazanmış olduğu hakkı, diğer kıyıdaş devlete karşı ileri sürerken bu doktrine değil; antlaşma hükümlerine dayandırması gerekir.”⁴¹

Bahse konu olan doktrin ilk bakışta hem yukarı kıyıdaş devletin hem de aşağı kıyıdaş devletin öne sürebilecekleri bir doktrin olarak kabul

³⁹ Sar, a.g.e., s. 279.

⁴⁰ Kapan, a.g.e., s. 119.

⁴¹ a.g.e., s. 120.

edilebilir. Bunun nedeni yukarı kıyıdaş devletin de en az aşağı kıyıdaş devlet kadar mevcut kullanımların devam etmesini öne sürebilme hakkına sahip olmasıdır. *Ancak;*

“doktrinin özünü teşkil eden kazanılmış haklara zarar vermeme yükümlülüğü genelde yukarı kıyıdaş devlet açısından söz konusudur. Çünkü aşağı ve yukarı kıyıdaş devletlerin coğrafi konumları farklıdır. Daima kazanılmış haklara zarar verebilecek durumda olan yukarı kıyıdaş devlettir. Aşağı kıyıdaş devletin hemen hemen böyle bir imkânı yok gibidir. Diğer önemli hususta, aşağı kıyıdaş devletin akarsulardan faydalanmaya önce başladıkları gerçeğidir. Bilindiği gibi herhangi bir akarsuyun etrafında yerleşme ve endüstri faaliyetleri genellikle akarsuların ağızlarına yakın yerlerde, mecraların aşağısında başlamaktadır. Netice olarak Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini, aşağı kıyıdaş devletlerin, faydalanma hakkının kapsamını genişletmek üzere başvurduğu bir doktrindir.”⁴²

Daha çok aşağı kıyıdaş devletler ve bu devletlerin çıkarlarını savunan yazarların başvurduğu Ön Kullanım Üstünlüğü Doktrini, uluslararası birkaç antlaşmada ve/veya sözleşmede kullanılmıştır. 1919 yılında imzalanan Saint Germain Antlaşması, 1923 tarihli Cenevre Sözleşmesi, Avusturya ve Çekoslovakya arasında imzalanan 1928 tarihli antlaşma, 1929 Nil Sularının Kullanımına ilişkin antlaşma, Suriye ve Ürdün arasında uyuşmazlığa neden olan Yarmuk akarsuyu ile ilgili antlaşmanın bazı bölümlerinde bu doktrinden yararlanılmıştır. “ Fırat ve Dicle nehirlerinde aşağı kıyıdaş ülke olarak Irak, bu doktrini öne sürmektedir.”⁴³

⁴² Kapan, a.g.e., s. 119.

⁴³ Bir, a.g.t., s. 96.

1.4. ADİL (HAKKANİYETE UYGUN) KULLANIM DOKTRİNİ

Bu doktrinin adlandırılması hususunda yargı kararlarına, bilimsel araştırmalara ve uluslararası antlaşmalara bakıldığında bir birlik olmadığı görülmektedir. Hakkaniyete uygun, hakça katılım, faydacı (makul kullanım), optimum faydalanma, adil kullanım ibareleri, bu teori yada prensibi ifade etmek amacıyla kullanılan başlıca terimlerdir.

Sınıraşan suların adil kullanım doktrinini uluslararası hukuka ilk olarak Amerikalı bilim adamı C. Eagleton kazandırmıştır. Adı geçen doktrin en ayrıntılı şekilde Amerikalı hukukçu Lipper tarafından ele alınmıştır. Lipper bu teoriyi şu şekilde ifade etmiştir: *“Adil Kullanım, kıyıdaş devletlerarasında sınır aşan- sınır teşkil eden akarsuların sularının, her birinin haklı ekonomik ve sosyal ihtiyaçları uyarınca, hepsine azami fayda ve her birine asgari zarar verecek şekilde bölüştürülmesidir”*.⁴⁴

Adil Kullanım Doktrini, uluslararası arenada ilk olarak ABD tarafından Colombia nehri uyuşmazlığında savunulmuştur. ABD dışında sözü edilen doktrine yakın bir görüşün destekleyicisi olan tek devlet İsrail’dir. İsrail Hükümeti Şeria Nehri uyuşmazlığı ile ilgili görüşlerini aşağıdaki biçimde ortaya koymuştur. *“İsrail şüphesiz bir akarsuyun birden çok devlet ülkesini kestiği durumlarda, bu devletlerden her birinin prensip itibariyle, bu akarsuyun sularından adil bir pay almaya hakkı olduğunu kabul etmektedir.”*⁴⁵ Bazı devletlerarasında yapılan antlaşmalarda da bu doktrinden yararlanılmıştır. 1963 yılında Nijer Havzası Devletleri arasında Ekonomik işbirliği ve ulaşım ilişkin senet, 1959 tarihli Nil Sularının Kullanımına İlişkin Mısır ve Sudan arasında imzalanan antlaşma, 1963 yılında İspanya ve Fransa arasında imzalanan Yukarı Garonne Havzasının

⁴⁴ Kapan, a.g.e., s. 126.

⁴⁵ Tiryaki, a.g.e., s. 33.

Düzenlenmesine dair Sözleşme bu doktrinden yararlanılarak düzenlenen antlaşmalar arasında sayılabilir.

Hakça ve Makul Faydalanma teorisi beş unsuru içermektedir;

“ Suyolunun kullanımında hakların eşitliği söz konusudur.*

** Hakların eşitliği, suyun eşit taksimi anlamına gelmez.*

** Hakça ve makul faydalanma, faydacı bir kavramı ifade etmektedir.*

** Kavram suyun faydalanma amacıyla kullanımıyla ilgilidir*

** Kullanıcıların güncel ihtiyaçları karşılanmamış iken, gelecekteki ihtiyaçlar için su tutmak hakça faydalanmaya aykırı bir tutumdur.”⁴⁶*

Faydalanma hakkının eşitliğinden bahsederken devletlerin beşeri ve coğrafi özellikleri göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu doktrin içeriği açısından hem yukarı hem de aşağı kıyıdaş devletin yararını gözetmektedir. Böylece kıyıdaş devletler birbirlerine olabildikçe az zarar vererek ihtiyaçlarını en üst seviyede karşılayabileceklerdir. Bu görüş;

“iki ya da daha fazla devletin sınırlarını aşan bir nehrin sularını, makul ve yararlı bir biçimde kullanma hususunda, tüm kıyıdaşların eşit haklara sahip olmasını öngörmektedir. Hak eşitliğinden kasıt, her bir kıyıdaş devletin, diğer kıyıdaşlarla aynı nitelikli haklara sahip olarak, sudan ihtiyaçları ölçüsünde yararlanmasıdır.”⁴⁷

Yukarıda da söz ettiğimiz üzere bu doktrin niteliği açısından hem yukarı kıyıdaş devletin hem de aşağı kıyıdaş devletin yararlanabileceği bir görüştür. Ancak zarar kavramını yasaklaması açısından ele alındığında aşağı kıyıdaş devletin lehine bir politika götüğü düşünülebilir. Çünkü

⁴⁶ Kapan, a.g.e., s. 125.

⁴⁷ gös. yer.

uyuşmazlıklarda zarar gören yukarı kıyıdaş devlet değil aşağı kıyıdaş devlettir. Bu nedenle uluslararası hukuk açısından bazı hukukçular doktrini eleştirmektedirler.

Adil Kullanım Doktrinine göre;

*“makul ve adil payın ne olduğunun her özel durumun ortaya koyduğu faktörlerin ışığında tespit edilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak her özel durumun kendine özgü şartlarına bağlı bu faktörlerin, bütün uyuşmazlıklara uygulanacak şekilde genellenmesi güçtür.”*⁴⁸

Uluslararası Hukuk Komisyonu konuyla ilgili olarak açıklamasını şöyle yapmıştır;

*“kıyıdaş devlet, ülkesinde, nehri makul ölçülerde aşağı kıyıdaşa kayda değer zarar vermeden hakkaniyet ilkesine ters düşmeden kullanabilecektir fakat hakkaniyete uygun kullanım konusunda istenen verilerin net olmadığı, ayrıca bu ilkeye uyulmasını sağlayacak mekanizmalarında bulunmadığı görülmektedir.”*⁴⁹

Adı geçen doktrini hukuk kuralı olarak değerlendirirken bazı yazarlar;

*“onun yakın zamanda ortaya atılmış bir doktrin olduğunu ve bu niteliği ile mevcut olan değil; genellikle olması gereken hukuk açısından önem taşıyabileceğini ileri sürmektedir. Bu gruba mensup yazarlar, Hakkaniyete Uygun Kullanım Doktrini’nin ilkelerinin ifade kesinliğinden yoksun ve uygulamada güç bir doktrin olduğunu ifade etmektedirler.”*⁵⁰

⁴⁸ Kapan, a.g.e, s. 129.

⁴⁹ B. Erdem Denk, *Ortadoğu’da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, 1997, s. 93.

⁵⁰ Kapan, a.g.e., s. 130.

Hakkaniyete Uygun Kullanım ilkesi, 1966 yılında Uluslararası Hukuk Derneğinin (UHD) aldığı Helsinki Kararlarında ve 1997 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda (BMGK) onaylanan “Sınır aşan Sulardan Ulaşım Dışı Amaçlarla Yararlanma” ile ilgili sözleşmede benimsenmiştir.

2. EVRENSEL BİR NORM OLUŞTURMANIN ZORLUĞU VE BU YÖNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Suyun bolca bulunduğu tarihlerde ve coğrafyalarda suyun kullanımı ile ilgili kurallara gereksinim duyulmaması, herkesin ihtiyacı olan suyu istediği yerden alması, dilediği şekilde kullanması ve atık suyunu doğaya bırakması düzenin bir parçası olarak kabul edilebilirdi. Ancak çağdaş dünya düzeninin getirdiği zorunluluklar, hızla artan nüfus ve bu kitlenin büyüyen ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli unsurların oluşturulabilmesi çabası içerisinde ortaya konulan teknolojik gelişmeler suya olan talebi arttırmakta ve onu iktisadi bir mal olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu koşullarda özellikle sınırlı su kaynaklarına sahip bölgelerde anlaşmazlıkların ana kaynağı sudur. “Devletler kendi toprakları üzerinde yer alan doğal kaynaklar üzerinde tam tasarruf hakkına sahipken, sınırlarını aşan kaynaklar üzerindeki hakları tabi ki mutlak değildir. Devletlerarası uyuşmazlıklar da bu noktada ortaya çıkmaktadır.”⁵¹

Yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır ki, aslında uluslararası alanda sınıraşan suların kullanımından kaynaklanan sorunların çözümüne yönelik çabalar çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Örneğin;

⁵¹ **Yüksel İnan**, “Sınıraşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c.XLIX (2000), s. 93.

“Mezopotamya’daki iki site devleti Umma ve Lagaş arasında sulama suyunun dağıtımından kaynaklanan uyuşmazlık M.Ö. 3000 tarihinde kayıtlı olan ilk antlaşma ile çözümlenmiştir. Daha sonra eski Yunanda dinsel nitelikli bir belge ile on iki Yunan devleti savaşta ve barışta, akarsu yatağını değiştirmeme ve akarsuyun kullanımına zarar vermeme yükümlülüğünü kabul etmiştir.”⁵²

Birden fazla ülke sınırları içinde yer alan akarsuların ulaşım dışındaki amaçlarla kullanımının dünya genelinde önemli hale gelmesi 20. yüzyılın ilk yarısından itibaren olmuştur. Bu dönemde:

“Sınıraşan suların kullanımından doğan uluslararası sorunların sayısında büyük artış görülmüştür. Suların ülkelerin ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalışları, kirliliğin artması, teknik ve ekonomik gelişmeler sonucunda kurulan büyük tesislerin sınıraşan etkilerinin arttırması ve ülkesel değişiklikler sonucunda sınıraşan sularla ilgili uluslararası antlaşmaların nicelik olarak çoğalması, ilgili devletlerarasında uzlaşma sağlama ve işbirliği ihtiyacını doğurmuştur.”⁵³

Böylece uluslararası hukuk açısından kıyıdaş devletlerin sulardan faydalanma hakları ve bunun ölçüsü konusu gündeme gelmiştir. Uluslararası hukuk faydalanma hakkı ile ilgili sorunlara belli ilkeler kazandırmıştır ancak sorun çözümleyici bir mekanizma olarak işlememektedir. Sınıraşan sular konusunda devletler hukukunda isteyen ülkelerin esinlenebileceği çok sayıda yaptırım geliştirilmiş olsa da küresel düzeyde bütün devletleri bağlayıcı, özellikle suların endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanımına yönelik kesin kurallar bulunmamaktadır.

Bununla birlikte sınıraşan sularla ilgili olarak evrensel bir norm oluşturma zorunluluğundan yola çıkarak Uluslararası Hukuk Enstitüsü (UHE), 1910 yılında birden çok devlet tarafından kullanılan akarsulardan ulaşım dışındaki faydalanmaları gündeme getirerek bunu takip eden yıl,

⁵² Aktaş - Acabey, a.g.e., s. 12.

⁵³ a.g.e., s. 13.

uluslararası suların ulaşım dışı kullanımına ilişkin Madrid Bildirisini yayınlamıştır. Bu beyannameye göre;

*“birden fazla devletin topraklarında akan nehirlerin kullanılması ve faydalanması usullerinde, devletin diğer devlete zarar verici davranışlardan kaçınmaları önerilmiştir. Aynı zamanda akarsular sınır oluşturanlar ve ülkeleri kesenler olarak iki kategoride incelenmişlerdir.”*⁵⁴

Madrid Bildirisinin yayınlanmasından sonra UHE’sü milletlerarası suyollarından yararlanma şekillerini tespit etmek amacıyla 1956 yılında bir komisyon kurmuş ve 1961 Slazburg toplantısında bu komisyonun çalışmaları tavsiye kararı olarak ifşa edilmiştir. Bu kararlara göre; *“devletler nehirlerin kendi ülkeleri içindeki kısımlarından istedikleri şekilde faydalanabileceklerdir ancak bu kullanım şeklinin nehirden istifade eden diğer devlete zarar vermeyecek bir yapı arz etmesi, kullanım esnasında hakkaniyet kurallarının göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmektedir.”*⁵⁵

Uluslararası Hukuk Derneği’nin çalışmaları sonucunda varılan kararlar, Uluslararası Hukuk Enstitüsü’nün kararlarıyla benzerlikler taşımaktadır. 1956 yılında Dubrovnik Toplantısında kabul edilen ilkelerin ikinci maddesine göre:

*“Her devletin egemenliği altında bulunan uluslararası nehir suları üzerindeki hakkını kabul edilen ilkelere göre kullanması gerektiğini, üçüncü maddesinde ise; her devletin sınırları içinde kalan uluslararası nehirler üzerinde bir düzenleme yetkisinin bulunduğu belirtilmektedir. Devlet nehrin kendi ülkesinde kalan kısmından faydalanırken bu kullanımın diğer devletlere etkilerini de göz önünde bulunduracaktır.”*⁵⁶

⁵⁴ Sar, a.g.e, s. 178.

⁵⁵ Rauf Versan, “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk- Arap İlişkileri”, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, ed. Sebahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s. 443.

⁵⁶ Bülent H. Olcay, “The Euprates- Tigris Watercourse Controversy and The 1997 Convention on The Law of The Non Navigational Uses Of International Watercourses”, *Foreign Policy*, No:3-4, Ankara, 1997, s. 50.

Derneğin 1958 ve 1960 kararları, 1966 yılında Helsinki’de alınan, kıyıdaşların eşdeğer faydalanma haklarının teyit edildiği Helsinki Kurallarının temel kaynağı olarak nitelendirilebilirler. Helsinki’de alınan bu kararlar, kodifikasyon alanında önemli gelişmeler sağlanmasında etkili olmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalara BM. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun katkıları da yadsınamaz. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 8 Aralık 1970 tarihinde ulaşım amaçlı olmayan suyollarının kullanımı hakkında kurallar oluşturması amacıyla Uluslararası Hukuk Komisyonu’nu görevlendirmiştir. 1971 yılında konu komisyonun gündemine alınmış ve bir alt komite oluşturularak çalışmalara başlanmıştır. 1996 yılında komisyon tarafından, “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Kullanımı Hakkındaki Taslak Maddeleri ve Sınıraşan Bağlantısız Yeraltı Suları Hakkında Karar” kabul edilmiştir. Daha sonra bu taslak metinden yola çıkılarak bir çerçeve sözleşmesi hazırlanması konusunda fikir birliğine varılmış ve bu sözleşme 21 Mayıs 1997 tarihinde onaylanarak imzaya açılmıştır. Ancak henüz yeterli onay almadığı için yürürlüğe girmiş değildir. Bununla birlikte nehirlerin ulaşım dışı kullanımıyla ilgili önemli ilkeler getirmiştir.

Sonuç olarak; insanlığın başlangıcı kadar eski olan suyun, kullanım alışkanlıklarını düzenlerken gelenekleri, devletlerin varlığı olgusunu, uluslararası çıkar çatışmalarını biryana bırakarak soyut düzenlemeleri gerçekleştirmek mümkün değildir. Bu alanda yapılan çalışmaların büyük bölümünü geçmiş yıllarda yapılan çalışmaların mirası belirlemektedir.

2.1. ULUSLARARASI HUKUKUN KAYNAKLARI

Uluslararası hukuk, uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan bir disiplinler bütünüdür. Hukukun genel ilkeleri başlıca şöyle sıralanabilir; *"iyi niyet, ahde vefa, kazanılmış haklara saygı, hakkın kötüye kullanılmaması, verilen zararın tazmini, kesinleşmiş yargı kararlarına saygı, uluslararası*

hukukun üstünlüğü, devletin sürekliliği.”⁵⁷ İç hukuktan farklı olarak uluslararası hukuk kurallarını oluşturacak ve gerektiğinde bunları değiştirebilecek bir yasama organı yoktur. Ancak Birleşmiş Milletler Uluslararası Adalet Divanı (UAD) statüsünün 38. maddesi gereğince, uluslararası hukukun kaynakları; “*antlaşmalar, teamül, hukukun genel ilkeleri, mahkeme kararları ve doktrin olarak belirtilmiştir.*”⁵⁸ Hukuksal alanda sınıraşan ya da uluslararası sulara ilişkin olarak bağlayıcı bir yasa, kural veya genel kabul gören bir teamül yoktur. “Devletler bu boşluğu uluslararası hukuka uygun biçimde, hak ve yükümlülükler doğuran, bir ilişki kuran, mevcut ilişkiyi değiştiren veya sona erdiren antlaşmalar yaparak doldurmaktadırlar.”⁵⁹

Uluslararası uyuşmazlık iki veya daha fazla devlet arasında hukuksal veya maddi çıkar çatışmalarından kaynaklanan huzursuzluklardır ve bunlar uluslararası uygulamada siyasi ya da hukuksal uyuşmazlıklar olarak tanımlanabilmektedir.

Yeryüzünde iki veya daha fazla devletin politik sınırlarını geçen 261 adet sınıraşan su havzası mevcuttur ve dünyanın birçok bölgesinde bu sular nedeniyle uyuşmazlıklar çıkmış ve çıkmaya devam etmektedir. Bu anlaşmazlıkların genelini etkileyen temel neden; kıyıdaş devletlerin bu sulardan en üst seviyede yararlanma istekleridir. Sınıraşan sular nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıklardan bazıları şunlardır; Fransa ve İspanya arasında Lanox Gölü uyuşmazlığı, Uruguay ve Arjantin arasında Columbia Nehri anlaşmazlığı, Hindistan ve Pakistan arasında İndus Nehri, ABD ve Meksika arasında Colorado ve Tijuana Nehirleri uyuşmazlığı, Mısır ve Sudan arasında Nil Nehri anlaşmazlığı. Bu uyuşmazlıkların tamamı siyasi ve hukuksal yollar kullanılarak çözüme kavuşturulmuştur.

⁵⁷ Pazarcı, a.g.e., s. 222.

⁵⁸ Kapan, a.g.e., s. 138.

⁵⁹ gös.yer.

“Uluslararası akarsuların yolcu ve yük taşınması amacıyla kullanılması ilgili devletlerin birbirleriyle yapacağı antlaşmalara bağlı olduğundan, uluslararası akarsularla ilgili en önemli sorunlar bunların sulama, endüstriyel kullanım ve hidroenerji üretimi gibi ulaşım dışı amaçlarla kullanılmasından doğmaktadır. Uluslararası akarsuların ulaşım dışı amaçlarla kullanılmaları hukuku bir devletten doğan ve orada bir süre aktıktan sonra gerek sınır oluşturan gerekse doğrudan diğer bir devletin topraklarına geçen akarsulara ilişkin olarak, bunların topraklarında aktıkları devletlerin bu suların miktarları ve niteliklerindeki değişiklik yapma haklarına yönelik kuralları ortaya koymaktadır.”⁶⁰

Milletlerarası düzenlemeler, herhangi bir uyuşmazlığa taraf olan devletlerin ilke olarak kendi iradeleri ile uyuşmazlığı çözmeye taraf olmaları gerektiğini belirtmektedir. Hiçbir devlet uyuşmazlığı olumlu bir sonuca bağlamaya, uluslararası barışı ve güvenliği tehdit etmedikçe zorlanamaz. Ancak:

“Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 33. maddesi gereğince, taraflar aralarındaki uyuşmazlığı barışçı yollardan çözümlemek zorundadır. Aynı antlaşmanın 7. maddesi gereğince de barışın tehdidi ve saldırma fiillerinden herhangi birinin gerçekleşmesi durumunda zorlama tedbirlerine Güvenlik Konseyi kararıyla başvurulacaktır.”⁶¹

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 12 Aralık 1974 yılında aldığı Ulusların Ekonomik Hak ve Yükümlülüklerine ilişkin kararlar suyun kullanımı ile ilgili hususlarda kıyıdaş devletlere kılavuz niteliği taşımaktadır. Bu antlaşmanın 3. maddesi gereğince;

“Doğal kaynakları paylaşan devletler bu kaynakların kullanımı konusunda aşağıdaki maddeleri dikkate almak durumundadırlar;

⁶⁰ **İbrahim Kaya**, “Uluslararası Akarsular ve Hukuk, Kavramsal Çerçeve”, *USAK Stratejik Gündem Ders Notları*, 2006.

<http://www.usakgundem.com>. 2006.

⁶¹ **Kapan**, a.g.e., s. 142.

- α) Diğer kıyıdaş devletlerin hukuksal menfaatlerini ihlal etmemek,*
- β) Diğer kıyıdaş devletlere esaslı zararlar vermemek*
- γ) Bu doğal kaynakları kullanırken diğer kıyıdaş devletlerin, özellikle aşağı kıyıdaş olanların rızasını almak zorunda bulunmamak.”⁶²*

Uluslararası suların kullanımı ve paylaşımı ile ilgili sorunların ve uyuşmazlıkların en önemli nedenleri; yaşam için zorunlu bir madde olan suyun uluslararası ilişkilerde stratejik öneminin giderek artması, devam eden nüfus artışı, küresel ısınma ve bunun sonucunda ortaya çıkan iklim değişiklikleri ile mevcut su kaynaklarının yanlış kullanımı sonucunda dünyanın birçok bölgesinde su sıkıntısının baş göstermesidir. Daha önce de bahsedildiği üzere sınıraşan sularla ilgili sorunların çözülmesi için başvurulabilecek, uluslararası platformda kabul görmüş kapsamlı kurallar mevcut değildir ancak devletlerarasındaki uyuşmazlıklar, bazı uluslararası hukuk ilkelerinin ışığında ve tarafların hoşgörüsü doğrultusunda çözüme kavuşturulmaktadır. Sınıraşan sularla ilgili düzenlemelerin işleyişinde öngörülen esas kural; her kıyıdaş devletin suyun ülkesinde akan kesimi üzerinde suyun kullanımına ilişkin tam egemenlik hakkına sahip olduğudur. Ancak yukarı kıyıdaş devletler bu sulardan yararlanırken aşağı kıyıdaş devletleri zararlara uğratmama konusuna gereken özen ve dikkati vermek yükümlülüğünü de üstlenmek zorundadırlar.

⁶² İnan, a.g.m., s. 247.

<http://www.politics.ankara.edu.tr>. 1994.

2.2. ULUSLARARASI KODİFİKASYON ÇALIŞMALARININ SU KONUSUNDA GELDİĞİ AŞAMA

Su, tarih boyunca yaşam kaynağı olarak görülmüştür. Bu nedenledir ki; insanoğlunun oluşturduğu bütün medeniyetler su boyları etrafında kurulmuştur. Su daha önceki dönemlerde tükenmeyecek ve devamlı yinelenebilecek bir kaynak olarak algılanmaktayken günümüzde, teknolojik gelişmelerin, yanlış sulama uygulamalarının, hızlı nüfus artışı ve iklim yapılarındaki değişimlerin etkisi ile sınırlı ve stratejik bir kaynak olarak görülmeye başlanmıştır.

Dünyadaki su kaynaklarının paylaşımı ve kullanımı hususunda coğrafi koşullar nedeniyle oluşmuş bir eşitsizlik bulunmaktadır. Çünkü her nehrin coğrafi durumu, kullanım şekli...vb. farklı olduğundan nehrin sahip olduğu faktörler dikkate alınarak düzenleme yapılması gerekmektedir. Şöyle ki; *“yeryüzünde mevcut su miktarı toplamda 1 milyar 400 milyon metreküptür bunun ise sadece %0,4’ü kullanılabilir kalitededir. Yıllık yağış ve bunun suya dönüşümü açısından Avustralya en az suya sahip kıta iken, kullanılabilir su kaynakları bakımından Asya ve Güney Amerika en şanslı kıtalar olarak değerlendirilebilir.”*⁶³

Uluslararası hukuk daha önceleri sadece ulaşım amacıyla kullanılan akarsular ile ilgili kanuni düzenlemeleri esas almaktayken sanayi devrimi ile birlikte suyun ulaşım dışında kullanıma başlanması hukukçuları, suyun enerji üretimi, kirlenme, sanayi amaçlı kullanımı ile ilgili esaslarını da içeren düzenlemeler getirmeye itmiştir. Bu konu ilk kez Madrid’de 1911 yılında Uluslararası Hukuk Enstitüsünün düzenlemiş olduğu toplantıda ele alınmıştır. Toplantıda alınan kararlar arasında birden fazla devletin, ülkelerinden akan nehirlerden faydalanılması usullerinde diğer devletlere zarar verici davranışlardan kaçınmasına ilişkin bir madde de yer almaktadır.

⁶³Ali Faik Demir, ” Su, Jeopolitik ve Türkiye,” *İtivyon*, sayı. 57, 2007, s. 15.

Devletlerin sınırları içinden bulunan sınır ötesi sular ile ilgili kısıtlama, hak ve yükümlülüklerin kesin olarak biçimlendirilmesine imkân sağlayan kurallar henüz tam anlamıyla şekillendirilememiştir. Bununla birlikte;

“sınır aşan sular için kıyıdaş ülkeler arasında varılmış antlaşmalar mevcuttur; fakat bu antlaşmalardan hiçbirini diğer bir sınır aşan nehre olduğu gibi uygulamak mümkün olmamaktadır. Bu antlaşmalarla ilgili en önemli sorun içerdikleri çözüm önerilerinin sınır aşan suların ulaşım dışı amaçlarla kullanımına ilişkin sorunlarının çözümü hususunda uluslararası boyutta kabul görmüş normlar olarak değerlendirilememeleridir.”⁶⁴

2.3. ULUSLARARASI HUKUK DERNEĞİ’NİN (UHD) ÇALIŞMALARI

Bir ülkenin kendi sınırları içinde akan sulardan faydalanmaya yönelik oluşturulan iç hukuk düzenlemelerinin yanında, ulusal sınırları aşan ve birden fazla ülkeyi ilgilendiren su kaynakları ile ilgili devletlerarası uyuşmazlıkların çözümü konusunda uygulanabilecek ilke ve kuralları oluşturma çabaları 1950’li yıllardan itibaren daha ciddi bir boyut kazanmaya başlamış, konu birçok uluslararası toplantıda ele alınmıştır.

Hükümet dışı bir kuruluş olan Uluslararası Hukuk Derneği (International Law Association – ILA), 1956 yılında düzenlediği Dubrovnik Toplantısında birden fazla devlet tarafından faydalanılan nehirleri “uluslararası akarsular” olarak tanımlamış ve bu görüş ışığında aşağıdaki ilkeleri kabul etmiştir:

⁶⁴ Esra Bilgiç, Su Sorunu: “Fırat Dicle ve Asi Nehirleri Örnekleri”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

“Her devlet uluslararası akarsuların kendi ülkesindeki bölümünden istifade ederken, bu kullanımın diğer devletlere etkilerini göz önünde tutacaktır. Her devlet diğer devlete zarar verdiği ölçüde kamusal ve özel eylemlerden sorumlu olacaktır.”⁶⁵

Derneğin 1958 ve 1960 yıllarında aldığı kararlar da kodifikasyona yönelik olarak düzenlenecek çalışmalara yol gösterici nitelikte olan Helsinki Kurallarına hazırlık amacıyla yapılan bir ön çalışma olarak nitelendirilebilirler.

1966 yılında, Uluslararası Hukuk Derneği’nin Helsinki’de düzenlediği 52. Konferansında, su yolları uluslararası drenaj havzaları olarak ele alınmıştır ve toplantıların sonunda bağlayıcı özelliği bulunmayan, ancak tavsiye niteliği taşıyan bazı kararlar kabul edilmiştir. Helsinki İlkeleri olarak adlandırılan bu kararlar, kıyıdaş ülkeler arasında sudan ortak yararlanmada hakça ve makul kullanım kavramını ortaya koymuştur. Ancak hakça kullanım ilkesiyle ortaya konan unsur, suyun eşit miktarda kullanımı olarak algılanmamalıdır. Helsinki İlkelerinin 5/2 maddesinde devletlerin yararlanma haklarının değerlendirilmesinde kullanılacak faktörlere yer verilmiştir. Bunlar;

- a) Havzanın coğrafi durumu ve yüzölçümü,
- b) Her havza devletinin su katkısı da dâhil olmak üzere hidrolojik durumu,
- c) Havzayı etkileyen iklim şartları,
- d) Ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar,
- e) Havza devletlerinin her birinde geçimli havza sularına bağlı nüfus,
- f) Her havza devletinin ekonomik ve sosyal gereksinimlerine cevap verebilecek diğer seçeneklerin karşılaştırmalı maliyetleri,
- g) Faydalanılabilecek diğer doğal kaynaklar,
- h) Suların kullanımında israf edilen miktar,

⁶⁵ Kapan, a.g.e., s. 145.

- i) Suların kullanımında doğabilecek sorunların giderilmesinde tazminat ödenebilme imkânı,
- j) Bir havza devletinin ihtiyaçlarının diğer havza devletlerine zarar vermeden karşılanabilme imkânı.

Belgenin aynı maddesinin 3. fıkrasında ise yukarıda belirtilen faktörlerden hiçbirine diğerlerine kıyasla bir öncelik tanınmayacağı belirtilmiştir. Buna göre;

“faktörlerden her birine tanınacak ağırlık, bu faktörün taşıdığı önemini diğer ilgili faktörlerin önemleriyle karşılaştırılması sonucunda ortaya konacaktır. Makul adil bir payın ne olduğu tespit edilirken, bütün ilgili faktörler birlikte mütalaa edilmeli ve bunların hepsi esas tutularak bir sonuca varılmalıdır.”⁶⁶

Daha önce de vurguladığımız gibi, Uluslararası Hukuk Derneği’nin Helsinki’de oluşturduğu belgenin uluslararası arenada bağlayıcılığı bulunmamaktadır ancak, daha sonraki yıllarda bu alanda yapılan çalışmalara kaynak oluşturmıştır.

2.4. ULUSLARARASI HUKUK KOMİSYONU’NUN (UHK) ÇALIŞMALARI

Birleşmiş Milletler, uluslararası nehirlerin işletilmesi ve kullanılmasının yarattığı hukuki sorunların incelenmesine yönelik çalışmalarına 1959 yılında başlamıştır ancak 1970 yılına kadar konuyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin hazırladığı rapor dışında gözle görülür bir ilerleme kaydedilememiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Birleşmiş Milletlerin kural oluşturma organı olan Uluslararası Hukuk Komisyonunu, 8 Aralık 1970 yılı ve 2669 sayılı tavsiye kararıyla; “BM’nin

⁶⁶ Kapan, a.g.e., s. 147.

*kodifikasyon ortağı olan UHK' nu Uluslararası Su Yollarının Ulaşım dışı Amaçlarla Kullanılmasına İlişkin Hukuku tedvin ve tedrici şekilde geliştirmekle görevlendirmiştir.*⁶⁷ Aslında Uluslararası Hukuk Komisyonunun bahsedilen konu ile ilgili çalışmalarının temeli 1966 yılında düzenlenen Helsinki Konferansında uluslararası su antlaşmalarına yol göstermek amacıyla 37 maddelik bir metnin Uluslararası Hukuk Derneği tarafından kabul edilmesiyle atılmış sayılabilir. 1986 yılında bu metnin tamamlayıcısı niteliğinde yeni maddeler yayımlanmış ve kabul edilmiştir. 1970 yılı itibariyle Uluslararası Hukuk Derneği'nin yürüttüğü bu görevi Uluslararası Hukuk Komisyonu üstlenmiştir.

Uluslararası Hukuk Komisyonu aracılığıyla sınır aşan sulara ilişkin uluslararası hukuk normları oluşturma çabaları aşağı kıyıdaş devletlerin öncülüğünü yapan Arjantin tarafından BM Genel Kuruluna verilen bir öneriyle 1972 yılında başlatılmıştır. UHK tarafından 1974 tarihinde Birleşmiş Milletler üyesi devletlere uluslararası akarsular konusuyla ilgili dokuz sorudan oluşan bir çalışma gönderilmiştir. Bu sorulardan bir tanesi uluslararası suyun tanımı, iki tanesi drenaj alanı kavramı, beş tanesi su kullanımı ve sorunları sonuncusu ise teknik ve bilimsel uygulamaların etkilerini içermektedir. Bu çalışmanın amacı 147 üye ülkenin bu kavramlar ve konular hakkında neler düşündüklerinin netliğe kavuşturulmasıydı. Ancak 147 ülkeden sadece 32 tanesi bu sorular hakkında görüş belirtmiştir.

Komisyon 1970 yılından buyana sürdürdüğü ve ara raporlarını her yıl Birleşmiş Milletler Altıncı Komisyonu ile Genel Kurulunda ele aldığı çalışmalarının 33 maddelik ilk okumasını 1991 yılında bitirmiştir. Bu raporun Genel Prensipler başlıklı 2. Bölümünün beşinci, altıncı ve yedinci maddeleri sınır aşan sularla ilgili açılımlara imkân vermektedir.

⁶⁷ Kapan, a.g.e., ss.147–148.

1994 tarihinde taslak haline getirilen UHK çalışmaları 1996 yılında düzenlenen BM Genel Kuruluna bağlı Altıncı Komisyonun toplantısında ele alınmıştır.

“24 Mart- 4 Nisan 1997 tarihleri arasında ise Türkiye, Çin ve Burundi’nin ret, 18 üye ülkenin çekimser oyuna rağmen, 42 ülkenin olumlu oyuyla tasarı son halini almış, 21 Mayıs 1997 tarihinde BM Genel Kurulunda oylanan tasarı 103 kabul, 3 red ve 27 çekimser oyla kabul edilmiş ve 2000 yılının Mayıs ayına kadar imzaya açılmıştır.”⁶⁸

Bu arada dünya genelinde suya olan ilgi de artmıştır;

“1992 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı’nın (UNCED) Gündem 21 deklarasyonu ile uluslararası önemi vurgulanan sürdürülebilir kalkınma esasının yaygınlaşması, 1996 tarihinde organize edilen Stocholm Su Sempozyumunda kurulan Global Water Partnership (Küresel Su Ortaklığı) ve aynı yıl Marsilyada kuruluşu açıklanan World Water Counsel (Dünya Su Konseyi) gibi kuruluşların etkisiyle sınıraşan veya sınır oluşturan suların kıyıdaş ülkelerin de ötesinde uluslararası tartışma konusu yapma eğilimi belirginleşmiştir.”⁶⁹

⁶⁸ İnan, a.g.m., ss.243–244.

⁶⁹ Şen- Öziş, Avcı ve Diğerleri, a.g.e., ss.32-33.

2.5. BİRLEŞMİŞ MİLLETLERİN ULUSLARARASI SUYOLLARININ ULAŞIM DIŞI KULLANIMINA İLİŞKİN SÖZLEŞMESİ

Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hakkındaki Sözleşmesi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 21 Mayıs 1997 tarihinde kabul edilmiştir. Yaklaşık çeyrek asırlık bir çalışmanın ürünü olan bu sözleşmenin oylanma süreci oldukça çekişmeli geçmiştir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 43. oturumunda uluslararası suların kullanımıyla ilgili çalışmanın rapor taslağı ile ilgili görüşmeler sırasında önemli tartışmalar çıkmıştır. Bu tartışmalar daha çok beşinci maddede yer alan hakça, akılcı yararlanma ve katılım, yedinci maddede bahsi geçen dikkate değer boyutlarda zarara yol açmama zorunluluğu ve sekizinci maddede belirtilen işbirliği genel yükümlülüğü ile ilgili alanlarda yaşanmıştır.

Yedi bölümden oluşan sözleşme 37 maddeyi içermektedir. Sözleşmenin ilk bölümü sözleşmenin kapsamı ile ilgili konuları içermektedir. İkinci bölüm terimlerin kullanımı, üçüncü bölüm ise planlanmış tedbirler başlığını taşımaktadır. Dördüncü bölümde suyun korunması ve muhafazasıyla ilgili önlemlere yer verilmiştir. Beşinci bölüm zararlı koşullar ve acil durumlarla ilgili yükümlülükleri içeren iki maddeden oluşmaktadır. Altıncı bölüm; silahlı çatışma zamanında uluslararası suyolları ve tesisleri, dolaylı yöntemler, ulusal savunma ve güvenlik bakımından hayati veri ve bilgi, ayırım yapmama, uyuşmazlıkların çözümü gibi maddeleri içermektedir. 34- 35- 36 ve 37. maddeleri içeren yedinci bölümde ise imza, onaylama, yürürlüğe girme konuları hükme bağlanmıştır.

Sınır aşan her suyun bir diğerinden farklı oluşu ve bunlara uyarlanabilecek genel kuralların oluşturulmasının zorluğu nedeniyle sözü edilen sözleşme uluslararası toplumun genel iradesinden ortaya çıkarılan bir yaptırımlar bütünü olmaktan çok, devletlere yol gösterici özellikte kuralları

ve ilkeleri oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çerçeve sözleşmesi olma niteliği taşımaktadır. Sözleşmenin giriş bölümünde:

“Bu çerçeve sözleşmesinin, uluslararası su yollarının kullanım, geliştirme, muhafaza, yönetim ile korumasını, günümüz ve gelecekteki nesiller için optimal ve sürdürülebilir kullanımın geliştirilmesini güvence altına alacağına olan inancın belirtilerek... İfadesinden de anlaşılacağı üzere bu sözleşme bir çerçeve sözleşmesidir. Sözleşmenin bu özelliği muhtelif Genel Kurul kararlarında da belirtilmektedir.”⁷⁰

Bununla birlikte Uluslararası Hukuk Komisyonu raportörü Rosenstock; “Çerçeve sözleşme yaklaşımının geniş kabulün olmadığı durumlarda söz konusu olamayacağını belirtmiştir.”⁷¹ 1997 BM Sözleşmesinin hazırlanması sürecinde ileri sürülen başka bir görüşe göre ise;

“eğer taslak hükümleri taraf olanlar üzerinde bile bağlayıcı olmayıp, bu devletlerin taraf olduğu özel anlaşmalarla aksi kararlaştırılabilecekse, UHK’nun da taslak metnin yasal statüsü konusunda yapılan tartışmalar tamamen teoriktir. Hazırlanan taslağın bir çerçeve sözleşmesi olarak kabul edilmesi hazırlanan maddelerin tamamlayıcı niteliğinin de kabul edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durumda sözleşme kuralları ancak belirli bir sınır aşan su için yapılmış bir antlaşmanın bulunmaması durumunda uygulanacaktır.”⁷²

1997 yılında BM Genel Kuruluna sunulan Uluslararası Suların Kullanımına İlişkin Sözleşme Tasarısında; iki veya daha fazla ülke topraklarından geçen bütün nehirler uluslararası su olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası su terimi hem sınır aşan suları hem de sınır oluşturan suları içermektedir. Bu ayrımın detayları doğru ve kesin

⁷⁰ Kapan, a.g.e., s. 153.

⁷¹ Aktaş - Acabey, a.g.e., s. 155.

⁷² a.g.e., s. 154.

çizgilerle belirlenmediği sürece kullanıma ilişkin esasların oluşturulmasında anlaşmazlıkların çıkması kaçınılmazdır.

Aynı zamanda sözleşmede yukarı havza ülkelerinin suyun kullanımı konusunda yapacakları herhangi bir düzenlemeyi önceden aşağı havza ülkelere bildirmeleri ile ilgili zorunluluğu içeren bir maddeye de yer verilmiştir.

1997 yılında kabul edilen BM Sözleşmesinde;

*”sınır aşan veya sınır oluşturan suların yer aldığı havzalar uluslararası suyolları olarak tanımlanmakta, kıyıdaş ülkelerin ötesinde bu tür ülkelerle ekonomik antlaşmaları olan ülkelere görüşmelere katılma kapısı aralanmakta, bu suların hakça (equitable) ve makul (reasonable) biçimde kullanılması ve önemli zarara sebebiyet verilmemesi (not to cause significant harm) esası benimsenmektedir.”*⁷³

BM Sözleşmesinin üçüncü maddesine göre; *“aksi yönde bir antlaşma olmadıkça sözleşmedeki hiçbir husus, bir su yolu devletinin antlaşmaya taraf olduğu tarihte kendisi için geçerli olan antlaşmalardan doğan hak ve yükümlülüklerini etkilemez.”*⁷⁴ ifadesiyle; *“Aralarındaki anlaşmazlıkları bugüne kadar çözmüş olan ülkelere bu uyuşmazlıkları nasıl çözdüklerine bakılmaksızın herhangi bir yaptırım getirmeden, uyuşmazlıklarını henüz çözmemiş olan ülkeleri uluslararası ortak iradeyi yansıtmadığı düşünülen bir uluslararası hukuk kaynağı ile karşı karşıya bırakmaktadır.”*⁷⁵

Sözleşmenin beşinci maddesine göre; *“suyolu devletleri, ülkelerindeki uluslararası suyunu hakça ve makul bir şekilde*

⁷³ Şen- Öziş, Avcı, ve Diğerleri, a.g.e., s. 4.

⁷⁴ United Nation General Assembly Belgeleri, 1996, s. 3

<http://www.un.org.documents>. 1996.

⁷⁵ Vedat Durmazuçar, *Ortadoğu’da Suyun Artan Stratejik Değeri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002, s. 55.

*kullanacaklardır. Bir uluslararası su yolu; su yolu devletlerince, özellikle bu su yolundan optimal, sürdürülebilir kullanım ve su yolunun yeterli korunması, tutarlı yararlar elde etmek görüşüyle ilgili su yolu devletlerinin menfaatlerini göz önünde bulundurarak kullanılacak ve geliştirilecektir.”*⁷⁶

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi sınır aşan bir su paylaşılabilir bir doğal kaynak olarak algılanmamalıdır. O şekilde düşünüldüğünde Pazarcı’nın da belirttiği gibi; “*paylaşmaya hakkı olan birimlerden hareket edilmesi gerekecek; sayı ya da ihtiyaç dikkate alınarak, bölüşme veya paylaşma söz konusu olacaktır.*”⁷⁷

Beşinci maddenin ikinci paragrafında ise, “*su yolu devletlerinin, su yolunun kullanımına, geliştirilmesine ve korunmasına hakça ve makul bir şekilde iştirak edecekleri, bunun için de ilgili devletlerin aynı zamanda işbirliği yapma yükümlülüklerinin olduğu da belirtilmektedir.*”⁷⁸ Bu maddeden yola çıkarak şu sonuca ulaşabiliriz ki; çıkar çatışmalarının oldukça yoğun olarak yaşandığı günümüzde işbirliği önemli bir gereksinim olarak devletlerarası politikalarda yerini almıştır.

Aynı sözleşmenin altıncı maddesinde ise Helsinki kararlarının ışığında, coğrafi, iklimsel, ekolojik faktörler, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar, nüfus, mevcut ve potansiyel kullanım gibi kıstaslar hakça ve makul kullanımın tespitinde göz önünde bulundurulacak unsurlar olarak ifade edilmişlerdir. Türkiye bu maddenin oluşturulması aşamasında maddeye her havza devletinin su yoluna yaptıkları su katkısı ifadesinin de eklenmesi gerektiğini belirtmişse de bu önerisi kabul görmemiştir. Bu konuda Irak ve Suriye olumsuz oy kullanmışlardır; çünkü Fırat ve Dicle nehirlerine ülkelerinin katkısı az olmasına rağmen bu sulardan hakça ve makul kullanım prensibine dayanarak maksimum düzeyde faydalanmayı amaçlamaktadırlar.

⁷⁶ Kapan, a.g.e., s. 158.

⁷⁷ Pazarcı, a.g.e., s. 46.

⁷⁸ United Nation General Assembly Belgeleri, 1996, s.4
<http://www.un.org.documents>, 1996.

Bahsedilen sözleşmenin yedinci maddesi suyun kullanımında havza ülkelere önemli ölçüde zarar vermeme ilkesi ile ilgili yaptırımları içermektedir. Bu yaptırımlar yukarı kıyıdaş ülkeleri kadar aşağı kıyıdaş ülkeleri için de geçerli zorunluluklardır. Hakkaniyete uygun ve makul kullanımın sınırı olarak belirtebileceğimiz “zarar” kavramı başlangıçta tasarıya kayda değer zarar olarak girmişken sözleşmenin son halini aldığı dönemde; *“suyolu devletleri ülkelerindeki uluslararası bir suyunu kullanırken diğer su yolu devletlerine verilebilecek önemli zararı önlemek için tüm uygun tedbirleri alacaklardır”*⁷⁹ biçiminde ifadesini bulmuştur. Türkiye önemli zarar kavramının hakça ve makul kullanım ilkesi ile uyuşmadığını belirterek bu maddenin metinden çıkarılması gerektiğini öne sürmüştür.

Zarar kavramı ele alındığında bununla ilgili olarak tek sorumluluğun yukarı havza ülkelerine yüklenemeyeceği, bazı durumlarda aşağı havza ülkelerinin de zarara neden olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Birleşmiş Milletler Hukuk Komisyonu Raportörlerinden Stephan C. McCaffrey’in konudaki görüşü şöyledir:

*“Su kaynaklarını ilk önce geliştiren bir aşağı kıyıdaş ülke, daha sonra yukarı kıyıdaş ülke tarafından ele alınacak projeleri, kendisine zarar vereceğini iddia ederek engelleme hakkına sahip değildir. Sulardan hakça yararlanma ilkesi böyle bir anlayışa cevap verememektedir. Kaynağın aşağı kıyıdaş ülkece önceden geliştirilmesi, sulardan faydalanma ve hakkaniyet esasına göre tahsisinde göz önünde bulundurulacak pek çok faktörlerden sadece birisidir.”*⁸⁰

Yukarıda da bahsedildiği üzere, kazanılmış haklara uluslararası hukukçular önemli kısıtlamalar getirmişlerdir. Sınıraşan sularla ilgili

⁷⁹ Durmazuçar, a.g.e., s. 56.

⁸⁰ Toklu, a.g.e., s. 47.

kazanılmış hakların geçerliliği yanında bunlarla ilgili tespitin yapılabilmesi de neredeyse olanaksızdır.

Prof. Beaumont ve pek çok gözlemci yukarı ve aşağı kıyıdaş devletlerarasında oluşan uyuşmazlıklarda, aşağı kıyıdaş ülkeler lehine bir tutum takınılmasının hakça ve makul su kullanım ilkesine ters düştüğü görüşünü paylaşmaktadır. Prof.Beaumont bu konudaki görüşünü şöyle ifade etmektedir:

“Şimdiye kadar sulama suyu ile ilgili kullanımlarda, uluslararası hukukçular aşağı kıyıdaş ülkelerin haklarına çok fazla ağırlık verirken, aynı ilgiyi yukarı kıyıdaş ülkelere göstermemişlerdir. Fırat nehri sularının %90’ı Türkiye’de oluşurken bu hususu kolaylıkla göz ardı etmişlerdir.”⁸¹

Çerçeve sözleşmesinin üçüncü bölümünde planlanan projeler ve bu projelerin devletlere getirdiği yükümlülöklere değinilmiştir. Bu bölüm taraf olmayan devletlere yükümlölük getirmez ancak bazı araştırmacılar bu bölümde ortaya konan yaklaşımın sözleşmeyi imzalamış olsun olmasın ya da sözleşmeye taraf olsun olmasın yerleşik uluslararası hukuk çerçevesinde bütün devletler için geçerli bir genel yükümlölüğü yansıttığı görüşü üzerinde hemfikirdir.

Sözleşmenin çeşitli hükümler başlığını taşıyan dördüncü bölümünün uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili 33. maddesinde herhangi bir uyuşmazlığın muhatabı olan devletlerin bu anlaşmazlığın çözümü için Uluslararası Adalet Divanına (UAD) başvurabileceklerini belirtmektedir. Aynı şekilde sözleşmeye taraf olan devletlerarasındaki bir anlaşmazlığın özel bir anlaşma olmaksızın UAD’na götürülebileceğı veya hakem kararıyla çözüme kavuşturulabileceğı ifade edilmektedir.

⁸¹ Özden Bilen, “Ortadoğı’daki Suların Hidropolitik ve Teknik Değerlendirmesi”, 1999, s. 83. <http://www.ekitapyayin.com>. 1999.

Ayrıca adı geçen sözleşmede:

“Uluslararası akarsular yalnız yüzey sularını değil bunlarla ilişkili yeraltı sularını da kapsar biçimde tanımlanmıştır. Taslakta yeraltı suları ile ilgili net ve detaylı bilgilere yer verilmemiş olmasına rağmen komisyon, sınır aşan yeraltı suları rejiminin taslaktaki hükümlere göre düzenlenebileceği ve bu konudaki uyuşmazlıkların uluslararası akarsularla ilgili olarak taslakta öngörölmüş yöntemlerle çözülebileceği inancında olduklarını belirten bir karar almıştır.”⁸²

Sonuç olarak; birden fazla devlet tarafından kullanılan akarsularla ilgili olarak uluslararası hukuk alanında Birleşmiş Milletlerin hazırladığı “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımlarına İlişkin Sözleşmesinde yer alan ”kıyıdaş ölkelerin sulardan hakça ve makul ölçüler içinde yararlanmasını ve kıyıdaşlara önemli zarar vermeme ilkeleri uluslararası düzeyde genel kabul görmüş normlar olarak ifade edilebilirler. Ancak bu sözleşmenin her devlet için bağlayıcı nitelikte olduğunu ve bütün uyuşmazlıklara çözüm üretmede herkes tarafından başvuru olan bir kaynak olarak algılandığını söylemek mümkün değildir. Pazarcı'nın da değindiği üzere:

“Uygulanan uluslararası hukuk hükümleri devletlerin uyuşmazlıkların çözümü konusunda barışçıl yollara başvurusu gerektiği kuralı dışında hiçbir genel kural koymamakta ve barışçıl yollardan hangisinin seçileceği hususunu devletlerin ortak iradesine bırakmaktadır.”⁸³

Söz konusu sözleşme ancak 35 ölkenin onayından sonra yürürlöğe girecek olup şu ana kadar sadece 12 ölkö söz konusu sözleşmeye taraf olma işlemini tamamlamıştır.

⁸² Özhan Uluatam, *Damlaya Damlaya (Ortadoğı'nun Su Sorunu)*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s. 169.

⁸³ Pazarcı, a.g.e, s. 489.

Türkiye açısından değerlendirdiğimizde; Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımı Hakkındaki Sözleşme'nin uluslararası genel ve teamül hukuku uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti açısından, sözleşmeyi benimsemeyen 178 BM üyesi ülke için olduğu gibi hukuki bir geçerliliği bulunmamaktadır.

Genel bir değerlendirme yaparak diyebiliriz ki;

“sınır aşan sular üzerinde bulunan devletlerin kendi toprakları içinde kalan su yolu üzerindeki egemenlik hakkına sözleşmede atıfta bulunulmaması, uluslararası hukukun temel ilkeleri ile çelişmektedir. İlaveten ilgili maddelerde ihtilafların çözümü için devletlerce uygulanması zorunlu kılınan yöntemler belirtilmiş olup, bu husus sorunları çözmede ülkelerin uygun görecekları usulleri seçmek hakkına sahip olduğunu ön gören, BM Anlaşması'nın 33'üncü maddesi ile çelişmektedir.”⁸⁴

Memba ve mansap ülkelerinin hak ve yükümlülükleri arasında bir denge kurulması yerine, daha çok aşağı kıyıdaş ülkelerin haklarına ağırlık vermiş olan söz konusu sözleşmeye, Türkiye'nin imza atmamasının temel nedenleri şu başlıklar altında toplanabilir:

- “Sözleşme “uluslararası sular” kavramı temeli üzerine oturtulmuştur. Kaldı ki Türkiye, bu kavram yerine tarafsız uzmanların da benimsediği “sınır aşan sular” kavramını kullanmaktadır. Aksi takdirde “uluslararası kavramı”, Fırat ve Dicle nehirleri ile fiziksel ilişkisi olmayan başka ülkeleri de taraf durumuna sokabilir.
- 7'nci maddede geçen “önemli zarar vermeme” yükümlülüğü, 5'nci maddede geçen, “hakça ve

⁸⁴ Atilla Sandıklı, “Sınıraşan Sular ve Türkiye, 2004.
<http://www.tasam.org>, 2004.

makul kullanım” kavramı ile çelişmektedir. Hem hakça kullanılıp hem de önemli zarardan kaçınmak bir araya getirilmesi zor eylemler olup, üstelik “önemli zarar” kavramı soyut ve görecelidir. Bu durumda aşağı kıyıdaşlar, yukarı kıyıdaşların hareketlerini kısıtlama olanağına sahip duruma gelmektedirler.

- *Sözleşmenin üçüncü bölümünde yer alan karşılıklı bilgilendirme kavramı dışında kalan hususlar da Türkiye için ciddi bir handikaptır. Bilgilendirme esasına göre, aşağı kıyıdaş ülke, bilgiyi aldıktan itibaren 6 ay süreyle birinci cevap verme sürecine girecektir. Bu süre içinde cevap veremez ise otomatik olarak ikinci bir 6 aylık süreyi kullanma hakkına sahip olacaktır. Bu bir yıllık süre içinde, mansap ülkesi, memba ülkesine olumsuz cevap verir ya da onu görüşmelere davet ederse, yine 6 aylık bir süre devreye girecektir. Sonuç olumlu bile olsa yukarı kıyıdaş ülke kendi ülkesindeki bir tesis için 18 ay bekletilebilecek, hatta en sonunda yukarı kıyıdaş devlete “hayır” bile diyebilecektir. Zamanla yarışılan 21’inci Yüzyıl’da böyle bir görüşme süreci Türkiye tarafından doğal olarak kabul görmemiştir.*
- *Anlaşmazlık halinde, tarafsız bir başkan ve komitenin kurulması ise, Türkiye bakımından ulusal projelerin uluslararası platformlarda tartışılması demektir ki, bu henüz tamamlanmamış GAP için de uygun bir kabul olamaz.”⁸⁵*

⁸⁵ Sandıklı, a.g.m., <http://www.tasam.org>. 2004.

2.6. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER AVRUPA EKONOMİK KOMİSYONUNUN ÇALIŞMALARI

“Birleşmiş Milletlerin Avrupa Ekonomik Komisyonu (UN/ECE), su niteliğini ön planda ele alan ve özellikle bu alanda 2000’li yıllarda sağlanması gereken koşulları hedefleyen Avrupa ülkelerinin büyük bölümü ile Avrupa Birliği tarafından da kabul edilen antlaşmalar gerçekleştirmiştir.”⁸⁶ Kurum bu alanda yaptığı çalışma ile sınır aşan sular konusunda yasal bağlayıcılığı olan ilk belgeyi, “Sınır aşan Sular ve Uluslararası Göllerin Kullanımı ve Korunması Sözleşmesini” hazırlamıştır.

Bahsi geçen sözleşme 1992 yılında Helsinki’de imzaya açılmış, sözleşmede yer alan 16 ülkenin onaylaması ile ilgili işlemlerin tamamlanması sonucunda 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşme giriş bölümlerinde, “çevreye zararlı maddelerin atılmasını engellemek, kontrol etmek ve azaltmak, kıyı alanlarda kirlenmeyi önlemek, sınıraşan kirlenmeyi engellemek, su kaynaklarını korumak, sürdürülebilir su yönetimini sağlamak” gibi genel hükümler getirmekte, konuyla ilgili kavramsal tanımlamalar yapmaktadır.

Sözleşmenin 2, 3 ve 5. maddelerinde alınan kararlar şu biçimde özetlenebilir; “ tarafların sınıraşan olumsuz etkileri azaltmaları ve kontrol için gerekli tedbirleri almaları, mümkün olan her yerde kirlenmenin önlenmesi, akılcı su yönetimini, su kaynaklarının korunması ve çevresel koruma amaçlı kullanımı, ekosistemlerin korunması, kirlenmeyi önleme harcamalarının kirleten tarafından karşılanması, su kaynaklarının gelecek kuşakların gereksinimini karşılamak bakımından geliştirilmesi ve bu konularda çıkacak taraflar arası uzlaşmazlıkların Uluslararası Adalet Divanı veya hakem kararıyla çözülmesi” gibi öneriler yer almaktadır.

⁸⁶ Şen- Öziş ve Diğerleri, a.g.e., s. 34.

Türkiye hükümeti müzakerelere katılmış olmasına ve mamba ülkelerinin menfaatlerini koruyucu değişiklikler yapılması hususunda çalışmalarda bulunmasına rağmen sözleşmeye taraf olmamıştır. Helsinki Sözleşmesi, Türkiye'nin imzalamadığı *BM Uluslararası Suyollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanılması Sözleşmesi*'ne paralel hükümler içermektedir. Helsinki Sözleşmesi'nin BM Sözleşmesi'nden ayrıldığı en temel nokta;

“kıyıdaş ülkelere ihtilafların çözümünde tek taraflı Uluslararası Adalet Divanı'na başvuru hakkı tanımamasıdır. Helsinki Sözleşmesi'nde sınıraşan etkisi bulunan su kirliliğinin önlenmesi, kontrolü ve azaltılması ile ilişkili çeşitli hükümler yer almıştır. Bu çerçevede endüstriyel kirliliğin önlenmesi için “mevcut en iyi teknolojinin (best available technology)” uygulanması istenmektedir. Söz konusu Sözleşme'nin I numaralı ekinde “en iyi teknoloji” tanımına bazı esneklikler getirilse de; yerel veya bölgesel şartları dikkate almayan yüksek maliyetli teknoloji kullanılması önerisi, AB ülkeleri içinde de tartışmalara konu olmaktadır. Sözleşmeye ilişkin olarak vurgulanması gereken diğer önemli bir husus ise; çevresel etki değerlendirme sürecine halkın katılımıyla, faaliyeti yürüten ülkenin, kendi halkına tanıdığı imkân ve hakların aynısının, etkilenecek diğer ülke insanlarına da tanınmış olmasıdır.”⁸⁷

1997 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşmenin yanı sıra, “1999 yılında Londra'da Su ve Sağlık Protokolü imzalanmıştır. 1997 tarihinde de Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Sınır Aşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesini yürürlüğe sokmuştur. Avrupa Birliği aynı yıl Espoo sözleşmesine taraf olmuştur. Espoo sözleşmesinin 1. ekinde belirtilen esaslara göre; önemli sonuçlar doğuracak faaliyetler arasında, büyük barajlar, yeraltı suyundan 10 milyon m³/yıldan fazla su çeken tesisler, su eksikliğini karşılamak için havzalar arasında yılda 100 milyon m³'ten fazla su transfer edilmesi gibi çalışmalar sayılmıştır.

⁸⁷ Özden Bilen, “AB Su Politikalarının Hidropolitik Değerlendirmesi”, *Stratejik Analiz Dergisi*, <http://www.asam.org.tr>. 2006.

Herhangi bir proje konusunda harekete geçen ülke bu çalışmaların sonucunda etkilenecek devlete bilgi vermek zorunluluğunu yerine getirmek durumundadır. Etkilenen taraf kendine tanınan süre zarfında çevresel etki değerlendirme çalışmalarına katılıp katılamayacağı hususunda olumlu ya da olumsuz yanıt verecek ve sürece katılmak isterse “Çevre Etki Değerlendirme Raporu” (ÇED) ortak bir çalışmanın sonucu olarak ortaya konulacaktır:

“Her sınır aşan nehir havzasının kendine özgü teknik, sosyo ekonomik ve siyasi bir yapısı vardır. Örneğin, Ortadoğu sürekli savaşların yaşandığı ve üzerinde yeni savaş senaryolarının yazıldığı son derece karmaşık, ekonomik ve siyasi bir yapıya sahiptir. Böyle bir atmosfer içerisinde memba ve mansap ülkeler arasında müşterek bir ÇED raporunun hazırlanması mümkün değildir. Türkiye Espoo Sözleşmesine taraf olmasa da Güneydoğu Anadolu Projesinin geliştirilmesine ilişkin birtakım yatırımların önünün kapanmasında bu ve benzeri sözleşmeler gündeme getirilecektir.”⁸⁸

Espoo Sözleşmesi genel hatlarıyla ele alındığında sadece Avrupa koşullarının göz önünde bulundurularak oluşturulmuş bir yaklaşım sergilediği kabul edilebilir bir görüş olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda adı geçen sözleşmelerin dışında Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Almada Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesini 30 Ekim 2001 tarihinde 39 ülkenin onayı ile yürürlüğe sokmuştur. Bu antlaşma Aarhus sözleşmesi olarak anılmaktadır. Sözleşmesinin en önemli özelliği sulardan yararlanma ve korunma konularında sivil toplum örgütlerinin katılımının yüksek düzeyde sağlanmasına imkân verecek biçimde düzenlenmiş olmasıdır. Öyle ki; “ Bu çerçeve doğrultusunda Türkiye’de ikamet eden ya da etmeyen herhangi bir devletin vatandaşı Türkiye’de gerçekleştirilmesi

⁸⁸ **Bilen**, a.g.m., s. 30.

mümkün bir proje hakkında kendisine bilgi verilmesini talep edebilir ve bu talebinin reddi ya da yeterli düzeyde yanıtlanmaması halinde dava açma hakkına sahip olabilmektedir.”⁸⁹

Bu sözleşmeleri baz alarak Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu su niteliği alanında yol gösterici özelliği olan bir dizi talimat ve tavsiyeler düzenlemiştir. Bunlar aşağıdaki şekilde sıralanabilirler;

*1993 yılında, Su Kaynakları Yönetiminde Ekosistem Yaklaşımı Hakkında Talimat,

*1993 yılında, Avrupa Ekonomik Komisyonu Hükümetlerine tavsiye niteliğinde hazırlanan Su Kalitesi, Kriterleri ve Hedefleri Hakkındaki tavsiyeler,

*1995 yılında oluşturulan Tarımda Gübre ve İlaçlarla Suyun Kirlenmesine Karşı talimat,

*1996 yılında Sınır aşan Sulara Noktasal Kaynaklardan Atıksu Boşalımının İzne Bağlanması ile ilgili talimat,

* 1996 yılında Kimyasal Depolama Tesislerinden ve Katı Atık Alanlarından Yeraltı Suyunun Kirlenmesinin Önlenmesi, Kontrolü ve Azaltılması İçin Belli Önlemler Alınması Hakkında Avrupa Ekonomik Komisyonu üyesi ülkelere tavsiyeler,

* 1996’da Sınır aşan Akarsularda Su Kalitesinin İzlenmesi ve Değerlendirilmesi Hakkında Talimat,

⁸⁹ **Bilen**, a.g.e., s. 31.

* 2000 yılında Sınır aşan Akarsuların İzlenmesi ve Değerlendirilmesi Hakkında Talimat,

* 2000 yılında Sürdürülebilir Taşkın Önleme Hakkında Talimat,

BÖLÜM III

SUYUN ORTADOĞU HAVZASINDAKİ YERİ VE TÜRKİYE

1. ORTADOĞU KAVRAMI

Orta Doğu kavramını içeren çalışmalar gözden geçirildiğinde bu kavramın kapsamının ve tanımının birbirinden çok farklı boyutlarda ele alındığı gözlemlenmektedir. Örneğin;

*“Büyük Larousse Ansiklopedi ve sözlüğüne göre; Orta Doğu, Doğu Akdeniz’e kıyısı olan ülkeleri; Türkiye, Lübnan, Irak, İsrail, Ürdün, İran, Mısır, Arabistan Yarım Adasını ve genellikle Afganistan’ı içine almaktadır. Encyclopedia Brittanica’ya göre ise Orta Doğu, Atlantik’ten doğuda Afganistan’a kadar uzanmaktadır. Encyclopedie Americana’ya göre ise; Türkiye, İran, Irak, İsrail, Ürdün, Lübnan, Suriye, Afganistan, Yemen, Umman, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ile Sudan ve Mısır’ı içine almaktadır.”*⁹⁰

Ortadoğu terimi, terminolojik anlamda ilk olarak 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejist Alfred Thayer Mahan tarafından icat edilmiştir. Mahan bu kavramı Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. Mahan’ın bu kavramı; “*İngilizlerin deniz stratejisi, Rusya’nın İran’daki etkinlikleri ve Almanya’nın Berlin – Bağdat demiryolu ilişkilerini ele alırken kullanmasının ardından, Ortadoğu kelimesi The Times’ın Tahran temsilcisi V. Chirol tarafından çeşitli yazı ve*

⁹⁰ Atilla Sandıklı- Kenan Dağcı, *Büyük Orta Doğu Projesi Yeni Oluşumlar ve Değişen Dengeler*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, s. 16.

makalelerde kullanılarak basında yer almıştır.”⁹¹ Ancak Chirol’un Ortadoğu terimi Mahan’ın terimine göre daha fazla genişletilmişti. Sadece Basra Körfezini değil Hindistan’a giden yoldaki tüm toprakları, Irak, Doğu Arabistan, Afganistan, Tibet ve Asya’nın diğer bölgelerini de kapsamaktaydı.

Mahan ve Chirol’un İngiliz diline kazandırdıkları Ortadoğu kavramı;

*“asrın başlarında sözlüklere girerken kitap adlarında da görülmeye başlanmıştır. Angus Hamilton tarafından 1909 yılında yayınlanan Problems of The Middle East adındaki eser ve Hindistan kral naibi Lord Curzon 1911’de Hindistan’a yakın yerleri ifade etmek için resmi konuşma ve belgelerde Ortadoğu kavramını kullanarak ona yarı resmi bir nitelik kazandırmıştır.”*⁹²

Birinci Dünya Savaşı’ndan önce ve savaş sırasında;

*“Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesi, Arap Yarımadası’nın belli bölgelerinde İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin kurulması sonucunda Ortadoğu kavramını Yakındoğu kavramının aleyhine geliştirerek yeni bir kapsama kavuşturmuştur. Balkanlar, Osmanlı Devleti’nin ve Avrupa için öteki olan Doğu’nun kapsamından çıkınca Yakındoğu eski anlamı ve kullanımındaki önemini kaybetti. Çünkü artık Balkanlar eskisi gibi ötekinin sınırları dâhilinde değildi ve Avrupa’nın bir parçası olmasa da Doğunun kapsamında bir yer de değildi. Yakın doğunun kapsamındaki bölgelerin bir kısmı Avrupa ve Balkanlara dahil olurken bir kısmı da Ortadoğu kavramı kapsamına dahil olmuş oluyordu.”*⁹³

Birinci Dünya Savaşından sonra Filistin, Ürdün ve Irak hükümetleri

İngiltere’nin manda yönetiminde varlıklarını sürdürmüşler ve bu dönemde

⁹¹ **Abdullah Kıran**, *Ortadoğu’da Su Sorunu Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 63.

⁹² **Roderic H. Davidson**, “Where Is The Middle East?”, *Foreign Affairs*, Vol.XXXIX (1960), s. 668.

⁹³ **Davut Dursun**, “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi”, www.stradigma.com, (Aylık Stratej ve Analiz e- dergi), sayı 10 (2003).

Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permenant Comission on Geographical Names) adlı kuruluş;

“Ortadoğu’yu Mısır, Türkiye, Körfez Bölgesi, İran, Irak, Arap Yarımadası’nı içine alacak şekilde tanımlamıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra ise Ortadoğu kavramı özellikle Anglosakson etkisindeki yerlerde hem sivil ve akademik çevrelerde hem de resmi alanlarda yaygınlaşmıştır. Ancak uluslararası kuruluşlar, resmi yayın ve çalışmalar bu kavramın tanımının netleşmemiş olmasından dolayı kullanmamayı tercih etmişlerdir. Örneğin; Birleşmiş Milletler Organizasyonu içinde bu kavram yerine nesnel ve objektif bir coğrafi tanımlama olan “ Batı Asya” kavramını kullanmaktadır.”⁹⁴

Günümüzde ise Orta Doğu kavramı, Güney Batı Asya’da tarihsel ve kültürel yakınlığı olan ülkelerin oluşturduğu coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Akdeniz’den Pakistan’a kadar uzanır ve Arap Yarımadasını kapsar. Bu kavram Avrupa merkezietçi yaklaşıma dayanır ve İngilizlerin 19. yüzyılda kullanmaya başladıkları bir terimdir. Geçen yüzyılın ortalarından beri yeni sömürgeler elde etmek ve denizaşırı yayılmak üzere politikalar izleyen Batılı devletler özellikle İngiltere ve Fransa Avrupa’yı merkez kabul ederek buranın doğusunda bulunan dünyayı üçe ayırmışlardır;

“Birinci Dünya Savaşına kadar Yunanistan, Bulgaristan, Doğu Akdeniz ülkeleri, Lübnan, Suriye ve Mısır Yakın Doğu kavramı ile ifade edilirken savaş sonrası Mezopotamya, Arap Yarım Adası, İran, bazen de Afganistan’ı kapsayacak olan Yakın Doğu kavramının yerini Orta Doğu kavramı almıştır ve Yunanistan ile Bulgaristan bu kavramın içinden çıkarılmışlardır.”⁹⁵

Bu tanıma göre Orta Doğu ülkeleri; Suriye, Irak, Ürdün, İsrail, Lübnan, İran, Filistin, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Yemen, Türkiye ve Mısır’ı içine alan 8.012.779 kilometrelik bir alanı kapsamaktadır.

⁹⁴ Dursun, a.g.m., www.stradigma.com.2003.

⁹⁵ Zehir, a.g.e., s. 14.

Çok farklı milletlerin ve kültürlerin yüzyıllar boyunca hâkimiyet kurduğu merkezlerden biri olan Orta Doğu'nun tarihi dört başlık altında incelenebilmektedir. Bunlar; “ *antik çağlardan İslamiyet'in doğuşuna kadar olan Orta Doğu, İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadarki dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşundan çöküşüne kadarki dönem ve Osmanlı Devleti sonrası Orta Doğu olarak ifade edilmektedirler.*”⁹⁶

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar geçen zaman içerisinde dünyanın büyük ilgi odaklarından biri olan bu coğrafya üzerinde birçok imparatorluk kurulmuş ve yıkılmıştır. Dünyanın ilk medeniyetleri ve yerleşim alanlarının hüküm sürdüğü yer Mezopotamya'dır. İlk siyaset, ilk toplumlar, ilk askeri düzen, ilk buluşlar, ilk yazılı hukuk belgeleri, tarım, şehircilik ve ticaret burada ortaya çıkmış ve dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Kısacası tarih bu coğrafyada başlamış ve bu coğrafyada yazılmaya devam etmiştir.

Yukarıda belirtilen etkenler baz alındığında bölgenin sahip olduğu stratejik özellikler nedeniyle yüzyıllardan buyana olduğu gibi bugün de güç odaklarının ilgi odağı olması kaçınılmazdır.

*“Dünyanın en önemli su ve kara yollarının üzerinden geçmesiyle jeopolitik, birçok dinin çıkış merkezi olmasıyla inançsal, büyük ölçüde petrol rezervinin toprakları içerisinde bulunmasıyla ekonomik öneme sahip olan Orta Doğu, dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin savaş alanı haline gelmiştir.”*⁹⁷

Orta Doğu'yu hedef haline getiren olgular aşağıdaki şekilde sıralanabilir;

⁹⁶ **Muzaffer Erendil**, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Ankara: GKB yayınları, 1992, s. 17.

⁹⁷ **Nihat Ersin**, *Orta Doğu Savaşları'nın Perde Arkası*, İstanbul: Gündem Yayınları, Nisan, 2003, s.13.

“ * En önemli stratejik ham maddelerden birisi olan petrolün dünya rezerv durumuna göre 2/3'ünün bölgede yer alması,
 * Petrol ve doğalgaz akışının en kısa yollardan boru hatları vasıtasıyla bu bölgeden sağlanması,
 * Üç kıtayı birleştiren karayollarının düğüm noktasında bulunması,
 * Avrupa'dan Afrika'ya ve Asya'ya uzanan demiryolunun Orta Doğu'dan geçmesi,
 * Bütün güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerini kontrol etmesi,
 * Avrupa, Asya havayolunun üzerinde bulunması,
 * Tarihin en zengin kültür hazinelerine sahip olması ve turizm açısından önemi
 * Dünyada tek tanrıya inanan üç önemli dinin merkezi olmasıdır. ”⁹⁸

Ortadoğu'da 20. yüzyılın başlarında yaşanan politik çekişme ve istikrarsızlığın en önemli sebebi petrol olarak gösterilmektedir. 21. yüzyıl ile birlikte petrol hala batılı emperyalist devletler tarafından önemli bir meta olarak ele alınmakta ise de; “bölgenin boğuşmak zorunda bırakılmak istendiği yeni kriz en az petrol kadar can alıcı ve petrolden daha yaşamsal bir soruna dayalıdır. ”⁹⁹

⁹⁸ Sandıkçı- Dağcı, a.g.e., s. 18.

⁹⁹ Kıran, a.g.e, s. 7

2. ORTADOĞU'DA SU SORUNU

Dünyamızın %97'si suyla kaplı olmasına rağmen bu miktarın ancak 0,8'i kullanılabilir durumdadır. 21. Yüzyıla birlikte su, "çevresel denge içinde ekonomik büyümenin ve sürdürülebilir kalkınmanın en önemli faktörü olma özelliğine kavuşmuştur. İnsanlık tarihinin her döneminde bazı doğal kaynaklar öncelik kazanmış ve çağının gelişmelerini etkilemiştir. Örneğin, 19. Yüzyılda kömür, 20. Yüzyılda petrol, endüstriden ulaşım kadar ekonomik açıdan bütün sektörleri etkilemiş, yönlendirmiş ve ayakta durmalarını sağlamıştır.

Bulunduğumuz çağda ise su, insanlık tarihini etkileyecek ana madde olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha önce de değindiğimiz üzere dünya genelindeki nüfus patlaması, ekonomik büyüme ve teknolojik gelişim, doğal kaynak kullanımını etkilemekte ve gelişime göre öne çıkan doğal kaynaklar değişmektedir. Ancak günümüzde su, bütün dönemlerin doğal kaynaklarından farklı olarak "uluslararası kriz" boyutunda ele alınmaktadır. Nüfusun artması, küresel ısınma, iklim değişikliği, insan kaynaklı faaliyetlerin çevresel sorunların boyutunu giderek arttırması, küresel sıcaklıklardaki artışın sonucunda hidrolojik dengelerde farklılıkların meydana gelmesi, su kaynaklarının hacminde ve kalitesinde azalmalara neden olmakta, dünya giderek kurak bir döneme doğru yönelmektedir. Ülkeler gelecekte su bulamayacakları endişesini şimdiden duymaya ve önlemlerini almaya başlamışlardır. Bu arayışlar çerçevesinde yeni kavramlar geliştirilmekte, tüm insanlığın sahip olduğu ortak mallardan söz edilmekte ve ortak kullanım üzerine senaryolar geliştirilmektedir. Su sıkıntısının tek nedeni, küresel ısınma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişikliklerinin yol açtığı sıcaklık farklılıkları sonucunda meydana gelen kuraklıklar olarak algılansa da soruna kaynaklık eden farklı gerçeklikler de vardır. [Öncelikle](#) belirtmek gerekir ki, su kaynakları sınırlı ölçüde yenilenebilen kaynaklardır ve bütün dünyada; nüfus artışı,

sanayileşme ve çarpık kentleşmeden ötürü, bu kaynaklar kirlenmektedir. [Diğer](#) taraftan dünya nüfusunun baş döndürücü şekilde artış kaydetmesi, su tüketimini de inanılmaz boyutlara taşımıştır. [Evrendeki](#) su miktarında genel olarak bir azalma olmaz ancak içilebilir ve kullanılabilir su miktarı azalmaktadır. [Bilindiği](#) gibi dünyanın yüzde 71,3'ü sudur. Ancak bu miktarın yüzde 97,4'ü deniz ve okyanuslardaki tuzlu sudur. [Kalan](#) yüzde 2,6'lık miktarın yüzde 77'si de kutuplardaki buzullar ve dağ zirvelerindeki kalıcı buz ve kar kütleleridir. [Geriye](#) kalan miktarın yüzde 22,4'ü de, elde edilmesi zor ve pahalı olan yeraltı sularıdır. Bugün yeryüzünde tarım, kullanma ve içme suyu olarak yararlanılabilen su miktarı, evrendeki su miktarını yalnızca binde 33'ü kadardır. Yani, kullanılabilir tatlı su kaynakları çok sınırlıdır. Bu arada küresel ısınma ve bunun sonucu olarak, iklim değişiklikleri mevsim kaymaları sebebiyle, yağışlarda görülen düzensizlik ve azalma da, tatlı su kaynaklarının miktar ve debilerinde düşüşe yol açmaktadır.

Gezeganimizin yaşadığı küresel su sorunu bütün boyutlarıyla Orta Doğu bölgesi için de geçerlidir. Birçok uygarlığa ve dine ev sahipliği yapmış olan Orta Doğu;

“su sorununu çok eski zamanlardan beri yaşamakta ve su için yapılan savaflara tanıklık etmiş bir coğrafya olma özelliğini taşımaktadır. Bölgedeki su kaynaklarının yetersizliği, nüfusun hızla artışı, ekonomik azgelişmişliğin genel özellik olması ve bölge ülkeleri arasında yaşanan siyasal uyumsuzluklar, nedeniyle su kaynakları üzerinde bir işbirliği anlayışı geliştirmek bugüne kadar olanaklı olmamıştır. İsveçli hidrologist Malin Falkenmark'ın ülkelerin ellerinde bulunan kullanılabilir sudan kişi başına düşen yıllık su miktarına göre yaptığı sıralamada; Yılda kişi başına 10.000 m³ ve daha yukarı rezervi olan ülkeler; "en az sorunlu". 1670 m³ ile 10.000 m³ arasında olan ülkeler; "sorunlu" 10.000 m³ ile 1000 m³ arasında olan ülkeler; "şiddetli su sorunu yaşayan" 500 m³ ile 1000 m³ arasındaki ülkeler; "sürekli su kıtlığı yaşayan" 500

m3 den daha az rezervi olan ülkeler; "yaşamak için gerekli asgari su sınırının altında" olan ülke konumundadırlar. Bu sıralamaya göre; ABD 10.060 m3 ile "en az sorunlu", Çin 2.520 m3 ile "sorunlu", G.Afrika 1.400 m3 ile "şiddetli su sorunu yaşayan", Kenya 610 m3 ile "sürekli su kıtlığı yaşayan, İsrail 370 m3 ile "yaşamak için gerekli su sınırının altında olan ülke" konumundadır. Falkenmark'ın sıralamasında, Orta Doğu Bölgesinden sadece İsrail yer almaktadır. Bu sıralamaya göre, İsrail "yaşamak için gerekli su sınırı"nın altında su rezervine sahip bir ülkedir. Ancak, sorun sadece İsrail için değil bütün bölge ülkeleri ve özellikle Lübnan, Ürdün ve Suriye için aynı ağırlıktadır. Ayrıca, Türkiye Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından su kıtlığı olasılığı nedeniyle 2000'li yıllar için uyarılmıştır.”¹⁰⁰

21. yüzyılla birlikte petrol stratejik önemini korumaya devam etse de bölge eskiden beri boğuşmak zorunda olduğu birçok problemin yanı sıra yeni krizler ve sorunlarla dünyanın gündemine oturmaya adaydır. Bu sorunların en can alıcısı ise su sorunudur.

“Orta Doğu dünyanın nüfus artış hızı yüksek olan coğrafyalarından birisidir buna bağlı olarak tarım alanlarının genişletilmesi, toprakların giderek verimsizleşmesi sonucunun daha fazla sulamayı gerektirmesinin, suyun kalitesinin düşmesinin, suyun ve toprağın tuzlanması, içilebilir su kaynaklarının lağım ve sanayi atıkları ile kirletilmesinin, yeraltı su kaynaklarının yenilenmemesi nedeniyle tükenmeye yüz tutmasının bu coğrafyada su sorununun giderek daha ciddi ve önemli boyutlara ulaşması sonucunu doğuracağı belirtilmektedir.”¹⁰¹

¹⁰⁰ Güneş Gürseler, “Orta Doğu Su Barışı”, 2008.

<http://www.gurselertufan.av.tr>. 2008.

¹⁰¹ Bilgiç, a.g.t., s. 17.

Yeraltı ve yerüstü su kaynakları bakımından oldukça fakir olan bu bölgede yukarıda da ifade ettiğimiz üzere en değerli sıvı artık petrol değil sudur. Bu özelliği dolayısı ile bölge;

“önümüzdeki dönemlerde suya sahip olanlar ve olmayanlar olarak petrolde olduğu gibi tekrar iki gruba ayrılacağı benzetilmektedir. Suya dayalı bir gruplaşma sonucunda Türkiye ve İran suya sahip ülkeler grubuna girerken diğer tüm Arap devletleri ve İsrail bu grubun dışında kalmaktadır. Bu durum da gözler önüne sermektedir ki, su sorunu en yoğun olarak bu coğrafyada hissedilecektir ve işbirliği için bir zemin hazırlanamazsa su, bölge ülkeleri arasında önemli bir çatışma kaynağı olacaktır. BM Eski Genel Sekreteri Butros Gali’nin “ Orta Doğu’da bundan sonraki savaşların sebebi su olacaktır” şeklindeki beyanattı ile Ürdün Kralı Hüseyin’in, “Su dışında bir daha İsrail’le savaşacağımızı zannetmiyorum” demesi endişeleri arttırmıştır.”¹⁰²

Su sorunu, Orta Doğu’ya has bir mesele değilse de pek çok kaynak bu sorunun en şiddetli ve en tehlikeli yaşanabileceği yer olarak bu bölgeyi işaret etmektedir.

Su Savaşları adlı eserin yazarları John BULLOCH ve Adel DARVISH konu ile alakalı şu görüşlere yer verilmiştir;

“ su yetersizliğinin bölgedeki baskını kaldırarak meselenin birkaç yıl ileriye atılmasını sağlamış olduğu görülmektedir. Bölge ülkeleri arasında var olan milli çıkarlar, geleneksel çekişmeler, kentleşme ve sanayileşmeyle krizin daha önce olmasını sağlayabilir. Bu genel değerlendirme bizi Orta Doğu’da bir istikrarsızlığın var olduğu çıkarımına ulaştırabilir. Su bakımından kısıtlı kaynaklara sahip olan ülkeler kendilerine oranla su zengini saydıkları ülkelerin su kaynaklarına göz dikmekte bunun sonucunda sınır aşan nehirlerle ilgili ülkeler

¹⁰² **Mevlüt Tikenci**, “Diele- Fırat ve Türkiye’nin Dış Politika Seçenekleri”, *Avrasya Dosyası Orta Doğu ve Terör Özel*, c. 3 /sayı 2,1997, ss.179–180.

arasında da su kullanımı konusunda büyük ihtilaflar doğmaktadır. Bu sebeple sık sık su savaşları senaryoları üretilmektedir.”¹⁰³

Tarihin ilk uygarlıklarına ev sahipliği yapan Fırat ve Dicle havzalarının oluşturduğu Mezopotamya ve Nil Nehri üzerinde vuku bulan mücadelelerde suyun varlığı önemli bir rol üstlenmiştir. Bölgenin 4000 yıllık tarihinde karşılaşılan pek çok çatışmanın temelinde su ve toprak unsurları yer almıştır.

Bölgenin can damarı niteliğindeki nehirlerden Lübnan’ın siyasi sınırları içinde doğup Akdeniz’e dökülen Litani ve daha küçük olan Awali ırmakları dışındaki bütün akarsular sınıraşan su durumundadırlar. Bölgedeki nehirler iki hatta üçten fazla devletin sınırları içinden geçerek denize dökülmekte bu da nehirler ile ilgili anlaşmazlıkların günden güne artmasına sebep olmaktadır.

”Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin yaklaşık yarısı bir başka egemen devletten geçen akarsulara bağımlıdır. Aynı bölgedeki Arap ülkeleri su ihtiyaçlarının % 67’sini sınır aşan nehirlerden %24’ünü yeraltı kaynaklarından ve deniz suyu arıtma tesislerinden karşılamakta, yağmur sularından da yararlanmaktadırlar.”¹⁰⁴

Bölgenin birçok ülkesi kendi sınırları dışında doğan suya bağımlı durumdadır; ancak bağımlılık derecesi ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin;

“Lübnan’ın bütün suları kendi ulusal sınırları içinde çıkmasına karşılık, Mısır su tüketiminin % 95’ini kendi sınırlarının ötesinde elde etmektedir. Bununla beraber, su ihtiyacının bir kısmını kendi sınırları dahilindeki kaynaklardan sağlayıp önemli bir bölümü için sınırları dışında akan nehirlere veya yer altı sularına bağlı olan ülkelerde vardır. Irak su

¹⁰³ John Bulloch- Adel Darwish, **Su Savaşları**, Aktarılan, <http://www.21yyte.org/tr>. 2008.

¹⁰⁴ **Tiryaki**, a.g.e., s. 61.

tüketiminin 2/3'ünde dışarıya bağımlıyken, Suriye için bu oran yaklaşık 1/4'dür."¹⁰⁵

Orta Doğu su sorununun bu kadar çetrefilli oluşu ve çözülmesinin zorluğu bu bölgenin stratejik karakterinin bir sonucu olmakla birlikte aşağıda ifade edilen bazı etkenler de adı geçen probleme kaynaklık etmektedirler;

*Orta Doğuda tatlı su dengesiz bir şekilde dağılmıştır. Yenilenebilir su kaynaklarının varlığı kişi başına 0 m³' den 7000 m³' e kadar çıkabilen çok geniş bir yelpazede yayılmıştır. İklim değişiklikleri ve küresel ısınmanın yağışlar ve dolayısıyla su kaynakları üzerinde olası etkilerinin belirsizliği bölgenin ileriye dönük su planlamaları açısından çok olumsuz etkilere sahiptir.

* Nüfus artış hızının ortalamanın üzerinde oluşu kişi başına düşen su miktarını hızla azaltmaktadır,

* Suyu tarımsal alandan endüstriyel alana ve iç kullanıma çevirebilecek politik iradenin zayıflığı,

* Gıda güvenliğini su güvenliğine bağlayan yanlış anlayış,

* İsrail ve Ürdün dışındaki ülkelerde suyu korumak ve tasarrufu sağlamak için gerekli teknoloji ve alt yapının eksikliği sonucunda etkili olmayan sulama teknikleri, büyük su kayıplarına yol açmaktadır. Akarsulardan çekilen sulama amaçlı suların %40 -%60'ı genellikle tarlaya ulaşmadan kayıp olmaktadır.

* Suyun politik kazanımlar için istismar edilmesi,

* Sorunlu sular üzerinde işbirliğine dayalı antlaşmaların yapılamaması,

* İstikrarsız rejimler, zayıf politik irade ve güvensizlik,

* Yaptırım gücünden yoksun uluslararası kurallar ve antlaşmalar,

Yukarıda belirtilen unsurların dışında su sorunu konusunda etkili olan bir başka neden de;

¹⁰⁵ Kıran, a.g.e., s. 8.

“bu bölgelerdeki ülkelerin yüzey alanlarının küçük olması ve aynı toplama havzasında birden fazla su kütliği çeken ülkenin bulunmasıdır. Küçük olan bu devletlerin her biri bir yandan gıda bakımından kendi kendilerine yetebilecek duruma gelebilmek, diğer taraftan ekonomik gelişmelerini sağlayabilmek için suya ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durumun sonucu olarak çok küçük su toplama alanları bile her bir devletin sahip olmak istediği hedef alanlar haline gelmektedir.”¹⁰⁶

Orta Doğu’da su sorunları, 1. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı’nın yıkılması ile birlikte küçük ve batıya bağlı ülkelerin ortaya çıkarılması ile yoğunluk kazanmıştır.

Son yıllarda Orta Doğu su sorunu bölgesel sınırları aşan bir kapsamla uluslararası planda üzerinde fazlaca durulan, fikirler üretilen, tartışılan bir konu haline gelmiştir. Bölge ülkelerinin konu ile ilgili yaklaşımlarını netleştirebilmek gayesi ile

“ABD, Japonya, Kanada ve bazı Avrupa ülkelerinin girişimleriyle uluslararası teknik toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılarda Fırat ve Dicle nehirleri sık sık gündeme getirilmiştir. Bölgedeki su kaynaklarının bütün olarak ele alınması gerektiği şeklinde görüşler öne sürülmüşse de her biri farklı hidrolojik yapıya sahip olan bu sınır aşan kaynakların bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesi mümkün değildir.”¹⁰⁷

Birçok görüş, Orta Doğu’da su sorununun gelecek dönemlerde insan yaşamını tehdit edecek boyuta geleceği konusunu desteklemektedir. Bölgedeki Dicle nehri (50 milyar m³ / yıl), Fırat (35 milyar m³), Nil (84 milyar m³/ yıl), su potansiyeline sahip ırmaklar daha önce de değinildiği üzere bölge dışından kaynaklanmakta ve bu üç akarsuyun taşıdığı su miktarı Ürdün Irmağı’nın (1,5 milyar m³ / yıl) taşıdığı suyun neredeyse 115 katı olmaktadır.

¹⁰⁶ Şen- Sırdaş, a.g.e, s. 9.

¹⁰⁷ Kapan, a.g.e., ss. 206–207.

Bölgeden kaynaklanan tek akarsu olan ve Arap ülkeleri ile İsrail'i birbirine düşüren Ürdün Irmağı su ihtiyacını karşılamak için yeterli gelmemektedir. Bu nehir Ürdün ve İsrail sınırını oluşturarak Ölü Deniz'e dökülür. Kaynakların yetersizliğinin ve geri dönüşümünün negatif yönde olmasını önleyebilmek için yapılması gereken, işbirliğine yönelerek sorunları çözümüyle yoluna gitmektir. Ancak çıkar çatışmalarının bir sonucu olarak su; *“Orta Doğu’da taraf devletlerle sınırlı olmayan bir ölçekte siyasi bir unsur olarak kullanılmaktadır. 1967 Savaşı gibi bölgede yaşanan çatışmaların ve saldırıların görünmeyen yüzündeki etkenlerinden bir tanesi de sudur.”*¹⁰⁸

Genel olarak değerlendirildiğinde Ortadoğu bölgesinde su sorunu direkt bir çatışmaya yol açmasa da bölge devletleri arasında zaten çok yüksek olan çatışma potansiyelini tetiklemekte ve güvenlik algılamalarında hassasiyet yaratan diğer faktörlerle beraber ele alınarak sorun yaratma doğrultusunda kullanılabilecek bir unsur haline gelmektedir. Bu nedenle:

*“Gelecekte Ortadoğu bölgesinin su kökenli uyuşmazlıklarla yüzleşme ihtimalinin hayli yüksek olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye-Suriye-Irak, Suriye-İsrail-Ürdün, Mısır-Sudan gibi ülkeler arasında her gün gelişmekte olan su sorununun, yakın gelecekte Ortadoğu’nun gündem konularından en önemlisini teşkil edeceği, üzerinde hemfikir olunan konulardan bir tanesidir.”*¹⁰⁹

Ortadoğu bölgesinin dengesiz güvenlik yapısı su sorununa akılcı ve maksimum fayda sağlayacak çözümlere ulaşılmasını engellemekte, tam tersine bu sorun doğrultusunda yeni çatışma alanları yaratılmaya çalışılmaktadır;

¹⁰⁸ Yücel Acer, “Asya’yı Türkçe Okumak”, *Uşak Stratejik Gündem*, 2006
<http://www.usakgundem.com>, 2006.

¹⁰⁹ Gamze Güngörmüş Kona, “Orta Doğuda Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörleri’nin Etkisi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, www.akdeniz.edu.tr, 2004.

“bölgenin sömürgeci dönemden gelen düzensiz ve suni sınırları birçok konuda olduğu gibi su kaynakları konusunda da temel belirleyici durumundadır ve çoğu devlet de su kaynaklarının eşitsiz paylaşımı üzerinde durmaktadır. Bölge genelindeki su kaynaklarının kıtlığı ise bu huzursuz ortamı daha da gerginleştirmektedir. Dokuz ülkenin topraklarından geçen Nil’in sularının paylaşımı konusunda Mısır, Sudan, Etiyopya arasında ciddi anlaşmazlıklar mevcuttur. Ürdün, İsrail, Filistin, Suriye ve Lübnan için hayati kaynak olan Şeria Nehri, fiilen İsrail’in kontrolünde bulunmaktadır. Bölgede diğer bir önemli su havzası olan Dicle ve Fırat nehirlerinden faydalanma konusunda da Türkiye, Suriye ve Irak’ın paylaşım hususundaki çekişmeleri sürmektedir.”¹¹⁰

Orta Doğu’da sorunlu olabilecek beş tane uluslararası nehir bulunmaktadır. Bu kaynaklar; Litani, Ürdün, Asi, Dicle ve Fırat nehirleridir. Bu akarsuların özelliklerine ve ortak kullanım imkânlarına ışık tutabilmek açısından kıyıdaş ülkelerin görüşlerinin ayrı ayrı bilinmesi önemli bir unsurdur.

2.1. ORTA DOĞU’DA SUYUN PAYLAŞIMI KONUSUNUN ÇATIŞMAYA YOL AÇMA İHTİMALİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLER

Su sorunu günümüz dünyasında her geçen gün önemi artan bir problem olarak öne çıkmaktadır. Kısıtlı kaynaklar, küresel ısınma, kirlilik, aşırı tüketim ve su kaynaklarının eşitsiz dağılımı gibi unsurlar nedeniyle su meselesi birçok devlet için önemli bir olgu haline gelmiştir. Bilim adamları önümüzdeki on yıl içerisinde pek çok ülkenin 1970–1980 yılları arasında sahip oldukları suyun ancak yarısına sahip olacaklarını ve su ihtiyacının iki katı artabileceğini hesaplamaktadır.

¹¹⁰ **Mehmet Kocaoğlu**, *Uluslararası İlişkiler Işığında Orta Doğu*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi, 1995, s. 183.

Dağılan Sovyetler Birliği'nin son devlet başkanı Mihail Gorbaçov “*Yerküre Manifestom*” adlı kitabında su probleminin dünü ve bugününü ele alarak sorunun sosyal ve siyasal boyutunu şu şekilde dile getirmektedir; “*Antik dönemlerden hatta şehirleri Lagaş ve Umman’ın Dicle’ye ait olduğunu iddia ederek savaşa tutuştuğu Sümer uygarlığından bu yana su bütün çatışmaların temel sebebi olmuştur.*” Amerikalı yazar Mark Twain ise; “*viskinin tüketim, suyun ise kavga sebebi olduğunu yazmıştır.*”¹¹¹

Su sorununun önemi ülkelerin coğrafi konumlarına bağlı olarak da değişkenlik göstermektedir. Öyle ki, kuzey ülkeleri su kıtlığı çekmezken, Türkiye’nin de içinde bulunduğu Orta Doğu ve Doğu Akdeniz Ülkeleri kuraklık ve su kıtlığı ile karşı karşıyadır. Sonuç itibariyle su birçok ülkenin iç ve dış politikasını oluştururken izlediği stratejiyi belirlemede önemli bir etmendir. Özellikle aynı su toplama havzasını paylaşan ülkeler arasında suyun kullanımı ve paylaşımı konusunun hakça, akıllıca ortak karar alma temeline dayalı bir anlayışın oluşturulması gerekmektedir.

Dünya üzerinde su kıtlığı ve stresi yaşayan coğrafyaların başında yer alan Ortadoğu’ nun; “*küresel ve bölgesel seviyede her an yüksek derecede, geniş kapsamlı problem potansiyeline sahip bir bölge olarak karşımıza çıkması*”¹¹² su sorununun da bu bölgede diğer bölgelerden daha karmaşık, çözümlenmesi zor bir mesele olarak ortaya konmasının sebeplerindendir.

Ortadoğu bölgesinin, su kaynakları bakımından zengin olmaması ve su kaynaklarının belli bazı ülkelerin elinde toplanması Ortadoğu’da bir su sorununu gündeme getirmiştir. Ortadoğu’ya hayat veren beş su kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynaklar;

¹¹¹ İsmail Kapan, “Büyük Orta Doğu Kavramı ve Bölgemizde Su Meselesi”, 2004, ss. 1–2.
www.dunyasugunu.org, 2004.

¹¹² Cengiz Okman, “Su Sorunu ve Orta Doğu’da Stratejik Durum, Su Sorunu”, Türkiye ve Orta Doğu ed. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınevi, 1993, s. 401.

“Mısır ve diğer komşu Kuzey Afrika devletleri olan Etopya, Sudan, Kenya, Uganda, Tanzanya, Burundi, Ruanda ve Zaire tarafından kullanılan Nil Nehrinin suları; İsrail, Ürdün ve Filistinliler tarafından kullanılan Şeria Nehrinin suları; Lübnan, Suriye ve Türkiye tarafından kullanılan Asi Nehrinin suları; Türkiye, Irak ve Suriye tarafından kullanılan Fırat ve Dicle Nehirlerinin sularıdır. Türkiye su kaynakları bakımından dünyanın en problemlı bölgelerinin birisinde yer almakta. Zira Asi, Fırat ve Dicle Nehirlerinin kullanımı Türkiye ile Irak ve Suriye arasında anlaşmazlığa yol açmaktadır. Su paylaşımının adeta politik güç paylaşımı olarak görüldüğü Ortadoğu bölgesinde tarafların bir orta yol bulmaması durumunda önümüzdeki çeyrek asır içinde bölgenin şimdiye kadar görülmemiş bir çıkmaza ve kaosa sürükleneceği tahmin edilmektedir.”¹¹³

Orta Doğu da su kaynakları hayati bir öneme sahiptir. Burada su yetersizliğinin giderek yükselen bir ivme kazanmasının nedenlerinin başında yılda ortalama 2,8’lik bir hızla artan nüfusunun etkisinin yanı sıra aşağıda belirtilen etmenlerin payı da yadsınamaz;

*Bölgede su kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimi bölgenin genel kalkınma şartları içinde değerlendirilmemektedir. Bu kalkınma şartlarının; yüksek nüfus artışı, gıda üretimine olan talep artışı, endüstrideki büyüme artışı ve şehirleşme patlaması olduğu dikkate alınmamaktadır.

*Su verimli kullanılmamakta, çok eski usullerde sulama yapılmaktadır.

*GAP kapsamındaki tüm projeler planlandığı gibi tamamlanırsa Fırat ve Dicle'nin akışını etkileyeceği Suriye ve Irak'a bırakılan suyun azalacağı ve barajda bekleme nedeniyle kalitesinin bozulacağı tartışılmaktadır.

¹¹³ Murat Dağdeviren, “ Dünya Su Krizine Doğru Gidiyor, <http://www.gyte.edu.tr>. 2006.

*Suriye'nin Asi Nehri üzerindeki sulama planı Türkiye'ye su akışının durmasına neden olmaktadır.

*Suriye ve Irak'taki tarımsal sulama alanlarının arttırılması projeleri bölgede suya olan talebi arttırmaktadır.

*Suriye, kuzeyde Fırat ve güneyde üzerinde barajlar inşa ettiği Yarmuk Irmağından beslenmekte barajlar Ürdün ve İsrail'e akan suyun yönünü değiştirmektedir.

*İsrail borulardan oluşan ağ ile Tel Aviv'e su sağlamak için Şeria Irmağı, Galile Denizi ve Yarmuk Irmağından su pompalamakta. Ayrıca Batı Şeria'nın hemen altındaki yağmur sularıyla beslenen su katmanları da İsrail'e ait ve Arap kuyularının kullanımını da kapsayan düzenlemeler yaparak Batı Şeria'ya su akışını kısıtlamaktadır.

*Ürdün Vadisinde tarıma ağırlık veren Ürdün, Yarmuk'un suyuna ihtiyaç duymaktadır.

*Güneydeki çiftçiler Suudi Arabistan sınırındaki su kaynağını kullanmakta ve Suudileri aynı kaynağı tüketmekle eleştirmektedirler.

Yukarıda ifade edilen unsurlar ışığında su sorununun sadece coğrafi değil siyasi bir olgu olarak ele alınması, geleneksel çekişmeler, ülkeler arasındaki politik ilişkilerin değişkenliği, su bakımından fakir olan devletlerin su zengini olarak ifade ettikleri ülkelerin su kaynaklarına göz dikmeleri, bölgedeki istikrarsızlığın önemli göstergelerindendir. Sınıraşan nehirlerle ilgili ülkeler arasında suyun kullanımına ilişkin ihtilafların doğması bu coğrafya ile ilgili sık sık su savaşları senaryolarının üretilmesinde etkili olmaktadır. Amerika Pasifik Enstitüsü Başkanı Dr. Peter Gleick bu konu hakkında oldukça düşündürücü açıklamalarda bulunmuştur:

“Dünya’da şu an bir milyar kişi temiz içme suyundan mahrum kalmaktadır. 2.5 milyar kişi temizlik suyundan mahrumdur. Aynı suyu kullananların kaynak üzerinde hak iddia etmesinden ortaya çıkacak bölgesel çatışmalar endişe vericidir. Ülkeler arasındaki sınırları oluşturan nehir sularının kullanımı ve birkaç ülke kateden nehirler üzerinde inşa edilen barajların ülkeler arası diplomatik gerginliklere yol açması mümkün görünüyor. Orta Doğu’da Fırat ve Dicle’nin ülke içinde ve ülkelerarası sorun yaratması mümkün. Son savaş Fırat ve Dicle suları nedeniyle çıkabilir.”¹¹⁴

Orta Doğu bölgesinde su sorunu direkt bir çatışmaya yol açmasa da bölge devletleri arasında zaten çok yüksek olan çatışma potansiyelini arttırmakta ve güvenlik algılamalarında hassasiyet oluşturan diğer faktörlerle beraber ele alınarak sorun yaratma doğrultusunda kullanabilecek bir unsur haline gelmektedir. Bütün bu değerlendirmeler doğrultusunda bölgenin gelecekte su kökenli çatışmalarla yüzleşme ihtimalinin oldukça yüksek olabileceği söylenebilir. *“ Türkiye- Suriye- Irak, Suriye- İsrail- Ürdün, Mısır- Sudan gibi ülkeler arasında her gün gelişmekte olan su sorununun, yakın gelecekte Orta Doğu’nun gündem konularından en önemlisini teşkil edeceği üzerinde birleşilmektedir.”¹¹⁵* Türkiye su kaynakları bakımından dünyanın en problemli bölgelerinden birisinde yer almaktadır; *“ Zira Asi, Fırat ve Dicle Nehirlerinin kullanımı Türkiye ile Irak ve Suriye arasında anlaşmazlığa yol açmaktadır. Su paylaşımının adeta politik güç paylaşımı olarak görüldüğü Ortadoğu bölgesinde tarafların bir orta yol bulmaması durumunda önümüzdeki çeyrek asır içinde bölgenin şimdiye kadar görülmemiş bir çıkmaza ve kaosa sürükleneceği tahmin edilmektedir.”¹¹⁶*

Su ihtiyacının büyük bir kısmını Fırat ile Dicle'den karşılayan Irak, Fırat ve Dicle nehirlerinin paylaşımı konusunda Türkiye'den garanti

¹¹⁴ <http://www.yaklasansaat.com>. 2008

¹¹⁵ Kona, a.g.m., s. 24.

¹¹⁶ Dağdeviren, a.g.m., <http://www.gyte.edu.tr>.2006.

talebinde bulunmaktadır. Türkiye her ne kadar su kaynakları açısından zengin bir ülke olarak görülse de, ortaya konan raporlarda kaynakların sanıldığı kadar zengin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan suyun diplomatik bir araç olarak gündeme gelmesiyle birlikte, Ortadoğu’da sadece su kaynakları değil, politik olarak araç görülen tüm parametreler işin içine girmektedir. Örneğin; “ *Su sorunu nedeniyle Suriye’nin yıllarca PKK terör örgütüne destek çıkması ve himayesi altında tutmak istemesi, su sorununun gelecek dönemde alacağı boyutları algılamak açısından önemli bir örnek sayılabilir.*”¹¹⁷ Bununla birlikte Reuters haber ajansına konuşan Irak Su Kaynakları Bakanı Abdüllatif Reşid;

*“bir sonraki bölgesel savaşın su sorunları yüzünden çıkabileceği uyarısında bulunarak, Dicle ve Fırat nehirlerinin geçtiği komşu ülkeleri adil su paylaşımı için yeni bir anlaşma imzalamaya çağırılmış ve nehirlerle ilgili projeler konusunda Türkiye’nin kendi onaylarını almasını istediklerini vurgulamıştır. Ortadoğu’da iyiden iyiye hissedilen kuraklık, su paylaşımı sorunlarını yeniden gündemin üst sıralarına taşımıştır. Kuraklıktan en çok etkilenen bölge ülkelerinden biri Irak’tır. Reşid, “Sorun büyüyor ve bizim bir anlaşma yapmamız gerekiyor. Bir sonraki bölgesel savaşın su yüzünden olacağı konusunda spekülasyonlar var, ancak çatışmanın artması hiçbir şey kazandırmaz. Iraklı bakan, nehirlerdeki su seviyelerinin düştüğünü ve Türkiye’nin projelerinin Irak’ı daha fazla etkilemeyeceği konusunda garantiye ihtiyaçları olduğunu da sözlerine ekleyerek su meselesinin siyasetin kurbanı olmaması gerektiğini belirtmiştir.”*¹¹⁸

Orta Doğu, dünya nüfusunun yüzde 5’ini barındırmasına rağmen dünyadaki temiz su kaynaklarının sadece yüzde 1’i bu bölgede yer almaktadır. Üstelik bu kaynakların yüzde 90’ını sınır aşan sular oluşturmaktadır.” *BM’nin Gelecek İçin Tatlı Su 2003 raporunda, 2040’ta*

¹¹⁷ Selda Öztürk Kay, “Orta Doğu’da Uyumayan Sorun Su”, *Yeniçağ Gazetesi*, Ağustos, 2007, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr>. 2007.

¹¹⁸ “Ortadoğu’da Su Savaşları Tehlikesi”, <http://www.haber1.com>. 2007.

Orta Doğu’da “su savaşları” yaşanabileceği uyarısında bulunmaktadır.”¹¹⁹

Orta Doğu’nun su kaynaklarının önemli bir bölümünü elinde tutan Türkiye çatışmanın odağında yer almaktadır. Bu nedenle en önemli dış politika konularından bir tanesini Orta Doğu Su İhtilaflarının oluşturması kaçınılmazdır. Türkiye’nin Ortadoğu su meselesi ile ilgili bazı yaklaşım ölçütleri şunlar olmalıdır.

“Türkiye su zengini bir ülke değildir. Türkiye’nin toplam yıllık ortalama su potansiyeli 186 Milyar metre küptür. Bütün nehirlerimizden, çaylarımızdan ve derelerimizden bir yılda ortalama olarak 186 Milyar m³ su akarken, sadece bir Tuna Nehri’nin yıllık ortalama su potansiyeli 206 Milyar m³’tür. Güney sınırlarımızdan geçen “sınır aşan sular” olarak Fırat, Dicle ve Asi Nehirleri mevcuttur. Bu nehirlerle ilgili konular sadece ilgili ülkeler, Türkiye, Suriye ve Irak arasında konuşulmalıdır. ABD ve Batılı ülkelerin bu konulara olan aşırı ilgilerinin insani duygularla değil, menfaatleriyle ilgili olduğu unutulmamalıdır. Türkiye, nüfusu hızla artan bir ülkedir. Nüfus, tarım ve sanayideki gelişmeler arttıkça, su ihtiyacımız da artacaktır. Bu sebeple su ihtiyacımızın hesabı, bugüne göre değil, 50–60 yıl sonrasına göre yapılmalıdır. Ortadoğu ülkelerinin büyük çoğunluğu su sıkıntısı çekmektedir. Bu ülkelerin su yetersizliği problemlerini aşmak için de kendi aralarında su işlerini deruhte edecek, su konusunda stratejik öneme sahip olan Türkiye’nin, başını çekeceği bir organizasyona ihtiyaçları vardır.”¹²⁰

Gerekli tedbirler alınmadığı takdirde su konusunda büyük problemlerin yaşanacağı yılların 2020’li yıllar olacağı tahmin edilmektedir. Günümüzde daha önce de belirttiğimiz üzere su sorununun bir çatışma ya da savaşa yol açıp açmayacağı konusunda farklı öngörüler ortaya konsa da net olan şey; “su meselesinin direkt olarak şimdiye kadar bir savaşa yol açmadığıdır. Bu sorun günümüze kadar hep bir şekilde arka planda kalmış

¹¹⁹ “Su Savaşı Kapıda”, <http://www.suvakfi.org.tr>, 2005.

¹²⁰ Dağdeviren, a.g.m., <http://www.gyte.edu.tr>, 2006.

*ya da bazı durumlarda birden fazla neden içinden sadece bir tanesini teşkil etmiştir.”*¹²¹ İsrail’in coğrafi konumu nedeniyle yüzleşmek zorunda kaldığı su kıtlığı ve genel anlamda Arap devletleriyle yaşadığı sorunlar doğrultusunda su sorununun İsrail- Arap savaşları ve sürtüşmeleri kapsamında aktif rol oynadığı öne sürülmektedir;

*“İsrail, Lübnan ve Suriye arasında çok ciddi anlaşmazlıklara neden olan Golan Tepeleri’nin en büyük stratejik öneminin bölgenin sahip olduğu su kaynaklarından teşekkül etmesidir. İsrail bölgede su sıkıntısı çeken ülkelerin başında gelmektedir bu nedenle de Ürdün ve Suriye ile sürekli çatışma halindedir.” Bu devletin Nil Nehri’nden su sağlayabilmek amacıyla Habeşistan ile yakın işbirliği içinde olduğu gözden kaçmamaktadır. Mısır da bu konuda üzerine düşen önlemleri almaktadır öyle ki ordusu bünyesindeki bir grup askeri bataklık savaşlarında savaşmak üzere eğitmiştir. Bu birliğin oluşturulma amacı Nil’in çıkış noktasında Mısır hükümetinin menfaatlerini ihlal eden ya da Nil Nehrinin serbest akışını engelleyen bir gelişme olması halinde savaşa giren ilk birlik olmaktadır.”*¹²²

Strateji uzmanlarının ortak paydada birleştikleri görüşlerden bir tanesi de Irak Savaşının asıl sebebinin suyun paylaşımının yeniden yapılandırılması ve İsrail’e su paylaşımı konusunda avantajlar sağlanması olduğudur. Ayrıca Irak’ın Kuveyt’i işgali sırasında gündeme gelen *“Türkiye’nin Irak’ın bu girişimi karşısında barajlarda su tutarak Irak’ı sıkıştırması tartışmaları suyun bir silah olarak kullanılmasının en somut örneklerinden birisidir.”*¹²³

Su sorununun Orta Doğu’da bir savaşa neden olabileceği ihtimali ilk olarak 1992- 1996 yılları arasında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği görevini yürüten Butros Gali tarafından dile getirilmiştir. Butros Gali; ; 21. yüzyılın temel çatışmalarının su üzerine olacağı ile ilgili bir tez ortaya

¹²¹ Kona, a.g.e., s. 14.

¹²² “ Ortadoğu’da Su Savaşları Senaryosu,” [http:// www.biroybil.com](http://www.biroybil.com), 2006.

¹²³ Peter H. Gleick, “Water and Coflict”, Fresh Water Resources and International Security, *International Security*, volume XVIII/ number 1 (1993), ss. 85–87.

atmıştır. İngiltere Savunma Bakanı John Reid ise, uluslararası ilişkiler ve strateji konularında önde gelen düşünce kuruluşlarından Chattam House’a dünya üzerinde zaten kısıtlı olan su kaynaklarının küresel ısınma nedeniyle daha da zayıfladığı ve bu durumun ülkeler arasında çatışmalara neden olabileceği konuları ile ilgili bir demeç vermiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi İsrail bu coğrafyada su kaynakları açısından en şanssız konumdaki ülkelerden birisidir. Bu özelliği ülkeyi Orta Doğuda patlak veren su krizinin kilit ismi yapmaktadır. İsrail’in şu anki su ihtiyacının büyük bölümü Taberiye Gölü’nden karşılanmaktadır. Taberiye Gölü’ne akan Litani Nehri Lübnan üzerinden gelmektedir ve kontrolü İsrail’in sınırları dışındadır. İsrail’in Güney Lübnan’ı işgali ile bu sorun bir süreliğine ortadan kaldırılmıştır. *İsrail liderlerinin su sorununa bakış açısı da Orta Doğu’da su kavgasının merkezinin Tel- Aviv olduğunu gözler önüne sermektedir.* İsrail Tarım Bakanı Rafael Eitan; “1991 yılında yaptığı açıklamada suyun bölgede saatli bir bomba olduğunu belirtmiştir.” Bu açıklamadan sadece bir yıl sonra ise dönemin İsrail Başbakanı İzak Rabin’in,” *Umarım ki, su sorunu silahla çözülmez şeklindeki demeci gelmiştir.*”¹²⁴

Bugüne kadar petrol yüzünden dünyada birçok savaş yaşandığına dikkat çeken Prof. Dr. Zekai Şen;

*“Günümüze kadar Orta Doğu’da en problemli bölge olarak ifade edilen Filistin, Ürdün, Lübnan ve İsrail arasında yaşanan savaşların temelinde su sıkıntısının yatmakta olduğuna değinerek, Filistin’in sanki suya hakkı olmayan bir topluluk olarak görüldüğünü ve sularının İsrail’in denetimi altında olduğunu belirtmiştir. Bugünkü yapılaşmaya göre özellikle GAP bölgesi sularının orta ve uzun vadede önemli bir gündem maddesi olacağını da ifade ederek önümüzdeki yüzyılda petrol savaşlarının yerini su savaşlarının alabileceğini söylemiştir.”*¹²⁵

¹²⁴ Özcan Şimşek, “ Su, GAP, Ortadoğu ve Türkiye Üzerine Oyunlar”, Ağustos, 2007. <http://www.turkeyforum.com>. 2007.

¹²⁵ “ Su Savaşları Kapıda”, <http://www.suvakfi.org.tr>.2007.

Sözlerine yakın tarihte Lübnan, Suriye, Ürdün ve İsrail devletleri sınırlarında suni olarak ortaya konulmuş bu tür küçük ölçekteki su sorunlarının özellikle Türkiye'yi de içine çekecek biçimde şekillendirilmesine çalışıldığını belirterek devam eden Prof. Dr. Zekai Şen:

“ Böyle bir durumda en fazla çıkarı olacak devletin İsrail olduğunu belirterek, İsrail’de Dicle ve Fırat nehirleri suları ile ilgilenen bir birimin varlığının bu durumu aslında tüm açıklığı ile ortaya serdiğini vurgulamıştır. Türkiye sularının bu küçük ve yerel ölçekli su sorunlarının içine çekilmeye çalışıldığını, bunun için de bazı batılı diplomatların, Ortadoğu su kaynaklarının sınırlar düşünülmeden havza bazında değerlendirilmesini istemektedir. Bu bakımdan kıyıdaş ülkeler olan Suriye ve Irak ile Türkiye arasında bazı su sorunlarının bulunmasının doğal ve kaçınılmaz bir sonuç olduğunu kaydeden Şen, ancak buna küçük ölçekteki su sorunlarının yaşandığı Filistin, Ürdün ve özellikle de İsrail’in katılımlarının sağlanmaması önemlidir uyarısını yapmıştır. ”¹²⁶

21. yüzyılın su savaşlarına sahne olacağını ve ilk savaşın da Nil Nehri ve çevresinde olacağını belirten bu görüşlere karşılık, bu havzada yer alan ülkeler çeşitli çıkış yolları arama çabası içinde olsalar da 1929 yılında Nil’in paylaşımıyla ilgili olarak yapılan ve 1959 yılında tekrar gözden geçirilen antlaşmanın sömürge döneminin izlerini taşıması; bununla birlikte Nil’in kullanımını neredeyse tamamen Mısır’a bırakmış olması yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulmasının en önemli sebebi olmakta ve ileride yapılacak projelerin önünü de tıkamaktadır. Çünkü Mısır’ın su kaynakları üzerindeki egemenliğini sınırlandırarak, eşit ve adil bir kullanıma pozitif yaklaşma olasılığı yok denecek kadar azdır. Etiyopya, Sudan, Uganda, Kenya ve Tanzanya... gibi ülkeler Nil’in paylaşımı konusunda Mısır’a karşı olumsuz ve çatışmacı bir tutum içerisindeyler. Uganda Devlet Başkanı Yoweri Museveni sık sık yaptığı açıklamalarda; “kendilerinin içinde

¹²⁶ Kay, a.g.m., <http://www.yenicaggazetesi.com.tr>.2007.

olmadığı ve Nil'i Mısır'ın tekeline veren 1929 tarihli anlaşmanın geçersiz olduğunu öne sürmektedir ve Mısır'ın "ben merkezli düşünmeyi" bırakması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁷” Mısır’da birtakım temaslarda bulunan Uganda Parlamentosu Tarım Komitesi Başkanı John Odit'e göre ise; “durum çok vahimdir. Odit, Nil'i hayat kaynağı olarak gören Mısır'ın bunun için savaştan kaçınmayacağını öne sürmektedir.”¹²⁸

Tarihteki ilk büyük su savaşlarının çok yüksek bir ihtimalle Ortadoğu'da ve özellikle de Nil üzerinde başlayabileceğine işaret edilmektedir. Demografik özellikleri ve tarihten gelen devlet yapısıyla bu coğrafya üzerinde bulunan ülkelerden sadece Etiyopya uzun vadede Mısır'la su için savaşabilecek düzeyde bulunmaktadır. Uzmanlara göre;

“ Etiyopya artık daha fazla kaynaklarını Mısır'a kullandırmayacak ve Nil'den eşit pay almak için harekete geçecek. Aynı şekilde Sudan'ın da bir süre sonra Nil üzerinde daha fazla hak talep edebileceği öne sürülüyor. Sudan'ın parçalanması ve Güney Sudan'ın Batılı büyük güçlerin kontrolüne girmesinden Mısır büyük bir endişe duyuyor. Bu durumda Nil üzerinde hak iddia eden daha güçlü ülkeler ortaya çıkabilecek. Nil'in kaynağında yer alan ülkelerden sadece Tanzanya, nüfus yapısı itibarıyla uzun vadede Mısır'la rekabet edebilecek düzeyde. Burundi ve Ruanda gibi ülkeler ise hem Nil sularına çok fazla bağımlı olmayan küçük ülkeler. Uganda ve Kenya ise Nil'in geçtiği ülkeler arasında yer alıyor. Bu iki ülke de başta İngiltere olmak üzere Batılı ülkelerle çok yakın ilişkiler içinde. Uzun dönemde bu iki ülkenin Batılıların da yardımıyla Nil konusunda daha da sert adımlar atabileceği öne sürülüyor.”¹²⁹

Amerikan Kongresi'nin Temsilciler Meclisi'ne bağlı Dış İlişkiler Komisyonu uzmanları Orta Doğu'da çekilen su sıkıntısı ile ilgili olarak 2004 yılında yaptıkları açıklamalarda belirtilen sorunu çok yönlü olarak ele

¹²⁷ Cumali Önal, “ Nil’de Su Savaşları”, *Aksiyon Haftalık Haber Dergisi*, sayı / 507, www.aksiyon.com.tr.2004

¹²⁸ gös. yer.

¹²⁹ Önal, a.g.m.

aldılar. Michael Bowman “*Ortadoğu su sorununun çözüm bekleyen büyük bir iş olduğunu, fakat aynı zamanda fırsat da yarattığını belirtti.*”¹³⁰ Ortadoğu’da asırlar boyu toprak ve doğal kaynakların kavgası verildi. Dışişleri Bakanlığı Okyanuslar ve Çevre Bölümü’nün Başkanı David Satterfield bu konuda şunları söyledi; “*İsrail, Ürdün, Batı Şeria ile Gazze sürekli bir su sıkıntısı içinde. Nüfus artışı ve ilerde olacak ekonomik gelişme, bu bölgenin yeraltı su kaynakları üzerinde daha da büyük bir bölüşüm baskısı yaratacaktır.*”¹³¹

Birçok batı tabanlı kaynak da Orta Doğu’da petrolden daha değerli hale gelmeye başlayan suyun 2000’li yıllara doğru stratejik bir önem kazanarak bölgede savaş rüzgârları estirebileceği konusunda görüş birliği içeren yazılara değinilmiştir. Örneğin; 1990 yılının Şubat ayında Newsweek’de yayınlanan bir makalede, İsrail ve Ürdün’ün tükettikleri su miktarının sürekli arttığından bahsedilmiş ve Amman’da Batılı bir diplomatın; “*Su, İsrail’in elinde silah gibidir ve çözölemeyecek bir problem olur*”¹³² sözlerine yer verilmiştir. Aynı makalede, kızgın su kavgaları Orta Doğu için yeni bir şey değil bundan evvelki birçok savaş, bu üç büyük nehirle ilgiliydi cümlesiyle de ilerleyen dönemlerde muhtemel bir savaşın olabileceği konusu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Bu makaleden bir yıl sonra ise L’ Expansion’da Temmuz ayında yayınlanan bir makalede;

*“kaynakların durmaksızın artan ihtiyaçları karşılayabilecek kapasitede olmadığı dile getirilmiş. Nüfus artışının da etkisiyle suyun devletlerarasında baskı kaynağı olduğu ve bunun daha çok Orta ve Yakın Doğu’da geçerliliğinin bulunduğu; Fırat, Dicle, Nil; ırmaklarının kontrolü için belki de bir gün savaşılacaktır şeklindeki açıklamalara da yer verilmiştir.”*¹³³

¹³⁰ “Orta Doğu’da Su Dahi Sorun”, <http://www.voanews.com>. 2004

¹³¹ gös.yer.

¹³² “İsrail’ in Gözü GAP’ta “, <http://www.turkdunya.de/forum>. 2004.

¹³³ “ GAP ve İsrail Stratejileri”, <http://ozseydam.blogcu.com>. 2007.

Yukarıda ele alınan birçok olumsuz görüşe rağmen daha önce de Orta Doğu Havzasındaki ülkelerin su kaynakları ile ilgili olarak ortak çalışma çabası içinde bulunduklarına değinmiştik. Örneğin; *“İsrail- Ürdün ve Filistin Devletleri 1990 yılında ortak su komisyonları kurma anlaşması oldukça başarılı olmuştur.”*¹³⁴ David Satterfield bu beklenmedik gelişme hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir; *“İsrail- Ürdün, İsrail-Filistin Ortak Su Komisyonları antlaşmaların imzalanmasından bu yana aralıksız şekilde işledi. Son üç buçuk yılda yaşanan şiddete rağmen İsrail, Ürdün ve Filistinliler çok yönlü su projelerinde birlikte çalışmaya devam ediyorlar.”*¹³⁵ Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komisyonu Eski Başkanı Henry Hyde de bu çalışmaların olumlu sonuçlar doğuracağı görüşüne olan inancını şu sözlerle dile getirmiştir;

*“İnsanoğlu doğal kaynakların, herkesin yararına olacak şekilde paylaşımını sağlama yetisine sahiptir. Bölgenin su sorunlarının barış için teşvik olacağını varsaymak doğru olmaz. Fakat ileride Ürdün Nehri su havzasına ortak olan ülkeler arasındaki bir antlaşma her halükarda bu ülkelerin suya olan ihtiyaçlarına göre belirlenecektir.”*¹³⁶

Dünya Su Formu Kordinatörü Daniel Zimmer ‘in su sorununa bakışı da oldukça olumludur. Bir gazetecinin su savaşları ile ilgili sorusuna şu şekilde karşılık vermiştir: *“Önümüzdeki süreçte su savaştan çok anlaşmaya yol açacaktır. Su hayatın ana unsurudur, ülkeler arasında su savaşı çıkması çok zor. Eğer ülkeler arasında savaş olacaksa su tek neden olamaz ama sebeplerden biri olabilir. Su doğrusunu sağlayabilirsek savaştan çok barış sebebi olacaktır.”*¹³⁷ Dünya Su Formu Başkanı Lois Fouchon ise; *“Suyla ilgili yaşanan çatışmalar sadece Orta Doğu’ya özgü değil, dünyanın diğer bölgelerinde de yaşanmaktadır. Sorunlar savaşa neden olmamalı. Su savaşa değil barışa giden yolda bir araç ve aynı zamanda yoksullukla*

¹³⁴ “Ortadoğu’nun Sorunu Su”, <http://yenisafak.com.tr>, 2004.

¹³⁵ <http://www.voanews.com>, 2004

¹³⁶ gös. yer.

¹³⁷ “Dünyanın En Büyük Su Toplantısı İstanbul’da”, <http://www.referansgazetesi.com>, 2008.

mücadelenin bir parçası olmalıdır.”¹³⁸ açıklamasıyla ülkeler arasında ılımlı politikaların güdülmesine ve suyun bir çatışma değil çözüm unsuru olarak değerlendirilebilmesine olan inancını dile getirmiştir. Dr. Olcay Ünver’in konu hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

“Su petrol gibi alınıp taşınabilen bir şey değildir. Su savaşları teorisine de pek inanmıyorum. ABD’nin de su kaynaklarına olan ilgisinin bölgesel istikrar ile ilgili olduğu görüşündeyim. Tarihe bakarsanız su işbirliğini destekleyici bir unsur olmuştur. Hindistan ile Pakistan savaşırken bile aralarındaki su anlaşmalarına uymuşlardır.”¹³⁹

Sonuç olarak yukarıdaki görüşler ışığında her geçen gün farklı siyasi sebeplerden dolayı ısınan Orta Doğu’nun bölgesel bir su stratejisi geliştirmesi gelecekte ortaya çıkabilecek çatışmaları önlemek ve uluslararası barışı sağlamak için en önemli adım olacaktır. Orta Doğu su sorununa çözüm ararken bölge ülkelerinin; su arzı ve su talebi arasındaki ters orantıyı dengelemek üzerine bir politika kurmaları dikkate alınması gereken önemli unsurlar arasındadır. Havza devletlerinin, uluslararası standartları ve hukuku göz önünde bulundurarak akılcı ve adil çözümlemeler doğrultusunda olumlu sonuçlar doğuracak projeler üretmeleri bölgenin geleceği ve güvenliği için bir zarurettir. Eğer gerekli önlemler alınmazsa Orta Doğu üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda politikalar izleyen başta ABD olmak üzere birçok batı ülkesi bu hassas konuyu kendi faydaları için kullanacaklardır. Bu da bölgede ortaya çıkabilecek muhtemel çatışmaları kaçınılmaz kılacaktır.

¹³⁸ “İstanbul 2009 Dünya Su Formuna Hazırlanıyor”, www.arkitera.com, 2006.

¹³⁹ **Gila Benmayor**, “İran, Irak ve Suriye Su Savaşı Çıkmayacak”, *Hürriyet Gazetesi*, 2006.

3. ORTA DOĞU'DA İHTİLAFLARA NEDEN OLABİLECEK BAŞLICA NEHİR HAVZALARI

Orta Doğu'da sorun oluşturabilecek başlıca nehir havzaları ve bu havzaların coğrafi özellikleri ile ilgili detaylı bilgilere aşağıda yer verilmiştir

3.1. NİL NEHRİ HAVZASI

İngiltere eski Başbakanlarından Churchil, 1902 yılında yayımlanan “The River War- Nehir Savaşı” isimli kitabında Nil Nehrini aşağıdaki cümlelerle tanımlamaktadır;

“Nil uzun bir hurma ağacına benzer, kökü tepesinde, gövdesi Sudan'da, dalları ve meyveleri Mısır'daki Nil Deltasındadır. Beden ve dalları kökünden ayrılırsa, gövde ve dalları susuzluktan ölür. Kök, gövde ve dallardan ayrılırsa artık kendini fidan ve meyve olarak tanımlama fırsatını bulamaz.”¹⁴⁰

Dünyanın en uzun nehri olma özelliğini taşıyan Nil Nehri, 6.650 kilometre uzunluğundadır ve 2.978 kilometrekarelik alanıyla dünyanın dördüncü büyük havzası olma özelliğini taşımaktadır. Nil'in dört bir yana yayılan kolları Burundi, Ruanda, Zaire, Tanzanya, Mısır, Sudan, Etiyopya, Uganda ve Kenya gibi dokuz ülkenin sınırları arasında paylaşılmaktadır.

Nil Nehri, güneyden kuzeye doğru akar ve üç ana kola sahiptir. Bu kollar; Beyaz Nil, Mavi Nil ve Atbera olarak anılırlar. Nehrin en uzaktaki kaynağı [Burundi](#)'deki Doğu Afrika Göller Bölgesi'ndeki Kagera nehri olarak doğar ve [Tanzanya](#), [Ruanda](#) ve [Uganda](#) sınırlarını oluşturarak Victoria

¹⁴⁰ Kapan, a.g.e., s. 237.

gölüne katılır. Asıl Nil nehri bu gölden Victoria Nil'i olarak çıkar. Kyoga ve Albert Göllerinden geçtikten sonra Albert Nil'i olarak yoluna devam eder. Nimule'de [Sudan](#)'a giren nehrin ana kolu, Melekal yakınında Bahrü'l Gazal ve Sobat Nehirleriyle birleştikleri yere kadar Bahrü'l Cebel, Mavi Nil Nehri ile birleştiği yere kadar da Beyaz Nil Nehri olarak anılır. Mavi Nil [Etiyopya](#)'nın orta kesiminde doğar ve Beyaz Nil'e Hartum yakınlarının doğu kıyısından katılır. Mısır'daki taşkınlara yol açan suyu ve bereketli çamuru Mavi Nil getirir. Asıl Nil son büyük kolu olan Atbera nehrini Hartum'un kuzeydoğusunda ve doğu kıyısından alır. Daha sonra kuzeybatıya doğru geniş bir S çizer. *“Son durağı olan Akdeniz’e ulaşmadan önce Güney Sudan’daki astropikal iklim, oradan Sahra Çölü ve ardından yarı kurak Akdeniz ikliminin egemen olduğu toprakları aşar. Nil Nehri’ne Hartum’dan delta ağzına kadar yaklaşık 2000 km’lik bir alanda hiçbir daimi su kolu katılmaz.”*¹⁴¹

Havzada farklı iklimsel özelliklerin egemen olduğu beş ayrı bölge bulunmaktadır. Kurak ve çöl iklimi özelliklerinin yaygın olduğu Mısır ve Sudan’ın bir kesimine düşen yıllık yağış miktarı 200 milimetreküp’ün (mm^3) altındadır. Sudan ve Etiyopya’nın küçük bir kesiminde kurak step iklim egemen olup buralara düşen yağış da yıllık 200 ile 400 mm^3 arasında değişmektedir. Nil’in sularının büyük kısmı ekvator çevresindeki göller bölgesi ile Etiyopya yaylalarından sağlanmaktadır. *“Birinci bölge Beyaz Nil ve onunla birleşen diğer kollara su sağlarken, ikincisi Sobat, Mavi Nil ve Atbara’ya kaynak olmaktadır.”*¹⁴²

Nil Nehri Havzası ülkelerinin toplam yüzölçümü 5.456.563 kilometrekare ve bölge nüfusu toplam 181.281 milyondur. Havza içinde en büyük sulanabilir topraklara sahip olan ülke Mısır’dır ve havzadan;

“yılda 55 milyar metreküp su almaktadır. 1971 yılında inşa edilen Asuan Barajı ile sulamadan

¹⁴¹ Kıran, a.g.e., s. 74.

¹⁴² Uluatam, a.g.e., s. 95.

dönen 12 milyar metreküp suyu Akdeniz'e akıtmaktadır. Ayrıca El Selam Kanalı ile Sina Yarımadası'nın kuzeyindeki yaklaşık 200 bin hektarlık arazinin sulamasını sağlayacak bir proje hazırlanmaktadır.”¹⁴³

Uluslararası platformda suyun kaynağını elinde tutan yani yukarı kıyıdaş konumunda olan ülkeler aşağı kıyıdaş devletleri kontrol altında tutabilmek amacıyla suyun akışını değiştirerek ya da bu yönde gözdağı vererek suyu bir güç unsuru olarak kullanma yoluna gitmişlerdir. Ancak;

“Orta Doğu'da akarsuyun yukarısındaki ülkelerin musluğu ellerinde bulundurdukları ve aşağısındaki ülkeleri etkileyecekleri kuralının tek istisnası Mısır'dır. Mısır'ın bu ayrıcalıklı durumunda nüfus yoğunluğu, stratejik konumu, teknik bilgisi ve askeri gücünün büyük etkisi olmuştur. Mısır Nil Havzası'nda egemen bir güç olduğunu icraatlarıyla da ortaya koymuştur.”¹⁴⁴

Mısır, yukarıda da belirtilen etmenler doğrultusunda Nil Nehri'nin yönetimini elinde bulundurmaktadır. Bu nehrin paylaşımı ve kullanımıyla ilgili olarak Mısır ve Sudan arasında iki antlaşma yapılmıştır. Antlaşmalardan ilki 1929 tarihinde imzalanmıştır ve alınan kararlar doğrultusunda; “yılda 4 milyar metreküp dolaylarında su Sudan' a bırakılırken, Mısır'a yıllık 48 milyar metreküp su tahsis edilmesine karar verilmiştir.”¹⁴⁵ 1959 yılında Mısır ve Sudan arasında yeni bir antlaşma yapılmış ve ilk antlaşmayla bağdaşan kararlar alınmıştır. “Yedi memba ülkesinin özellikle Nil Nehri akışlarına en büyük katkıda bulunan Etiyopya'nın kullanımlarına önemli ölçüde sınırlama getirilmiştir.”¹⁴⁶

¹⁴³ Aziz Koluman - Zekai Şen,” Dünyada Su Kaynakları'nın Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar”, *Dünya'da Su Sorunları ve Stratejileri*, ed. Aziz Koluman, Ankara: Av raysa Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları ASAM, 2002.

¹⁴⁴ Tiryaki, a.g.e., s . 65.

¹⁴⁵ Dalar, a.g.e., ss.127–128.

¹⁴⁶ Kapan, a.g.e., s.240.

Bu antlaşmanın hükümleri incelendiğinde; “suyun sağlanmasında katkıları olan yukarı memba ülkelerinin hakları hiçe sayıldığından çoğu 20. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlığını elde eden ve henüz politik istikrarlarına kavuşamamış bu ülkeler ile Mısır arasında gelecek yüzyıl içinde muhtemelen büyük anlaşmazlıklar doğa bileceğinden bahsedilebilir.”¹⁴⁷

Mısır Nil Nehri ile ilgili bütün kararların alınmasında Sudan ile işbirliği içinde hareket etmekte ve Etiyopya’ya karşı bir tutum sergilemektedir. *Mısır*;

“İsrail tarafından Etiyopya’nın sulama projelerinin uygulamaya geçirilmesi teklifini ve Nil Nehri’nin Akdeniz’e dökülen kısmında Sina Yarımadası boyunca yapılacak bir su kanalıyla Gazze şeridine su verilmesi teklifini reddetmiştir. Bütün bunların ışığında Nil’in bölgede Mısır için stratejik bir silah olduğunu söyleyebiliriz.”¹⁴⁸

1980–1987 yılları arasında yaklaşık sekiz yıl devam eden kuraklık döneminde Nil Nehri’nin Asuan Barajına taşıdığı 125 milyar metreküp su üçte iki oranında azalmış ve 46 milyar metreküpe düşmüştür. Mısır eski Dışişleri Bakanı Butros Gali’nin de teşvikiyle ülke halkı su konusunda daha duyarlı olmaları konusunda uyarılmıştır. Düzenlenen diplomatik temaslarla da işbirliği temeline dayanan bir grup oluşturulmuştur. Adını Swahili dilinde kardeşlik anlamına gelen “Unduğu” sözcüğünden alan bu grup Mısır’ın çatışma yerine işbirliğini öngören yaklaşımının önemli mihenk taşlarından birisidir. Bu diplomatik forumda Uganda, Sudan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Mısır üye olarak Burundi, Tanzanya gözlemci düzeyinde temsilci bulundurmaktadırlar. Kenya ve Etiyopya ise bu yapı içerisinde hiçbir varlık göstermemektedirler. Organizasyon çeşitli aktiviteler gerçekleştirme çabası içinde olsa da şimdiye kadar önemli projelere imza attıklarından bahsetmek mümkün değildir.

¹⁴⁷ gös. yer.

¹⁴⁸ Koluman - Şen, a.g.e., s. 55.

Mısır, Etiyopya'nın sulama projelerinin İsrail'in de desteğiyle hayata geçirilmesi teklifini ve Sina yarımadası boyunca yapılacak bir su kanalı ile Gazze Şeridi'ne su verilmesi planını olumsuz karşılamıştır. Mısır'ın bu negatif tavrında tarımsal ürünlerinin %99'unun sulamaya dayalı olması ve Nil Nehrinin sulama için bölgedeki tek kaynak olması da önemli bir etmendir. Ayrıca Mısır sadece Sudan Hükümetiyle bir su antlaşması yapabilmiştir ve bu antlaşma kendini tam olarak güvence altına almasını sağlayamamıştır. Bütün bunlar ışığında ortaya çıkan gerçek şudur ki; Mısır Hükümeti yukarı havza ülkeleri üzerindeki etkisini devam ettirme çabasını sürdürecektir.

3.2. ÜRDÜN (ŞERİA) NEHRİ HAVZASI

Ürdün Nehir Havzası Orta Doğu su sorunun merkezinde yer almaktadır. Bu havzadan su ihtiyacını karşılayan İsrail, Ürdün, Filistin, Suriye, Lübnan bölgedeki su sorunuyla ilgili çatışmaların başlıca taraflarıdır.

Bu akarsu iki ana bölümden oluşmaktadır;

“Nehrin Yukarı Ürdün olarak bilinen kısmını Lübnan dağlarından doğan Dan, Hasbani ve Banias kolları oluşturmaktadır. Bu kollardan Dan İsrail'den, Hasbani Lübnan'dan, Banias ise hala İsrail'in işgali altında bulunan Golan Tepelerinden gelmektedir. Yukarıda bahsi geçen sular İsrail tarafından kurutulularak tarıma açılmış olan Huleh göl ve bataklık alanından geçerek deniz seviyesinin 210 metre altında bulunan ve İsrail'in ana yüzeysel su kaynağını oluşturan Galile Gölüne boşalmaktadır. Nehrin Galile Gölünden Ölüdeniz'e (Lut Gölü) kadar uzanan bölümü Aşağı Ürdün olarak adlandırılmaktadır. Galile Gölü çıkışından sonra Ürdün Nehri'ne memba kısmı Suriye de yeralan Yarmuk Nehri katılır. Bu nehir membada

Suriye ile Ürdün arasında daha aşağıda ise Ürdün-İsrail arasında sınır teşkil eder.”¹⁴⁹

Ürdün Nehir Havzası 340 km uzunluğundadır ve 18.000 kilometre kare’lik yüzölçümüne sahiptir. ”Bu alanın %54’ü Ürdün de, %30’u Suriye’de, %14’ü İsrail’de ve %2’si Lübnan’dadır. Nehir suların ise %27’si Ürdün’den, %32’si İsrail’den, %31’i Suriye’den ve %10’u Lübnan’dan kaynaklanmaktadır.”¹⁵⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere bu nehir üç koldan beslenmektedir. Nehrin;

“üç kolundan birisi olan ve tamamen İsrail sınırları dahilinde olan Dan yıllık yaklaşık 245 milyon m³ kapasitesi ile neredeyse Yukarı Ürdün sularının yarısını oluşturur. Hasbani ise İsrail’e girmeden Suriye sınırının yaklaşık 2 km kenarından geçer bu kolun Yukarı Ürdün’e katkısı yıllık yaklaşık 138 milyon m³ dür. Banyas Yukarı Ürdün’ü meydana getiren üç kolun en küçüğüdür. İsrail’e girmeden önce 2 km’den az Suriye topraklarından geçer ve nehre katkısı yıllık ortalama 121 milyon metreküptür. Bununla birlikte Banyas’ın taşıdığı su diğer iki koldan çok daha az tuzlu ve çok daha mükemmeldir.”¹⁵¹

Bu akarsuyun Has bani kolundan sağlanan sular İsrail için büyük önem taşımaktadır; “Bu sebeple İsrail, memba ülkesi konumundaki Lübnan’ın yeni projeler geliştirerek Hasbani’den daha fazla su elde etme çabasına çok sert bir politika ile karşı çıkmaktadır.”¹⁵²

Daha önce de değinildiği üzere İsrail 1952 tarihinde Hule Gölü ve Yukarı Teberiye bataklıklarını kurutarak buharlaşmanın yol açtığı kayıpları en aza indirmiş ve Yukarı Şeria Irmağı’nın akımını arttırmıştır. 1949 yılında imzalanan Ateşkes Antlaşması ile Arap- İsrail Savaşları sona ermiş,

¹⁴⁹ Kapan, a.g.e., ss. 212–213.

¹⁵⁰ Konuralp Pamukçu, *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam Yayınları, , 2000, s. 132.

¹⁵¹ Kıran, a.g.e., s. 71.

¹⁵² Kıran, a.g.e., s. 212.

üzerinde uzlaşmaya varılan bir bölge silahsızlandırılarak tarımsal faaliyetler ve yerleşim alanı olarak organize edilmiştir.

Şeria Nehrinin sularının kullanımı ile ilgili 1913 yılında Georges Franghi'ye hazırlatılan projeden başka birçok ulusal ve uluslararası proje bu nehir ile ilgili düzenlemeler oluşturabilmek amacıyla taraflar arasında kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Ancak üzerinde kesin bir anlaşmaya varılabilen bir ortak kullanım planı olmaması çatışmaların sürekli devam etmesinin başlıca etkenidir.

Arap- İsrail Savaşından önce Ürdün nehri sularının kıyıdaş ülkeler arasında paylaşılması amacıyla ABD Başkanı Eisenhower'ın özel temsilcisi Johnston'un girişimleri sonucunda taraf ülkelerin teknik uzmanları arasında bir uzlaşma sağlanabilmişse de Arap ülkeleri bu planı reddederek siyasi bir belge haline getirilmesini engellemişlerdir. Bu planda; *“bazı tesislerin inşası öngörülerek İsrail'e 394 milyon metreküp, Ürdün'e 774 milyon metreküp, Suriye'ye ise 45 milyon metreküp su tahsis edilmesi şeklinde bir paylaşımına gidilmiştir.”*¹⁵³

1967 yılında Araplar ile İsrail arasında “6 Gün Savaşı” olarak nitelendirilen;

*“Arap ülkelerinin İsrail'in ana su kaynağı Galile Gölünü besleyen kolları Suriye toprakları içinde Yarmuk'a çevirme girişimleri sonucunda başlayan savaş sonucunda İsrail Golan Tepelerini işgal etmiş ve Güney Lübnan da bir güvenlik şeridi oluşturmuştur. Bununla birlikte Batı Şeria'yı işgal ederek bölgedeki yeraltı kaynaklarına el koymuş ve Filistinlilerin bu kaynakları kullanmalarını önemli ölçüde kısıtlamıştır.”*¹⁵⁴

İsrail'in bölgedeki askeri ve ekonomik gücü kendi politikalarını rahatlıkla uygulama ve diğer ülkelerin uygulamalarını ise engelleme imkânı vermektedir.

Örneğin;

¹⁵³ Bilen, a.g.e., s. 115.

¹⁵⁴ Şen- Öziş ve Diğerleri a.g.e., s. 90.

“İsrail’in Yukarı Ürdün suları üzerindeki kullanım tekeli Filistin ve Ürdün de 3500 hektar tarım arazisinin kurumasına yol açmıştır. İsrail’in tarımsal, kentsel ve endüstriyel atıkları toplayıp Aşağı Ürdün nehrine boşaltması nehri açık atıksu kanalına çevirmiştir. Aynı zamanda yukarı havza ülkeleri İsrail ve Suriye’nin Ürdün nehrinin iyi kalitedeki kollarını her geçen gün daha fazla kullanmaları Ürdün tarımını ve su kaynaklarını olumsuz etkilemektedir.”¹⁵⁵

1999 yılında yaşanan kuraklık da İsrail ve Ürdün arasında yaşanan gerginlikte önemli rol oynamıştır; Nehrin debisinin düşmesi üzerine İsrail Ürdün’e vermeyi taahhüt ettiği su miktarını vermemiştir. Ürdün Havzasını besleyen kaynaklar her iki ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek kapasitede değildir. *“Ürdün ve İsrail su elde etmek amacıyla atıksu temizleme, deniz suyunun arındırılması gibi alternatif yöntemlere başvursalar da bu metodların yüksek maliyetleri Ürdün ve Filistin gibi ekonomik koşullara sahip ülkeler için kaldırılması mümkün olmayan bir yüküdür.”¹⁵⁶*

Ürdün İsrail ile Johnston Planı çerçevesinde teknik seviyede;

“Piknik Toplantılar olarak adlandırılan görüşmelerini sürdürmüşse de 1967 senesinden beri İsrail’ in Ürdün nehri üzerindeki hâkimiyetinden dolayı alması gereken su payını alamamıştır. Ürdün’deki su sıkıntısı o kadar had safhadadır ki, bazı kasabalara haftada ancak bir gün su verilebilmektedir.”¹⁵⁷

13 Eylül 1993 tarihinde Madrid Konferansı’ndan sonra ikili barış görüşmeleri kapsamında İsrail ve Filistinliler arasında imzalanan antlaşma ile önemli bir adım atılmıştır. *“Özerk yönetime ilişkin Prensipler Deklerasyonu Filistinliler’in toprak ve su idaresi kurmalarını ve bu yönetimin yetki ve sorumluluklarının ortak bir komitece saptanmasını öngörmektedir. Ayrıca bu komitenin batı Şeria ve Gazzede yeraltı su*

¹⁵⁵ Şen- Sırdaş, a.g.e., s. 60.

¹⁵⁶ Koluman, Şen, a.g.e., ss. 58–59.

¹⁵⁷ Şen, a.g.e, s. 61–62.

kaynaklarının kullanılması konusunda denetim görevi de yapması kararlaştırılmıştır."¹⁵⁸

Diğer taraftan, " güvenlik sorunları ve tüm komşularına göre mansap ülkesi konumunda olması Ürdün'ü İsrail ile antlaşma yapmaya zorlamış, 26 Ekim 1994 tarihinde bu iki ülke arasında barış antlaşması imzalanmıştır."¹⁵⁹ Bu antlaşmanın suya ilişkin konular başlığındaki EK-2 bölümünde, hakim olan ana tema Johnston Planı'nın öngördüğü su tahsisidir. Bu antlaşma uyarınca;

*" İsrail Devleti tarım ve sanayi yönünden daha fazla ihtiyacı olması nedeniyle egemenliği dışındaki akan sulardan en yüksek paya sahip ülke olarak belirlemiştir. Antlaşmanın 6. maddesinin üçüncü paragrafı uyarınca ise her iki devlet açısından suyun kıtlığı kabul edilmiş ve bu kıt suların tarafların ihtiyaçlarına göre tahsis edilmesi gerektiğine değinilmiştir. Bu ihtiyacın giderilebilmesi için daha fazla su sağlayacak bölgesel ve uluslararası projelerin geliştirilmesinde işbirliği yapılacaktır. Antlaşmanın Ek-2 bölümü 1. maddesine göre ise Yarmuk Nehrinden yaz aylarında İsrail 12 milyon metreküp su alacak geri kalan su ise Ürdün tarafından kullanılacaktır. Kış aylarında ise İsrail 13 milyon metreküp su alacak geri kalanı ise Ürdün'e ait olacaktır. Taraflar Ürdün Nehrinden de Yarmuk Nehrin'den faydalanma oranında dönüşümlü olarak yararlanacaklardır."*¹⁶⁰

Şeria nehri ve kollarından fayda sağlama konusunda sadece Arap Devletleri ve İsrail Devleti arasında değil Arap Devletleri'nin kendi içlerinde de sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle Suriye Hükümetinin uyguladığı bazı politikalar su sıkıntısı çeken Ürdün'ün durumunu daha da güçleştirmektedir. Bu konuda Ürdünlü teknik uzmanlardan Ebu Talip Selamet'in görüşü aşağıdaki gibidir;

¹⁵⁸ Zehir, a.g.e, s. 300.

¹⁵⁹ Kapan, a.g.e, s. 227.

¹⁶⁰ Dalar, a.g.e., s. 126.

“Suriye Johnston planı ile belirlenmiş hissesinden daha fazla su kullanmakta olup kullanımlarından büyük bölümü 450 mm’ den fazla yağış alan yüksek dağlık bölgelerdeki arazilerin sulanmasına yöneliktir. Bu miktardaki yağış tarla bitkilerinin, meyve ağaçlarının ve hatta yaz mahsüllerinin yetiştirilmesi için yeterlidir. Ayrıca sulanan alanlar Yarmuk Nehri vadisi boyunca çok dar bir şeritte bozuk bir topografya içinde yer almakta olup tüp projenin fizibiletisini önemli ölçüde azaltmaktadır. Bununla birlikte Suriye su kaynakları bakımından zengin bir ülkedir ve Yarmuk nehri hayati bir önem taşımaktadır.”¹⁶¹

Bahsi geçen nehirle ilgili olarak daha öncede değindiğimiz üzere;
“Nil Nehri’nin sadece yüzde ikisi kadar su taşıyan ve bir çamur deryası görünümünde olan Ürdün nehir sistemi yaklaşık yarım asırdan beri birçok çatışmanın kaynağı olmuştur bundan sonraki dönemlerde de olma tehlikesi devam etmektedir.”¹⁶²

3.3. ASİ (ORONTES) NEHRİ HAVZASI

Arapça da Nehrül –Asi olarak bilinen ve uluslararası literatürde Orontes olarak adlandırılan Asi Nehri, hakkında en çelişkili bilgilere sahip olunan akarsu olma özelliğini taşımaktadır. Lübnan’ın Bekaa vadisinden doğup bu ülke sınırları içinde 35 km aktıktan sonra Suriye sınırları içerisinde Humus Gölüne girmektedir. Suriye sınırı içinde 120 km akan nehir, Türkiye ve Suriye sınırında 22 km sınır teşkil edip Türkiye topraklarında 88 km aktıktan sonra, Antakya’yı geçerek Samandağ yakınlarından Akdeniz’e dökülmektedir.

¹⁶¹ Şen- Öziş- ve Diğerleri, a.g.e., s. 91.

¹⁶² Şen- Sırdaş, a.g.e., s. 62.

“Bu gölün hemen altında 20 bin hektarlık Hama- Humus sulaması yer almaktadır. Bu nehir üzerindeki diğer önemli proje ise 70 bin hektarlık bir alanı kapsayan Ghap sulamasıdır. Rastan ve Mehardeh barajları ile düzenlenen Asi Nehri suları büyük ölçüde bu sulamalarla tüketilmektedir.”¹⁶³

“Nehrin toplam yıllık su miktarı 1,2 milyar metreküptür. Bunun yüzde 6’sı Lübnan, yüzde 92’si Suriye ve yüzde 2’si Türkiye topraklarından kaynaklanmaktadır.”¹⁶⁴

Suriye Asi nehrini kendi kaynağı olarak kabul edip;

“konuyu uluslararası platformlarda tartışmak istemediğinden hidrolojik verileri gizli tutmaktadır, bu da havza ile ilgili net verilere ulaşılmasını engellemektedir. Suriye kaynaklı verilerde Orontes’in yıllık su potansiyeli 2 milyar 715 milyon m³ olarak belirtilirken Türkiye kaynaklı verilerde bu rakam 1,2 milyar metre küp olarak ifade edilmektedir.”¹⁶⁵

Asi Nehri’nin debisi yıl içerisinde oldukça değişken bir yapı göstermektedir. *“Ortalama maksimum akış şubat ve mart aylarında 400 metreküp/ saniyenin üzerine çıkarken yaz mevsiminin sonlarına doğru 10 metreküp/ saniyenin altına kadar düşebilmektedir.”¹⁶⁶*

Türkiye dışından doğarak Türkiye topraklarında denize dökülen en önemli nehir olma özelliğini taşıyan bu akarsuyun sularından *“80 metreküp/ dakikalık kısmı Lübnan ile Suriye arasında 1972 yılında yapılan antlaşma ile Lübnan’a bırakılmıştır.”¹⁶⁷* Ancak siyasi bazı nedenlerden dolayı bu antlaşmanın yürürlüğe girmesi mümkün olamamış, 1994 yılında yine aynı iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre ise;

¹⁶³ Kapan, a.g.e., s. 258.

¹⁶⁴ Koluman, a.g.e., s. 63.

¹⁶⁵ Mehmet Tomanbay, *Dünya Su Bütçesi ve Orta Doğu Gerçeği*, Ankara: Gazi Kitapevi, 1998, s.84.

¹⁶⁶ Kıran, a.g.e., s. 73.

¹⁶⁷ Zehir, a.g.e., s. 97.

“Lübnan, Suriye sınırında yıllık ortalama kapasitesi 420 milyon metreküp olan Asi nehri sularının 80 metreküpü Lübnan’a, 340 milyon metreküpü ise Suriye’ye bırakılmıştır. Buna göre Lübnan’dan doğan 420 milyonmetreküp suyun ancak %19’unun Lübnan’a tahsis edilmesi Lübnan kamuoyunda büyük tepkilere neden olmuştur aynı zamanda mansap ülke konumundaki Türkiye anlaşma konusunda bilgilendirilmemiş, müzakere sürecinde yer almamıştır kısacası uluslararası hukuk kuralları ihlal edilmiştir.”¹⁶⁸

Asi Nehri’nin kullanımı konusu özellikle geçmiş tarihlerde Suriye ve Türkiye arasında dönem dönem ciddi sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Türk Hükümeti; *“adı geçen akarsuyu sınıraşan sular kategorisinde değerlendirmektedir. Ancak Suriye Hükümetinin geçmişte Türkiye’nin bilgisi dışında bu nehir üzerinde yaptığı uygulamalarla Hatay bölgesindeki tarım alanlarına zarar vermiş, Amik Ovası da adeta çölleşmiştir.”¹⁶⁹*

Bu nehirle ilgili detaylı bilgilere ve Türkiye – Suriye arasında bu akarsu nedeniyle ortaya çıkan sorunlar ve çözüm arayışlarına ileride değinilecektir.

¹⁶⁸ Bilgiç, a.g.t., s. 26.

¹⁶⁹ Kapan, a.g.e., s. 259.

3.4. LİTANİ NEHRİ HAVZASI

Lübnan'ın [Bekaa vilayeti](#) sınırları içinde doğan nehir, Bekaa vadisindeki [tarım](#) alanlarını sular. 145 km uzunluğundaki nehir Bekaa vilayetinden güneye doğru aktıktan sonra Sur şehrinin kuzeyinden [Akeniz'e](#) dökülür. 1959 yılında Litani Nehri üzerinde 60 m yüksekliğinde bir [baraj](#) yapılmıştır. Quirawn adı verilen bu barajın gerisinde 11 km² yüzölçümünde bir baraj gölü oluşturulmuştur. Bu barajdan hem elektrik üretimi hem de sulama amaçlı faydalanılmaktadır. Litani Nehri üzerinde yer alan baraj Temmuz 2006'daki İsrail bombardımanı sırasında önemli ölçüde zarar görmüştür.

Adı geçen nehri bölgedeki diğer akarsulardan ayıran en önemli özelliği, aynı ülke içinde doğup aynı ülke içinde denize dökülmesidir. Lübnan'da Beka Vadisi'nden doğup yine aynı ülke sınırları içinde İsrail'e çok yakın bir yerde Akdeniz'e dökülmektedir. Debisi oldukça yüksek olan bu nehir yılda toplam 700 milyon metreküp su taşımaktadır. Uluslararası bir nehir olmadığından dolayı üzerinde yaşanan çatışmalar diğer akarsulara nazaran daha sınırlı sayıdadır. Ancak;

“Litani Nehri ve Lübnan'ın sahip olduğu verimli su kaynakları bölge ülkeleri ve özellikle İsrail tarafından uluslararası platforma taşınmaya çalışılmış ve bu nehir vasıtasıyla İsrail ve Filistin topraklarının sulanması amaçlanmıştır. İsrail'in Ürdün Nehri ile Litani Nehrini birleştirerek Ürdün barajının debisinin arttırılması teklifini reddetmiştir.”¹⁷⁰

Lowdermilk tarafından 1944 yılında hazırlanan planda; *“Litani, Ürdün nehir sisteminin bir parçası olarak ele alınmış ve suyun%40' ının Ürdün Nehrinin bir kolu olarak Hasbani'ye aktarılması önerilmiştir.”¹⁷¹*

¹⁷⁰ Kapan, a.g.e., s. 233.

¹⁷¹ Bilen, a.g.e., s. 152.

Lübnan'ın diğer nehirler ve yeraltı su kaynakları ele alınarak ortaya çıkarılan toplam su varlığı yılda ortalama 3 milyar 200 milyon metreküp olarak ifade edilmektedir. Ancak; *“Kudüs Hebrew Üniversitesi profesörlerinden Shuval bu ülkenin su varlığının 9 milyar metreküp olduğu görüşünü savunmaktadır.”*¹⁷²

İsrail 1982 tarihinde Güney Lübnan'ı işgal ederek Golan Tepelerini ele geçirmiştir. İsrail'in işgal alanını özellikle bu bölgeye doğru yayma sebebi Litani'yi besleyen su kaynaklarından yararlanma çabasıdır. İsrail Hükümeti;

*“Golan Tepeleri'nden elde ettiği su ile ülkesinin ihtiyaç duyduğu su miktarının yaklaşık %40'ını karşılamıştır. Bu devletin 2000 yılında 800 milyon metreküp su açığı olduğu ve Litani Nehrini kendi su sistemine dahil ettiği takdirde bu açığın % 50'sinin giderilebileceği İsrail kaynakları tarafından yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur.”*¹⁷³

İsrail Devletince 22 yıl boyunca sürdürülen işgalin son bulmasıyla nehrin durumu daha önceki statüsüne iade edilmiştir.

Bu nehirle ilgili olarak Lübnan Hükümetinin sadece İsrail Hükümeti ile çatışmaları olmamıştır aynı zamanda Lübnan'ın geri kalmış bir bölgesi olarak değerlendirilebilecek güney kesiminde yaşayan Şii halk bahse konu olan nehrin sularının daha kuzeydeki başka bir nehre aktarılması sonucunda olumsuz sonuçlarla karşılaşmış buda Sünni, Şii, Hristiyan Araplar ve Dürzîler arasında gerginliklere neden olmuştur.

Yukarıdaki bilgiler ışığında ve artan su sıkıntısı ile birlikte “İsrail, Lübnan ve Suriye arasındaki sorunun kalıcı bir antlaşma imzalanmadığı sürece giderek yükselen bir seyir izleyeceği tahmin edilmektedir.”¹⁷⁴

¹⁷² Kapan, a.g.e., s. 235.

¹⁷³ Bilgiç, a.g.t., s. 25.

¹⁷⁴ Koluman - Şen, a.g.e., s. 61.

3.5. FIRAT NEHRİ HAVZASI

Ünlü İngiliz Jeopolitikçi McKinder'in deyiimiyle;

“Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan Büyük Dünya Adasının doğusu ile batısı arasında, kuzeyden güneye doğru, Urallar, Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Mezopotamya başlıca bağlantı ve geçit bölgeleridir. Bunlar arasında Doğu Anadolu ve Mezopotamya tarihin ilk dönemlerinden beri uygarlık, askerlik, ticaret bakımından büyük önem taşımışlar ve uluslararası rekabetin odakları çoğu zamanda çatışma alanları olmuşlardır. Bu önemli bölgelerin başlıca su kaynakları ise Fırat ve Dicle nehirleridir.”¹⁷⁵

Fırat Nehri'nin adı Sümer dilinde Burununu (Buranun- Buran) olup;

“Akadca'da Purantu (dişillik takısı alınca Purattu), Hurice'de Puranti, Asurca'da Purattu halini almıştır. İbraniceye ise Süryani dilinden Perath (Prath) şeklinde geçmiştir. Buranun'daki bur ile Habur'daki bur aynı eleman olup büyük olasılıkla güçlü, kudretli su kaynağı anlamına gelmektedir. Eski Farsça'da Ufratu olarak anılan nehrin adı Orta Farsça'da Frat, Arapça da al-Furat olmuştur. Yunanlılara Herodotos tarafından Eufrated şeklinde tanıtılan nehrin adı batılı kaynaklarda Euphrates olarak yer almaktadır.”¹⁷⁶

2935 kilometre uzunluğa sahip olan Fırat nehri Murat ve Karasu ırmaklarının birleşmesiyle meydana gelmiştir. Fırat'ın Türkiye içindeki havzası 1.270.304 kilometrekaredir. Doğu Anadolu ve Toroslar' da 3000 metreyi aşan yüksekliklerde yağın karlardan beslenmekte olan nehir Batı Asya'nın neredeyse en uzun akarsuyudur. Adı geçen nehre Keban Barajının altında iki önemli kol olan Göksu ve Tohma nehirleri ile Peri Suyu, Pülümür Çayı, Eski köprü Çayı ve Munzur katılmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre

¹⁷⁵ Rifat Uçarol, "Tarihte Dicle- Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, ed. Sabahattin Şen, Ankara: Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 361.

¹⁷⁶ Kıran, a.g.e., s. 65.

Fırat'a Birecik'e varıncaya kadar 70 adet su eklenmektedir. Türkiye'den çıkıp Suriye'ye girdikten sonra ise bu nehri besleyen iki kolu daha vardır. Bunlar Balık ve Habur Irmaklarıdır. Fırat Nehri;

“Van Gölü yakınındaki yaklaşık 4500 m. Yüksekliğindeki Ağrı Dağı'nın yakınından doğarak Türkiye'de ortalama 2 m. düşüyle güneydoğuya akarak Suriye'ye geçer. Suriye sınırları içinde 680 km. gittikten sonra El Kaim'den Irak'a girer. Ülke sınırından 360 km. uzaklıkta yüksekliği deniz seviyesinden yalnızca 53 m. olan Ramadi'deki alüvyonlu dev deltaya ulaşır. O noktadan sonra nehir Irak'ın çöl bölgelerinden geçerken kollarından su kaybeder. Nasiriyah yakınında, nehir, Hammar'ın sığ gölüne akan bazı kanalların bir düğümüne dönüşür kalan kısmı ise Qurna'da Dicle nehrine katılır. Daha sonra Şatt-ül Arap adını alarak Basra Körfezine dökülmektedir.”¹⁷⁷

Fırat Nehri'nin taşıdığı su miktarı yıllık ortalama 35.58 milyar metreküp, maksimum debisi ise saniyede 200 metreküptür. *“ Bu suyun 31.58 milyar metreküpü (%88,7) Türkiye'den, 4 milyar metreküpü (% 11,3) Suriye'den kaynaklanırken Irak bu nehre katkıda bulunmamaktadır.”¹⁷⁸* Fırat'ın; toplam 444000 km² havzasının %28'i Türkiye'de, %17'si Suriye'de, % 40'ı Irak'ta ve %15'i Suudi Arabistan'dadır.¹⁷⁹

Türkiye içindeki 1170 kilometrelik yolu boyunca hayli yükseklik kaybeden Fırat, Suriye sınırları içinde oldukça yavaş bir hızla akmaya başlar Irak ovalarına girişiyle birlikte bu hızı iyice kesilmektedir.” *Türkiye içindeki yükseklik kaybı kilometre başına ortalama 2 metre iken Suriye'de bunun yarısına inmektedir. Irak'ta ise denize dökülünceye kadarki 735 km. 'lik yolculuğunda yükseklik kaybı oldukça fazladır.”¹⁸⁰*

¹⁷⁷ **Doğan Altınbilek**, “Fırat- Dicle Havzası'nın Gelişimi ve Yönetimi”, 22 Mart Dünya Su Günü Paneli Orta Doğu'da Su Meselesi ve Türkiye, ed. Zekai Şen, Sevinç Sırdaş, İstanbul: Su Vakfı Yayınları, 2004, s. 21.

¹⁷⁸ **Denk**, a.g.e., s. 15.

¹⁷⁹ **Hasan Chalabi ve Tarek Majzoub**, “ Turkey The Waters of The Euphrates and Public International Law”, J. A. Allan ve Chibli Mallat “ *Water in the Middle East*, s. 391.

¹⁸⁰ **Uluatam**, a.g.e., s. 86.

Fırat nehri havzanın oldukça yukarı kesimlerinde yer alan önemli bileşenlerden beslenmektedir. Fırat nehri üzerinde kurulan barajlar, Dicle üzerine kurulanlara oranla yukarı devlete daha fazla kontrol yetkisi vermektedir. Fırat nehrini besleyen kolların Türkiye’den kaynaklanıyor olması Türkiye’nin Fırat üzerindeki kontrolünün Dicle nehrine oranla daha fazla olmasını sağlamıştır.

Fırat Nehri’nin akışlarında hem yıllık rejim hem de iklim değişikliği sebebiyle yıllar arasında büyük farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu nehrin;

“tespit edilen en yüksek akımları 1969 yılında 56,4 milyar m³, 1988 yılında ise 57,7 milyar m³ olmuştur. Bu değerler sırasıyla uzun yıllar ortalamasının %178 ve % 183’üne tekabül etmektedir. Bir yıl içinde mevsimler değişimler de çok büyük farklılıklar gösterip yüksek akımlar Nisan ve Mayıs aylarında en düşük akımlar ise genelde Eylül ayında oluşmaktadır. Aylık değişimler uzun dönem aylık ortalamaların %530 ile % 16’sı arasında bir salınım göstermektedir.”¹⁸¹

Türkiye Fırat üzerinde inşa ettiği Keban Barajı’nın yapımına 1966 yılında başlamış ve 1974 yılında elektrik üretimini gerçekleştirmiştir. Keban Barajının yapıma başlanılmasından kısa bir zaman sonra Suriye Türkiye aleyhine bir kampanya başlatmıştır. Bunun üzerine Türkiye Suriye hükümetini barajın herhangi bir zarara yol açmayacağı konusunda ikna etmiştir. Adı geçen nehir üzerinde yapılan Karakaya Barajı ise Güneydoğu Anadolu Projesi’nin bir parçası olarak 1986 yılında tamamlanmıştır. 1990 yılında Atatürk Barajı’nın doldurulmaya başlanmasıyla Suriye hükümeti bir kez daha gerginliğe yol açmıştır. Suriye ve Irak’ın Türkiye’ye tepkileri;

“kendilerine zamanında haber vermemek ve dolayısıyla kendilerini zarara uğratmak biçiminde ortaya konmuştur. Hatta Irak Türkiye’yi Fırat üzerindeki barajları bombalamakla tehdit etmiştir. Türkiye ise su akışının Biray süreyle teknik çalışmalar nedeniyle azalabileceğini komşularına

¹⁸¹ Bilen, a.g.e., s. 44.

bildirdiğini ifade ederek suçlamalara itiraz etmiştir.”¹⁸²

Yukarıda bahsedildiği üzere Fırat’ın akışındaki farklılıklar kimi zaman kuraklıklara kimi zamanda su baskınlarına sebep olabilmektedir. Güneydoğu Anadolu Projesi ile Keban, Karakaya ve Atatürk gibi regülasyon barajları ile nehrin suları düzenli bir akış sistemine kavuşmuş bu baskın ve kuraklıklar azalmıştır. Örneğin;

“ kurak bir yıl olan 1989 yılı ile ilgili olarak kısa bir inceleme yapılacak olursa; Fırat nehrinin Türkiye’deki su toplama havzasının yaklaşık % 70’i Keban Barajı tarafından kontrol edilmektedir. Normalde en çok yağış alan Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında kuraklık nedeniyle aylık ortalama akımları düşmekle birlikte sırayla %43, %22, %28’ i Keban Barajı’nda tutulmuştur. Keban Barajına normal yıllarda belirtilen aylarda gelen su miktarı 9 milyar metreküp iken 1989 yılında 4 milyar metreküpe düşmüştür. Eğer Keban Barajı olmasaydı yani doğal şartlarda sınırdan ancak 20,8 milyar metreküp su geçebilecekti. Hâlbuki Keban Barajının işletim biçimiyle sınırdan geçen su miktarı bir yıl içinde 25,7 milyar metreküpe yükselmiştir.”¹⁸³

¹⁸² Şen- Öziş ve Diğerleri, a.g.e., ss. 164–165.

¹⁸³ Dalar, a.g.e., s. 154.

3.6. DİCLE NEHRİ HAVZASI

Dicle, Fırat Nehrinden sonra Güneybatı Asya'nın ikinci uzun nehridir. Dicle isminin Sümerce de “Uluırmak” anlamını taşıyan Tig-gal kelimesinden geldiği sanılmaktadır.” *Nimrud, Ninevah gibi önemli Asur Kentlerinin üzerinde kurulduğu bu nehir, milattan sonra 197 yılından 237 yılına kadar Musul'un kuzeyinde Roma Devleti ile Mezopotamya medeniyetleri arasında sınır görevini üstlenmiştir.*”¹⁸⁴ Bu nehir toplam 1900 km uzunluğundadır ve deniz seviyesinin yaklaşık 2000–2500 m üzerinde yer alan Doğu Toroslar'ın batı bölümünden, Hazarbaba Dağı'nın güney eteğinde bulunan Yıldızhan Köyü yakınındaki kaynaktan doğar; Hazar Gölünden beslenir, çeşitli kollar alarak büyük bir akarsu olduktan sonra Irak topraklarında Fırat ile birleşerek Basra Körfezine dökülmektedir.

Nehrin drenaj alanı 330.000 km² genişliğindedir bunun yaklaşık 58000 km²si ise Türkiye sınırları içinde yer almaktadır. Ortalama maksimum debisi 6000 metreküp/saniye, ortalama minimum debisi ise 240 metreküp/saniye olarak belirlenen nehrin yıllık su miktarı 48,7 milyar metreküptür ve bu nehri besleyen başlıca kollar Karasu, Kuruçay, Büyük Zap, Batman, Garzan, Yenice Suyu, Dankıran Çayı ve Botan Çaylarıdır. Bu nehre Irak' da Zagros dağlarından başta Küçük Zap, Adhaym ve Diyale olmak üzere çok sayıda su katılmaktadır.

Tarih boyunca; “ *Irak için vazgeçilmez su kaynağı olan bu nehrin her iki yanı boyunca ihraç amaçlı yoğun tarımsal faaliyetler yapılmıştır. Türkiye sınırı yakınında Darich, Aski, Musul Barajları, nehrin orta kesiminde Ba'ji Barajı, aşağı kısımlarında Samarra ve Kut gibi Barajlar mevcuttur.*”¹⁸⁵

¹⁸⁴ a.g.e, s. 147.

¹⁸⁵ Dalar, a.g.e., s. 154.

Dicle Havzası'nın toplam su potansiyelinin %51,9'u Türkiye'den geri kalan 48,1'i de Irak'tan kaynaklanmaktadır, Suriye'nin bu nehre herhangi bir katkısı bulunmamasına rağmen her iki ülkenin su talebi de havzanın kendi ülkeleri içinde oluşturdukları potansiyelin çok üstündedir. Dicle Havzasında her üç kıyıdaş ülkenin kullanmayı öngördükleri suyun toplam miktarı bahse konu olan nehrin toplam debisinden 5,8 milyar metreküp daha fazladır.

Dicle'nin de Fırat nehri gibi yıllık ve mevsimlik akış miktarları büyük farklılıklar göstermektedir. Nehir ilkbaharla birlikte gerek eriyen karlar gerekse yağan yağmurlar sayesinde oldukça büyük miktarda su toplar.

Yağmur ve eriyen karların çakıştığı dönemlerde yani;

“Mart, Nisan ve Mayıs aylarında su birikimi doruk noktasına ulaşır. Dicle'nin önemli kollarından Büyük Zap özellikle Nisan ve Mayıs aylarında neredeyse nehrin su potansiyelinin %65'ini meydana getirir. Nehrin su hacmi de muhtelif zamanlarda değişiklik ihtiva eder şöyle ki ortalama akışın 1.236 metreküp/saniye olduğu Bağdat'ta en düşük akış 158 metreküp/saniye, en yüksek akış da 13,0000 metreküp/saniye şeklinde gerçekleşmiştir.”¹⁸⁶

Bu nehrin Fırat nehri ile karşılaştırıldığında çok daha düzensiz bir akışa sahip olduğu gözlemlenebilmektedir. Örneğin; *“Dicle'nin yıllık akımı. 1973 yılında ortalamanın % 59'una düşmüş, 1969 yılında ise ortalamanın % 212'sine yükselmiştir”¹⁸⁷*

Zagros Dağlarından gelen besleyici kollar; *“ilkbaharda eriyen kar sularını da alarak Dicle Nehri'nin debisinin yükselmesine ve taşkınlarla yol açmaktadır. Bu taşkınları önlemek amacıyla Hilla ve Garraf Kanalları*

¹⁸⁶ Kıran, a.g.e., s .69.

¹⁸⁷ Vefa Toklu, “Türk Dış Politikasında Su Sorunu”, 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, ed. İdris Bal, Ankara: Nobel Yayınları, 2004, s. 794.

aracılığıyla taşkın sular Hammar ile Tartar Gölüne buradan da yapay Tartar Kanalı aracılığıyla Fırat Nehri'ne aktarılabilir. ”¹⁸⁸

Dicle'nin sahip olduğu yüksek eğim ve değişken rejimli yapısı tarımsal faaliyetlerde özellikle sulu tarımda yetersiz olmasına neden olmaktadır. *“Irak'ın kuzeydoğusundaki sıradağ eteklerinde yerleşik olan topluluklar geleneksel olarak kuru tarımla uğraşırken, Fırat kenarı yakınında yerleşik bir düzen içinde bulunanlar ise sulu tarım yapmaktadırlar.”¹⁸⁹*

Sonuç itibariyle; *“Dicle ve Fırat Nehirleri Türkiye'nin toplam su potansiyelinin %28,5'ini oluşturan, en çok akış hacmini içeren akarsulardır. Bu iki nehrin sahip oldukları su miktarı yıllık 53 milyar metreküptür.”¹⁹⁰*

4. SINIR AŞAN SULAR VE TÜRKİYE: HİDRO-POLİTİK BİR DEĞERLENDİRME

Yaşam ve medeniyetin temeli olan su, tarih boyunca stratejik bir madde olmuş, bu nedenle her dönem politik önemini korumuştur. Yeryüzünde homojen bir dağılıma sahip olmaması, artan nüfus ve su ihtiyacına karşın kullanılabilir su kaynaklarının aynı düzeyde kalması, hatta dış etkenler nedeniyle azalması, kalitesinin bozulması, su sorununu tüm dünyanın gündemine getirmiştir.

Türkiye, hızlı nüfus artışı nedeniyle suya olan talebin sürekli artması, tarımsal üretimin yaygın olması ve 1980 yılına kadar ihracatının tarım

¹⁸⁸ Dalar, a.g.e., s.149.

¹⁸⁹ Kıran, a.g.e., s. 70.

¹⁹⁰ Tomanbay, a.g.e., s. 144.

ürünlerinden oluşmasına rağmen kendine özgü bir su politikası oluşturamamıştır. Bunda suyun yenilenebilir bir kaynak olması nedeniyle su yönetimiyle ilgili siyasi ve ekonomik bilincin oluşmaması kadar Türkiye'nin komşularına göre akarsu ve göllerden oluşan su kaynakları açısından zengin bir görünüm sergilemesinin payı da yadsınamaz. Ancak;

“bir ülkenin su zengini sayılabilmesi için kişi başına düşen yıllık su miktarının 10 bin metreküpün üzerinde olması gerektiğini anımsatan uzmanlar, kişi başına düşen yıllık 1400 metreküplük kullanılabilir su miktarıyla Türkiye'nin su zengini bir ülke olmadığını, hatta artan nüfusla birlikte çok değil 2030 yılında su fakiri bir ülke olabileceğini öngörüyor.”¹⁹¹

Türkiye'nin son zamanlarda bir su yasası hazırlanması yolundaki girişimleri, küresel anlamda bir su politikası oluşturma çabası olarak değerlendirilmektedir. Türkiye'nin sınıraşan sular hidro-politikasının hidro-stratejik unsurlarının tespitinde Dicle ve Fırat havzaları etkin rol oynamaktadır. Havzanın kıyıdaşları, bugüne kadar izledikleri politikalarla bölgede hassas bir hidro-politik ortam yaratmışlardır. Bu hassas dengenin oluşturduğu kısıtların Türkiye'nin ulusal çıkarlarını etkileme gücü ise hidro-stratejik durumun temelini oluşturmaktadır.

Ortadoğu'da su sorunu her geçen gün daha çekişmeli bir hal almaktadır. Buna bağlı olarak;

“sınıraşan sulara ilişkin uluslararası hukuk da önemli gelişmeler olmaktadır. Bütün bunlar Türkiye'nin su politikalarını derinden etkilemektedir. Sınıraşan sular açısından uluslararası hukuk daha çok nehirlerin kaynağındaki değil de döküldüğü yerdeki ülkeleri korumaktadır. Türkiye'de sınır aşan sular açısından kaynak ülke konumunda olduğundan üzerindeki baskı artmaktadır. Su politikası tüm ülkeler için önem taşıyan ve çok kapsamlı bir alandır. Türkiye'nin

¹⁹¹ Savaş Kürklü, “Türkiye Su Fakiri Olacak”, <http://www.arkitera.com>, 2007.

hidropolitiği bakımından bugün güncel olan ve öncelikle ele alınması gereken konular şunlardır:

** Özellikle Irak'ın işgali sonrasında sınır aşan sularımız,*

** Hızla gelişen büyüyen bir ülke olarak artan su talebi ve bu ihtiyacı karşılamaya dönük projeler,*

** Su zengini olmayan ülkemizin, çevre kirliliği, iklim değişikliği gibi nedenlerle gelecekte yaşayabileceği su sıkıntısını önlemeye dönük politikalar.”¹⁹²*

Türkiye'nin sınıraşan sular politikası, ülkenin su yönetiminin ve bu yönetimin unsurlarının izlediği politikaların ayrılmaz bir parçasıdır. Türkiye hükümetinin sınıraşan sular politikasının büyük bir bölümünün Dicle-Fırat özelinde ortaya çıktığı ve havzadaki hidropolitik kaymaların diğer sınıraşan sulara nazaran daha etkili uyumsuzluk noktaları yarattığı görülmektedir. Dicle-Fırat nehir havzası olumsuzluklarının çözümünün, bu uyumsuzlukların doğduğu yer olduğu düşünülmektedir.

Havzanın kıyıdaşları, bugüne kadar izledikleri politikalarla bölgede hassas bir hidropolitik ortam yaratmış bulunmaktadırlar. Bu hassas dengenin yarattığı kısıtların Türkiye'nin ulusal çıkarlarını etkileme gücü hidrostratejik durumun kendisini oluşturmaktadır. Türkiye;

“bu sulara yukarı kıyıdaş konumundadır ve havzadaki uyumsuzluk çözümü inisiyatiflerinin başlatıcısıdır. Ancak; politikasının anlatımında, dış dünyaya ve havzanın diğer kıyıdaşlarına ifadesinde ve yansımada güçlük yaşamaktadır. Söz konusu durumun analiz edilmesi büyük önem taşımakta, bölgesel ve küresel hidropolitik konjonktüre cevap veremeyecek öğelerin belirlenmemesi ciddi sorunlarla karşılaşılabileceğini göstermektedir.”¹⁹³

Türkiye'nin su kaynakları politikası aşağıdaki biçimde ifade edilebilir:

¹⁹² Abdullah Yücel Kuruçim, “Değişen Stratejiler ve Türkiye'nin Su Politikası”, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr>. 2008

¹⁹³ Onur Öktem, “Türkiye'nin Sınıraşan Sular Politikasında Karşılaştığı Kısıtlar Dicle- Fırat Örneğinde Yeni Bir Hidro-Strateji”, *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, Ankara, 2006, ss. 560–561 <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr>. 2006

“Ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınması, su ve gıda güvenliği açısından önceliklerimiz, AB ile tam üyelik müzakereleri, bölgesel gelişmeler göz önünde bulundurularak oluşturulmakta ve değişen koşullara göre gözden geçirilmektedir. Türkiye’nin yenilenebilir, ucuz ve çevre dostu olan hidroenerji potansiyelinden ve su kaynaklarımızın sağladığı diğer ekonomik ve sosyal faydalardan verimli ve sürdürülebilir biçimde yararlanması amacıyla gerekli projeleri hayata geçirilmektedir. Bu çerçevede, başta GAP Bölgesi olmak üzere ülkemizdeki baraj, hidroelektrik santrali ve sulama projelerini bir an önce gerçekleştirmesine ilişkin çalışmalar sürdürülmektedir. Uluslararası su hukuku henüz oluşturulma aşamasındadır. Su konusunda bugüne kadar kabul edilen uluslararası sözleşmeler daha ziyade sınıraşan su kaynaklarının yönetimi ve korunmasına odaklanmıştır. Suyu tüm boyutlarıyla ele alan uluslararası bir sözleşme bulunmamaktadır.”¹⁹⁴

Su kaynakları ve sınır aşan sular politikamızın temel esasları aşağıda maddeler halinde sunulmaktadır:

- *“Tek bir nehir halinde denize dökülen Fırat ve Dicle Nehirlerinin tek bir havza oluşturduğu genel kabul görmektedir. İki nehir tek havza ilkesi, Türkiye için vazgeçilmez bir koşuldur. Bu kapsamda iki nehrin toplam su potansiyelinin kıyıdaş üç ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğu kanısındayız.”¹⁹⁵*

Yukarıdaki ifadenin temel dayanağı şöyle açıklanabilir; Fırat ve Dicle Nehirleri Basra Körfezi’ne dökülmeden önce doğal olarak birleşmekte ve 180 km. kadar tek bir nehir halinde Şattül Arap adıyla yol almaktadırlar. Bu nedenle; *“bu iki nehir için tıpkı Amazon Nehrinde olduğu gibi bir değerlendirmeye gitmek yanlış olmayacaktır. Yani tek bir nehir halinde bir kıta boyunca akan Amazon Nehri nasıl tek bir havza olarak kabul*

¹⁹⁴ “Türkiye’nin Sınıraşan Sular Politikasının Ana hatları“, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-sinir-asan-sular-politikasinin-ana-hatlari-tr. 2008.

¹⁹⁵ <http://www.mfa.gov.tr.2008>.

*görüyorsu Fırat ve Dicle Nehirleri'nin de uluslararası arenada aynı biçimde değerlendirilmesi doğru bir yaklaşım olacaktır.”*¹⁹⁶

AB Komisyonu'nun 6 Ekim 2004 tarihli Etki Değerlendirme Raporunda “ *Orta Doğu'da su önümüzdeki yıllarda giderek artan biçimde stratejik bir konu haline gelecektir. Türkiye'nin AB'ye katılımı ile beraber su kaynaklarına ve alt yapılarına ilişkin uluslararası yönetimin AB için önemli bir mesele haline gelmesi beklenebilir*”¹⁹⁷ cümlelerine yer verilmiştir. Bu ifade ele alındığında AB ülkelerinin Fırat ve Dicle Nehirleri için; “Ren ve Tuna Nehirlerinde uygulanan sistemin benzeri, uluslararası kurumsal bir yapılanma düşünüldüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak; Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat- Dicle Havzası için ortak bir su yönetim planı üzerinde uzlaşmaya varılmasını engelleyen önemli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. “*Türk savaının en önemli temel unsurlarından biri yukarıda da ifadesini bulduğu üzere su kaynaklarının makul ve hakkaniyet esaslarına göre kullanılabilmesi için Fırat ve Dicle Nehirleri'nin ayrı ayrı değil bir bütün ve tek bir havza olarak ele alınmasıdır.*”¹⁹⁸

*“Türkiye hükümetinin bu iki nehri tek bir havza olarak kabul etmesindeki diğer bir önemli etmen ise; bölgede yapılacak bir antlaşmada her iki nehrin sularının birlikte değerlendirilmesi ile birindeki azalmanın diğeriyle telafi edilebilirliğine işlevsellik kazandırmaktır.”*¹⁹⁹

- *Türkiye, suların hakça, akılcı ve optimum kullanımını, suyun yararlarının paylaşılmasını ve diğer kıyıdaş ülkelere “ciddi zarar” (significant harm) verilmemesini savunmaktadır.*
- *Türkiye, Dicle ve Fırat suları konusunu tüm boyutlarıyla ve bütüncül bir yaklaşımla*

¹⁹⁶ www.e-kutuphane.imo.org.tr, 2008.

¹⁹⁷ Commission of The European Communities, “Issues Arising From Turkey's Membership Perspective”, Brussels: 2004, s. 9.

¹⁹⁸ “Avrupa Birliği'nin Su Politikaları'nın Hidropolitik Değerlendirmesi”, www.euractiv.com.tr, 2008.

¹⁹⁹ Dalar, a.g.e., s. 258.

görüşmeye hazırdır. Bu çerçevede bir iyi niyet gösterisi olarak talep edilen bilgi ve veriler diğer kıyıdaş ülkelere iletilmiş ve bilgi değişiminin havza bazında karşılıklı olması gerektiği vurgulanmıştır.”²⁰⁰

•

Orta Doğu’da giderek büyüyen su sorunu Türkiye’nin stratejik bir su politikası oluşturmada önemli rol oynamaktadır. Türkiye havzadaki su sorununun aşılması için dönem dönem çeşitli çözüm önerileri sunmuştur. “Üç Aşamalı Plan” olarak adlandırılan ve 1984 yılında Ortak Teknik Komite vasıtasıyla Suriye ve Irak’a sunulan plan bu önerilerden sadece bir tanesidir. Bu plana göre;

“havza ülkeleri, hidrojeoloji uzmanları ile ilk aşamada havzanın hidrolojik datalarını çıkartacak, genellikle birbirinden çok farklı olan veriler böylece bir paralellik kazanacaktır. İkinci aşamada, havzanın toprak envanteri üzerinde detaylı araştırmalar yapılacaktır. Üçüncü ve son aşamada ise, elde edilen bu bilgilerin doğrultusunda su verimliliğini en üst düzeye çıkaracak şekilde su kaynaklarının kullanımına yönelik olarak yapılacak çalışmalar belirtilmektedir. Üçüncü aşama aşağıdaki detayları içermektedir.”²⁰¹

Planlanan projelerde su kayıplarını en aza indirebilmek amacıyla;

“sulama tipi ve sistemini belirlemek, işletmedeki projelerin modernizasyon ve ıslah imkânlarını araştırmak. Planın ikinci aşamasında yer alan ve toprak incelemelerinden sonra yapılan çalışmalara dayanarak her ülkedeki içme, kullanma ve endüstri suyu temini rezervuarlardan ve sulama şebekelerindeki iletim sistemlerinden buharlaşma kayıpları da kapsam alanı içinde olacak şekilde tüm projelerin su tüketimlerini belirlemek. Dicle Nehrinden Fırat Nehrine su transferi imkânını göz önünde bulundurarak arz- talep dengesini

²⁰⁰ a.g.m. <http://www.mfa.gov.tr>. 2006.

²⁰¹ Salih Turgay, “Su Sorunu Ekseninde Türkiye Suriye İlişkileri”, <http://www.caginpulisi.com.tr>. 2008

sağlamaya yönelik bir proje geliştirmek. Planlama safhasındaki projelerin ekonomik yapılabirliklerini belirlemek için yöntem ve kriterleri tartışmak yollarına gidilmesi gerektiği belirtilmiştir.”²⁰²

Üç Aşamalı Planın Türkiye, Suriye ve Irak açısından değerlendirildiğinde iki önemli yönünden bahsedilebilir. Bunlardan ilki, Fırat ve Dicle’nin tek bir sınıraşan akarsu havzası olarak değerlendirilmeleri, ikincisi ise ülkeler arası veri toplama ve değerlendirmeleri arasındaki farklılıklardır. Bunun önlenmesi amacıyla su ve toprak kaynaklı envanter çalışmalarının ortaklaşa gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca Türkiye Asi Nehri’nin de bahsi geçen diğer iki nehir gibi Üç Aşamalı Plana dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Türkiye’nin Irak ve Suriye’ye önerdiği, üç ülkenin oluşturacağı Ortak Teknik Komite’nin uygulayacağı “Üç Aşamalı Plan”; “özellikle Irak tarafından Fırat’taki su sistemini büyük oranda engelleyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir.”²⁰³ Bununla birlikte, suyun, akılcı, hakça ve optimum şekilde kullanılması için ortak kararlar oluşturulmasını esas alan Üç Aşamalı Plana, Suriye ve Irak, egemenlik haklarına ve işlerine müdahale olacağı gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Irak, söz konusu plan dahilinde Fırat ve Dicle Nehirleri’nin tek bir sınıraşan akarsu sistemi olarak değerlendirmesini de kabul etmemektedir. Irak’a göre;

“söz konusu nehirlerin suları üç ülkenin ihtiyaçlarına göre, belirli bir formül ile bölüştürülebilir. İlk olarak her ülke, ihtiyacı olan su miktarını her proje için ayrı ayrı olmak üzere; öncelikle işletmede olan projeler daha sonra inşa halindeki ve planlanmış projeler için saptayacaktır. Fırat Nehri’nin yıllık ortalama akış miktarı 1000metreküp/ sn. olduğundan hareketle bu miktarın 1/3’ünün Türkiye’de bırakılması ve kalan

²⁰² Bilgiç, a.g.t., ss. 117–118.

²⁰³ TMMOB Su Politikaları Kongresi, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr.2008>.

miktarın Irak ve Suriye'ye arasında paylaşılması makul ve adil bir yaklaşım olacaktır.”²⁰⁴

Suriye'nin konu ile ilgili görüşü ise, her şeyden önce tartışma konusu olan suların üç ülke arasında basit ölçüler çerçevesinde bölüşülmesi esasına dayanmaktadır. Suriye aşağı havza ülkesi olarak doğal durumun bütünlüğü ve adil kullanım doktrinlerini savunmaktadır. Suriye Hükümetinin bu iki nehir ile ilgili görüşleri şu şekilde ifade edilebilir;

“Fırat ve Dicle Nehirleri ulusla arası su yolları olup ortak kaynaklar niteliğindedirler. Bu nedenle kaynakların havza ülkeleri arasında belli bir oranda paylaşılması gerekmektedir. Bu paylaşımın salt matematiksel bir formülle gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Üç kıyıdaş ülkenin belli bir nehirden almak istediği suyun toplam miktarı oransal olarak her bir ülkenin talep ettiği miktardan düşülecektir. Ayrıca Atatürk Barajı'nın ilk dolumu sırasında Türkiye iyi komşuluk ilişkilerine ters düşecek biçimde hareket etmiş ve Fırat Nehri sularını önemli ölçüde azaltarak Suriye'nin tarımına, enerji üretimine ve halkının içme ve kullanma suyu ihtiyacına büyük ölçüde zarar vermiştir. Bu şekilde Türkiye Suriye üzerinde siyasi baskı kurmayı hedeflemektedir.”²⁰⁵

Gerçek odur ki; “söz konusu ülkeler, konuyu siyasi bir çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır. Oysa Türkiye konunun siyasi bir yanı olmadığını, teknik bir konu olduğunu ve çözümü için teknik çalışmalar yapılması gerektiğini savunmaktadır.”²⁰⁶

Türkiye'nin iyi niyetli bir çabasının sonucu olan bu plan, Irak ve Suriye tarafından yukarıda da belirtilen çeşitli nedenlerle eleştirilmiş ve kabul görmemiştir.

Türkiye Orta Doğu'daki su kıtlığına çözüm olabilecek çalışmalarına devam etmiştir. Bu çalışmaların en önemli ayaklarından bir tanesi de “Barış

²⁰⁴ Kapan, a.g.e., s. 334.

²⁰⁵ Kapan, a.g.e., s.330.

²⁰⁶ Turgay, a.g.m.

Suyu Projesidir". Orta Doğu ülkelerinin su sorununa alternatif bir çözüm olması amacıyla dönemin Başbakanı Turgut Özal aracılığıyla, Türkiye tarafından 1980'li yılların ikinci yarısına doğru ortaya atılan "Barış Suyu Projesi", Seyhan ve Ceyhan Nehir'lerinden; Suriye, Ürdün, S.Arabistan, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'a su taşınmasını öngörmüştür. İlk çalışmalar sonucunda 21, daha sonraki çalışmalarda ise 30 milyar dolara mal olacağı hesaplanan projenin 8–10 yıl içinde tamamlanması planlanmış ve 15 milyon kişinin su gereksiniminin karşılanması hedeflenmiştir. 1986 yılında Türk Hükümeti, Amerikan "Brown and Root" şirketi tarafından, "Barış Suyu" projesinin ön fizibilite çalışmalarının yapılması görevini vermiştir. Projenin başlangıç dönemlerinde, ilgili ülkelerin tavırları olumlu bir izlenim bırakmışsa da, daha sonra Arap ülkeleri İsrail'in projeye dâhil edilmesine karşı çıkmışlardır. İsrail'in ise, kendisinin katılmaması halinde projenin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı yönündeki tutumu ve katılımının sağlanmaması durumunda, proje için gerekli olan maddi desteğin uluslararası finans çevrelerince sağlanmayacağı tehdidinde bulunması, projenin ilerlemesi konusunda zorluk doğurmuştur. Körfez Ülkeleri, Barış Suyu Projesi ile temin edilecek suyun daha pahalıya mal olacağını öne sürmüşlerdir. Birleşik Arap Emirlikleri Elektrik ve Su Bakanı, Temmuz 1991'de su arıtma tesisleri daha ucuza mal olduğundan, Körfez ülkelerinin Barış Suyu projesini dondurmaya karar verdiklerini, projenin 24 milyar dolara mal olacağını, bu şekilde bir galon suyun 1,3 Amerikan sentine çıkacağını, oysa arıtılmış suyun 1 galonunun 0,8 sent olduğunu belirtmiştir. Daha sonraki dönemde Küçük Barış Suyu olarak da adlandırılabilir bir teklif bazı uzmanlar tarafından ortaya konmuştur. Bu proje kapsamında 5 milyar dolarlık bir boru hattı ile Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden Suriye, Ürdün ve Filistin'e su pompalanması gündeme gelmiştir. Bu proje ile;

"İletilmesi öngörülen 2.19 milyar metreküp yıllık su miktarı Ürdün nehrinin yıllık ortalama su kapasitesinin 1,6 katıdır. Küçük Barış Suyu Projesinin bir küçük modeli olan ve sadece

*Suriye'ye su getirecek bir boru hattının Suriye'nin Yermuk nehrinden Şeria'ya daha fazla su bırakmasını sağlayarak Ürdün ve Filistin'in ihtiyaçları karşılanabilecektir.*²⁰⁷

Bazı çevreler, bu ülkelerin, projeyi kabul etmemelerinin asıl nedeninin, su konusunda Türkiye'ye bağımlı olacakları endişesi olduğu ve Türkiye'nin Barış Suyu ve diğer su satışı projeleriyle Orta Doğu bölgesinde liderlik hayallerinin olduğu görüşü üzerinde birleşmektedir. Barış Suyu projesi Arap dünyasında, Türkiye'nin bölgeye akan nehirlerin (yani Fırat ve Dicle'nin) musluklarını kısıp, kendi sınırları içindeki suları pazarlamaya çalışması şeklinde algılanmıştır. Arap ülkelerine göre böyle bir projeyle Türkiye, Irak ve Suriye'ye giden suyun kaynağını denetlemenin yanında, neredeyse Mısır dışında bölgedeki bütün Arap ülkelerinin su kaynağını denetler durumda olacaktır. Dolayısıyla Türkiye, bölgede en etkin güç odağı haline gelecektir. Barış Suyu Boru Hatlarını yalnızca Türkiye'nin değil, üzerinden geçtikleri ülkelerin de denetiminde olması, Orta Doğu gibi siyasal istikrarın hala tam olarak kurulmadığı bir bölgede söz konusu hatların sabotajlara açık bulunması, projenin Arap ülkeleri tarafından kabul görmemesinin diğer nedenleri olarak ileri sürülmektedir. Türkiye öneriyi geri çekmemiş ancak bir süreliğine ertelemiştir.

Orta Doğu su sorununa karşı çözüm üretebilmek amacıyla Türkiye'nin ortaya koyduğu önerilerinden bir tanesi de “Manavgat Suyu Projesidir”. Akdeniz bölgesinde yer alan Seyhan, Ceyhan, Manavgat, Aksu, Köprüçay, Esen nehir sularının yıllık akış ortalamaları 30 milyon metreküpü bulmaktadır. Ancak bu bölgedeki tarım alanları oldukça sınırlı olduğundan adı geçen nehirlerin sularının 6 milyon metrekübünün dış satım için kullanılması amaçlanmıştır ve 1990 yılında Manavgat nehri üzerinden su transferinin sağlanması amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu proje ile;

“Türkiye'nin güneyinden Akdeniz'e dökülen Manavgat nehrinden her gün denize akan ortalama

²⁰⁷ Bilgiç, a.g.t., s. 119.

*4,7 milyon metreküp suyun bir boru hattı ile sahile oradan da 1300 metre açıkta yüzer platforma nakledilerek tankerlerle veya yüzer balonlarla hem Türkiye'nin hem de dış ülkelerin su gereksinimlerinin karşılanması hedeflenmiştir".*²⁰⁸

Manavgat Projesinin işletme hakkının özel sektöre devredilmesi ve su satışı ve dağıtımının da özel kuruluşlar aracılığıyla yürütülmesi üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. İsrail bu projenin başlarında önemli destekçi ülkeler arasında yer almıştır. İsrail için Türkiye; *"nüfusu ile iyi bir pazar ve Suriye, Irak ve İran gibi tehdit aldığı ülkelere komşu konumuyla stratejik açıdan önemli bir ülkeydi. Türkiye ayrıca zengin su kaynaklarıyla İsrail'in su temin edebileceği bir ülke olarak görülüyordu."*²⁰⁹

Türkiye ile İsrail arasında 1998 yılından itibaren başlayan görüşmeler ışığında bahse konu olan projenin 2002 yılının Şubat ayı itibarıyla hayata geçirilmesi planlanmışsa da Suriye ve diğer pek çok Arap ülkesi bu projeye karşı olumsuz bir tavır almışlar ve suyun bir meta olarak görülüp satılmasına karşı olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı zamanda Türkiye ve İsrail arasındaki su işbirliğine karşı Arap ülkeleri; *"Fırat ve Dicle Nehirlerinden Suriye ve Irak'a daha çok su bırakılması gerektiğini belirtmişler ve Türkiye'nin su politikasına olan muhalefetlerini arttırmışlardır."*²¹⁰

2005 yılında İsrail ve Türkiye arasında su ve enerji taşınmasını sağlayacak boru hatlarına ilişkin çeşitli adımlar atılmış. Ankara'ya gelen İsrail heyetiyle Enerji ve Dışişleri Bakanlığı heyetleri arasında yürütülen çalışmalar sonucu iki ülkenin dev boru hatları projeleri dahil kapsamlı işbirliği yapma amaçlarına yönelik mutabakat sağlanmıştır. Aynı yılın Ekim

²⁰⁸ **Ömer Esenyel**, *Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2001, s. 150.

²⁰⁹ **Kamer Kasım**, "Türkiye İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, ed. İdris Bal, Ankara: Ankara Global Araştırmalar Merkezi Lalezar Kitapevi, 2006.

²¹⁰ **Dursun Yıldız**, *Akdeniz Havzasında Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara: TMMOB İMO Ankara Şubesi Yayınları, 2003, s. 145.

ayında Türk- İsrail Enerji çalışma gurubu Ankara’ da toplanmış ve her iki ülke Dünya Bankası ve diğer uluslararası kreditorlerden destek arayacakları projeleri belirlemişlerdir.

Manavgat Su Temini Projesi ile üretilen yıllık ortalama 50 milyon metreküp suyun 20 yıl süre ile İsrail’e satışı konusundaki görüşmeler uzun yıllar sürmesine rağmen projenin bu kısmından 2006 yılında vazgeçilmiştir.

“Suriye ve Irak Hükümetleri, Barış Suyu ve diğer su satışı projelerinin Türkiye’nin Orta Doğu üzerindeki liderlik hayallerinin bir ürünü olduğunu, bölge ülkelerini su bakımından kendisine bağımlı hale getirerek ekonomik ve siyasi yönden hükümdarlığı altına almak Türkiye’nin gizli idealidir. Ayrıca Türkiye’nin Fırat’tan yeterli su bırakmazken, yukarıda ifade edilen Projeler çerçevesinde Orta Doğu’ya su satması çelişkili bir durumdur.”²¹¹

Türkiye’nin ülke çapında kalkınma hedefli su kaynaklarının geliştirilmesi çabalarının en önemli uygulaması, hidroelektrik ve tarımsal üretimi arttırmayı amaçlayan Güneydoğu Anadolu (GAP) projesidir. Güneydoğu Anadolu Projesi, "Yukarı Mezopotamya" olarak bilinen ve eski çağlarda uygarlığın beşiği olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, topyekûn sosyo-ekonomik kalkınmasını amaçlayan insan odaklı bir bölgesel kalkınma projesidir.”²¹² Türkiye'yi bölgesel kalkınma konusunda dünyaya örnek konuma getiren GAP; Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı süren baraj ve hidroelektrik santralleri ile sulama tesislerinin yanı sıra kentsel ve kırsal altyapı, tarım, ulaştırma, sanayi, eğitim, sağlık, konut, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da kapsayan entegre ve sürdürülebilir bir kalkınma yaklaşımı içinde devam ettirilmektedir. İnsan odaklı bir kalkınma projesi olarak GAP, bölge halkının daha iyi bir yaşam kalitesine ulaşmasını ve diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkının ortadan kaldırılmasını

²¹¹ Kapan, a.g.e., s. 331.

²¹² <http://www.webhatti.com>. 2008.

hedeflemektedir. GAP kapsamında, öncelikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin zengin su kaynaklarından olan Fırat ve Dicle nehirlerinin sulama ve enerji üretimi amacıyla değerlendirilmesi, düzensiz akışı olan bu iki nehrin sularının kontrol altına alınması hedeflenmiştir. Ülkede suları rasyonel şekilde kullanma çalışmalarının temelleri 1930'larda atılmış, ülkenin maddi-manevi her alanda değişim ve gelişim çabası içinde bulunduğu ilk dönemlerinde, özellikle elektrik enerjisi en belirgin ve öncelikli ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut su kaynaklarından elektrik enerjisi elde edilmesi için;

“Atatürk'ün talimatı ile “1936 yılında Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ) kurulmuştur. Böylece Fırat nehrinin her açıdan incelenmesi ve sonuçlarının belirlenmesi için; rasat istasyonları oluşturulmuş, jeolojik ve topoğrafik etüd çalışmalarına başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni ihtiyaçların ortaya çıkması üzerine, 1954 yılında kurulan Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ) çalışmaları çerçevesinde Türkiye 26 havzaya ayrılarak, etüd ve planlama çalışmaları sürdürülmüştür. 1960'tan sonra Fırat ve Dicle Havzaları'nın sulama ve enerji potansiyelini belirleyen raporlar hazırlanmış ve bu havzalardan ne şekilde faydalanılacağı açıklık kazanmıştır. 1977 yılında ise bu iki havzaya ilişkin projelerin "Güneydoğu Anadolu Projesi" (GAP) şeklinde adlandırılması benimsenmiştir.”²¹³

Bölgenin zengin toprak ve su kaynaklarından yararlanmak amacıyla önce kendi içinde bir enerji ve sulama projesi olarak başlayan GAP, 1989 yılında tamamlanan "GAP Master Plan" çalışması ile entegre bir bölgesel kalkınma projesine dönüştürülmüştür. GAP Master Planı, bölge gelişmesinin izlemesi gereken seyir ve alt ölçeklerde üretilecek plan, program ve projeler için bir rehber niteliği taşımaktadır. GAP Master Planı'nda yer alan temel kalkınma senaryosu, bölgenin tarıma dayalı sanayi ürünleri ihraç eden bir merkez haline getirilmesidir.

²¹³ <http://www.gap.gov.tr.2006>

GAP'ın entegre bölgesel planlama çerçevesinde yürütülmesi, sürdürülen faaliyetlerin koordinasyonunun sağlanması ve yönlendirilmesi amacıyla 1989 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı kurulmuştur.

Bu proje, Fırat ve Dicle havzalarının aşağı kesimlerinden batı da Gaziantep ve Adıyaman illerinden başlayarak Şanlıurfa, Mardin, Şırnak, Diyarbakır, Batman ve Siirt illerinde 73.863 kilometre karelik bir alanı kapsamaktadır. GAP yedisi Fırat, altısı Dicle Havzasında bulunan toplam 13 projeden oluşmaktadır. 14'ü Fırat üzerinde olmak üzere 22 baraj, 11'i Fırat üzerinde olmak üzere 19 hidroelektrik santrali, 30'u sulama şebekesinde inşa edilecek ara depolama ve biri yükleme havuzu olmak üzere 47 depolama tesisi ve sulama tesisleri için gerekli 86 pompa istasyonunu içermektedir. *“Planlanan proje tamamlandığında toplam maliyetinin 32 milyar dolar olacağı öngörülmektedir.”*²¹⁴ GAP'ın en önemli ayağını oluşturan Atatürk Barajı 1992 yılında tamamlanmıştır. Projenin tamamının bitirilmesiyle Türkiye'nin toplam su potansiyelinin %28,5'lik bir bölümünün kontrol altına alınması, 1,7 milyon hektarlık bir alan sulamaya açılması ve yılda ortalama 27 milyar kilovat saatlik hidroelektrik enerjisi üretilmesi amaçlanmaktadır. GAP dünyada bugüne kadar denenmiş bölge projeleri içerisinde en iddialı projelerden bir tanesidir. *“Projenin tamamlanmasıyla Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fırat nehrinden %80, Dicle nehrinden ise %20 oranında faydalanma şansına sahip olacaktır.”*²¹⁵

Güneydoğu Anadolu Projesine uluslararası arenada oldukça yüksek düzeyde ilgi vardır. Pek çok yabancı kurum ve kuruluş projeye teknik ve mali anlamda destek vermektedirler. Projenin sosyal ve çevresel boyutunun bu ilgi ve desteğin sağlanmasına katkısı büyük olmuştur.

Bölge ülkelerinden İsrail Güneydoğu Anadolu Projesine büyük destek vermektedir. Suriye ise son yıllarda GAP 'a karşı olan tutumunu

²¹⁴ <http://www.gap.gov.tr.2006>

²¹⁵ A. Bruce Hurwitz, “Water Crisis in the Middle East”, çev. Ghassan Ramlaw, *Middle East Affairs*, 1992, s. 82

değiştirmişti, 2004 yılında Suriye Devlet Başkanı'nın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarette işbirliği açısından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Dicle-Fırat nehir havzası sisteminde suyun kullanım ve tahsisi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar ile bu sorunları çözüme kavuşturmak üzere oluşturulan hidropolitikğin;

“Türkiye'nin yaklaşımına kısıt biçimde geri döndüğü görülmektedir. Dicle-Fırat nehir havzası bölgesindeki su sorunlarının büyük ölçüde kıyıdaşların su kaynakları yönetimi uygulamalarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Türkiye'nin su yönetiminde son yıllarda yaşanan değişimler, kurumsal düzeyde Tümüleşik Su Kaynakları Yönetimi (TSKY) uygulamalarına yönelik çalışmaların yapılması ve su yönetim anlayışının değiştirilmesi, sınıraşan ve sınır oluşturan suların kullanım ve tahsisine, özel olarak da Dicle-Fırat nehir havzası hidropolitikasına etki edecektir.”²¹⁶

Türkiye'nin sınıraşan sular politikasının hukuki yönünü hakça-makul ve optimum kullanım ilkesinin oluşturduğundan daha önce söz edilmişti. Bu ilkeyi;

“önemli zarar vermeme ve sınıraşan suyun ülke sınırları içinde kalan kısmının kullanılmasında tam egemenlik ilkeleri desteklemektedir. Türkiye, hidro politikasının hukuki yönünü oluşturmak ve pekiştirmek üzere; sınıraşan su terimini kullanmakta, suyun ortak kullanımında, kullanılan sınırlı havza egemenliği doktrinini benimsemektedir. Türkiye, sınıraşan ve sınır oluşturan sularında şeffaf ve tutarlı bir hidropolitika gütmektedir. Su ve toprak kaynaklarının kullanılmasına ve bu kaynaklardan yararlanılmasına ilişkin verilerin doğruluğu, sistematığı ve güvenilirliği son derece önemli görülmekte, sınıraşan kaynağa ilişkin verilerin tutarlı bir şekilde taraflar arasında paylaşılması, sunulması ve şeffaf bir anlayışla değerlendirilmesi, uyuşmazlık çözümünün kilit aşamasını

²¹⁶ Öktem, a.g.m., <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr.2006>.

oluşturmaktadır. Türkiye, sınıraşan sularının paylaşılmasına olumlu bakmamakta, kaynaktan optimum yararlanmanın kıyıdaşlar arasında temin edilmesini sağlayacak ve suyun yararlarının paylaşılmasına yönelik “su tahsisatını” hidropolitiklerinin esası olarak belirlemiştir. Sürdürülebilir kaynak yönetimi anlayışının sınıraşan sularda, gerçekleştirilme çalışmaları, Türkiye’nin hidropolitik tasarımıda öne çıkmaktadır.”²¹⁷

“Türkiye’nin su politikası; su kaynaklarının sürdürülebilir geliştirilmesi, sınıraşan sular politikası, Avrupa Birliği’ne uyum ve su baskısı yaşayan ülkelere su satışı unsurlarından oluşmaktadır.”²¹⁸

5. SINIRAŞAN SULARA İLİŞKİN TÜRKİYE’NİN TARAF OLDUĞU HUKUKİ DÜZENLEMELER

Türk Hükümeti, gerek kendi topraklarından doğarak başka devletlerin topraklarında denize dökülen sınıraşan sular, gerekse kendi topraklarının dışından kaynaklanarak ülkesine akan sular ile ilgili olarak taraf olan komşu ülkelerle bir takım antlaşmalar imzalamıştır. Bu antlaşmalar nedeniyle bazı sorumluluklar ve yükümlülükler altına girmiştir. Dicle, Fırat ve Asi nehirleri dışındaki diğer su kaynakları ile ilgili olarak yapılan antlaşmalar sonucunda uyuşmazlıklar belli oranlarda da olsa çözüme kavuşturulabilmiştir. Bu antlaşmalar; İran, Eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Yunanistan ve Bulgaristan ile yapılmıştır.

Türkiye’nin sınıraşan sularının başında; Çoruh, Aras, Meriç, Asi, Fırat ve Dicle nehirleri gelmektedir. Aras ve Çoruh nehirleri; *“Türkiye ile Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ile sınır oluşturmaktadır. Bu*

²¹⁷ Öktem, a.g.m., <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr.2006>.

²¹⁸ gös.yer.

nehirlerle ilgili 8 Ocak 1927 tarihinde "Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şura Cumhuriyeti ittihadi hudutlarını teşkil eyleyen nehir, çay, dere sularından istifadeye dair mukavelename ile Serderabat Barajının inşasına dair müzeyyel protokol imzalanmıştır".²¹⁹

Türkiye sınırları içerisinde Bayburt ilinden doğan ve toplam uzunluğu 431 km olan Çoruh Nehri'nin son 20 km.si Gürcistan sınırları içerisinde olup, bu ülke sınırları içerisinde Karadeniz'e dökülmektedir. *"Yıllık ortalama, 6,3 Milyar m³ lük akış hacmine sahip olan nehir, yılda 5,8 milyon m³ rusubat taşımaktadır ve bu özelliği ile en fazla erozyona maruz kalan havzalarımızdan biridir."*²²⁰ Bu nehirden elde edilen sulama potansiyelinin yüksek miktarda olmaması, daha çok elektrik enerji üretiminde kullanılması ve ilgili barajlardan üretilen enerjinin bir kısmının Gürcistan ile paylaşılması bu nehirle ilgili herhangi bir sorun yaşanmasını engellemektedir.

İran hükümetiyle 18 Kasım 1955 tarihinde, "Sarısu ve Karasu Sularından Müşterek İstifade Olunması Hakkındaki Protokol" imzalanmıştır. Bu protokol uyarınca;

*" Taraflar Karasu yatağı boyunca her noktadaki suyun yarısından yararlanma hakkı olduğunu bu suları kendi sulama projelerinin gerektiği durumda ve ihtiyaca binaen anlaşılmak ve mevcut sınır rejimine uymak üzere kullanacaklardır. Ayrıca bu protokol gereğince, Sarısu'nun miktar olarak paylaşımı konusunda kurak senelerde ve su seviyesinin asgari hale düştüğü durumlarda İran' a akacak suyun debisi en az 1,8 metreküp/ saniyeden düşük olmayacaktır."*²²¹

²¹⁹ <http://www.insicamx.com/dunyaninsorunlari.2008>

²²⁰ "Su ve Enerji Konferansı",
<http://www.dsi.gov.tr>. 2008.

²²¹ Dalar, a.g.e., s. 139.

Diğer bir sınır aşan su konumundaki nehrimiz Aras nehri ise, [Doğu Anadolu](#) Bölgesi'nde [Erzurum](#)'un [Tekman](#) ilçesinden doğar. [Türkiye](#) - [Ermenistan](#) - [Azerbaycan](#) ve [İran](#) sınırının bir bölümünü oluşturduktan sonra [Hazar Denizine](#) dökülür. 1072 kilometre uzunluğunda, 102 bin kilometrekare (km²) havza alanına sahip olan nehrin, 548 km'si [Türkiye](#) sınırları içerisinde. Aras nehri yıllık 3,5 milyar m³ potansiyeline sahiptir. Bahsi geçen nehir ve bu nehrin kolu olan Arpaçay'ın kullanımına ilişkin 1927 tarihli sınır sularından ortaklaşa faydalanmayı öngören bir çerçeve antlaşması mevcuttur.

1973 yılında ortaklaşa alınan bir karar doğrultusunda Eski Sovyetler Birliği ile Arpaçay üzerine, nehirle aynı adı taşıyan bir baraj inşa edilmesine karar verilmiş ve 1986 yılında barajın inşaatı tamamlanmıştır. Bu baraj suları her iki ülke arasında eşit olarak paylaşılmaktadır.

*“Türkiye ve Eski SSCB arasında sınır teşkil eden akarsularla ilgili bir diğer konu anlaşmalarda söz konusu akarsuların kollarına ilişkin açık bir hükmün mevcut olmamasıdır. Söz konusu anlaşmalarda temel ilke, anlaşmaya konu olan akarsuların sularından yarı yarıya faydalanılmasıdır. Yapılan anlaşmaların hemen hemen tümünde bu konuda hükümler vardır. Diğer yandan, iki ülke arasındaki akarsulardan faydalanmaya ilişkin yapılan düzenlemelerde yer alan bir diğer temel ilke, kazanılmış haklara saygı ve mevcut tesislerin korunmasıdır.”*²²²

490 km uzunluğunda olan; Bulgaristan'dan doğarak Yunanistan ile Türkiye sınırının bir kısmını oluşturan Meriç nehrinin 172 kilometrelik kısmı ülke topraklarından geçmektedir. Türkiye bu nehir için Bulgaristan'a göre aşağı havza ülkesi, Yunanistan'a göre ise sınırdaş ülke konumundadır. Meriç nehrinin sularından yararlanma konusunda gelen suyun miktarının bazı yıllarda azalma göstermesi, bu akarsuyun Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan arasında kullanımının bir antlaşma ile düzenlenmesi

²²² Kapan, a.g.e., ss. 267–268.

gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Türkiye ve Yunanistan 1934 yılında Meriç nehrinin suyunun kullanımı ve paylaşımı hususunda bir antlaşma yapmıştır. Bu antlaşma gereğince; *“Her iki ülke, aralarında sınır oluşturan bu akarsudan yararlanırken uluslararası hukuka aykırı bir şekilde birbirlerine zarar vermemeyi taahhüt etmişlerdir.”*²²³ 1963 yılında yapılan başka bir anlaşmayla da aynı prensip dile getirilmiştir.

Bulgaristan, Meriç nehri için yukarı kıyıdaş ülke olma özelliği taşımaktadır. Bu nedenle uluslararası hukuk kuralları gereğince nehrin sularını hakkaniyet prensiplerine uygun kullanması ve Türkiye’ye kayda değer zarar vermemesi gerekmektedir.

*“23 Ekim 1968 tarihinde imzalanan Türkiye ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Arasında İki Devletin Topraklarından Akan Nehirlerin Sularından Faydalanmada İş Birliği Yapılması Konusunda Andlaşma’ da sulama ve su alma konusu açıkça düzenlenmekle beraber andlaşmanın giriş bölümünde iki devlet topraklarında akan ve su taşkınlarına yol açabilecek nehir suları için önlem alınabileceği belirtilmektedir.”*²²⁴

Asi Nehri de Meriç nehri gibi Türkiye dışından doğup Türkiye topraklarından denize dökülen önemli nehirlerimizdendir. Asi Nehri Lübnan'da doğar, Suriye'yi geçer Türkiye topraklarına girdikten sonra da Akdeniz'e dökülür. Bu nehir, Türkiye ile Suriye arasındaki süregelen anlaşmazlıklarda önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Asi Nehri üzerinde Lübnan tarafından yapılmış iki bent, Suriye tarafından da yaptırılan iki baraj ve bir bent vardır.

Suriye; *“yıllık ortalama akımı 1,2 milyar m³ olan Asi Nehri suyunun yüzde 90'lık kısmını kullanmaktadır.”*²²⁵ Suriye hala Hatay ilini kendi

²²³ Acer, a.g.m., <http://www.usakgundem.com.2006>.

²²⁴ Dalar, a.g.e., s. 141.

²²⁵ Zehir, a.g.e., s. 151.

topraklarından saymakta ve Asi Nehri'nin Türkiye topraklarından geçmeden Suriye topraklarından denize döküldüğü değerlendirilmesini yapmaktadır. *“Bahsi geçen nehir ile ilgili olarak 1939’da Türkiye ile Suriye arasında bir protokol imzalanmasına ve tarafların Asi Nehri’nden “eşitlik” ilkesine göre yararlanması hükmü kabul edilmesine rağmen Suriye bu protokole uymamaktadır.”*²²⁶

*“Suriye 1950’lerde Asi Nehri üzerine inşa edeceği tesisler için Dünya Bankası’ndan kredi talebinde bulunmuştur. Dünya Bankası ise aşağı çığır ülkesi olan Türkiye’nin de konu ile ilgili görüşünün alınmasını istemiştir. Bunun üzerine Suriye, kredi talebini geri çekmiştir ve bu tutumuyla Asi Nehri ile ilgili hiçbir konuyu Türkiye ile müzakere etmeyeceğini de açıkça ortaya koymuştur.”*²²⁷

Yukarıda sözü edilen nehirler dışında kullanım sorunu oluşturma açısından Fırat ve Dicle Nehirleri, Türkiye ve güney komşuları arasında en ciddi problemlerin yaşandığı akarsulardır. Bu iki nehirle ilgili olarak Türkiye, Irak ve Suriye arasında çeşitli protokoller düzenlenmiş ve antlaşmalar imzalanmıştır. Tarihi süreç açısından su sorununun Türkiye ile Irak arasında uluslararası ilişkiler bağlamında ele alınması süreci Suriye’ye göre daha geç tarihlerdedir. Türkiye ve Irak arasında, 29 Mart 1946 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması ve bu anlaşmaya ek olan Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü ile 7 Şubat 1976 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşmasıdır.

Aşağıda Fırat ve Dicle nehirleri ile ilgili olarak Türkiye, Suriye ve Irak hükümetleri arasında yapılan hukuki düzenlemeler ele alınmıştır.

²²⁶ Bahadır Selim Dilek, “Ortadoğu’da Su Pazarlığı”, *Cumhuriyet Enerji*, sayı VI, <http://www.emo.org.tr>, 2008

²²⁷ Gün Kut, “Türk Dış Politikasında Su Sorunu”, *Türk Dış Politikasının Analizi Dergisi Yayınları*, İstanbul, 1994, ss. 225–230,

5.1. TÜRKİYE VE IRAK ARASINDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Yukarıda da ifade edildiği üzere Türkiye ve Irak arasında konu ile ilgili olarak iki önemli hukuki düzenleme yapılmıştır. Bunlar; “26 Mart 1946 tarihli Dostluk ve İyi Komşuluk Anlaşması’na Ek, Dicle Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konması Protokolü ile 7 Şubat 1976 tarihinde Bağdat’ta imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği Antlaşmasıdır.”²²⁸

Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene Konulması ile ilgili Ankara’da imzalanan bu protokol, iki devlet arasında Dicle ve Fırat Nehirleri konusunda yapılan en önemli düzenlemedir.” *Düzenlemenin kapsamı içine adı geçen iki nehir girdiği gibi bu nehirlerin kolları da dahildir ve protokol Fırat ve Dicle nehirleri sularını bir bütün olarak ele almış ve düzenlemiştir.*”²²⁹ Protokolün önsözünde;

*“ tarafların düzgün su alma ve yıllık taşkınlar sırasında su basma tehlikesini önlemek amacıyla akımın düzene konmasının sağlanması için Dicle, Fırat ve kolları üzerinde korunma araçları yapılması öngörülmekte ve bu tesislerin Irak için önemine değinilmektedir. Bununla birlikte önsözde korunma amaçlı yapıların en uygun yerlerinin Türkiye’de bulunduğu da değinilmiştir. Bu yapılar için harcanacak tüm giderler Irak tarafından karşılanacaktır. Protokol çerçevesinde Türkiye daimi gözetleme istasyonları kuracak işletme ve bakımlarını temin edecektir. Bu işletmelerin tüm giderleri protokolün yürürlüğe girdiği tarih baz alınarak her iki devlet arasında yarı yarıya paylaşılacaktır.”*²³⁰

Protokolün beşinci maddesine göre;

²²⁸ Koluman, a.g.e.

²²⁹ İnan, a.g.m., ss. 1–2.

²³⁰ Demir, a.g.t. s. 24.

“Türkiye, iki nehirde birisi veya bunların kolları üzerindeki koruma araçlarına dair tasarılarını, bu yapıların mümkün olduğu kadar hem Türkiye hem Irak yararına uygun bir şekilde yapılması maksadıyla Irak’a haber vermeyi kabul eyer. Görüldüğü gibi, Türkiye’nin bu nehirler üzerinde kendi faydalanması için yapacağı tesisler yönünden tek sınırlama, Irak’a haber vermektir. Türkiye’nin inşa edeceği tesisler için Irak’a haber vermesi Irak’ın bu tesislerin inşasına rıza göstermemesi ve anlaşmaya yanaşmaması durumunda Türkiye tarafından bu tesislerin tek yanlı olarak inşa edilip edilmeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Ancak Türkiye’nin bu tesisleri inşa edemeyeceğini kabul etmek sağlam hukuki bir temele dayanmaz. Zira; Irak’ın yalnız anlaşmaya yanaşmak istememesi, bir çeşit veto hakkının ortaya çıkması sonucunu doğurur ki bunun kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü her devletin kendi ülkesinde mutlak egemenlik hakkı ve yetkisi mevcut olup bu yetki içine akarsulardan faydalanma hususu da girer.”²³¹

Bu antlaşma uyarınca üzerinde tartışma gereği duyulan konulardan birisi, Türkiye’nin Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde suların akışını düzenlemek amacıyla yapılan tesislerden sulamaya yönelik olarak yararlanılması hususunda ayrıca yeni bir antlaşma yapılması gerekliliğinin olup olmamasıdır. Bu konu ile ilgili olarak Yüksel İnan’ın görüşü şöyledir:

“Fırat ve Dicle’nin sularından sulama amacıyla yararlanılmak istenmesi halinde Türkiye’nin egemenlik haklarına, iyi komşuluk ilişkilerine öngörüldüğünden daha fazla bir sınırlama getirilmemektedir. Diğer yandan bu düzenleme sulama amaçlı olursa bu tür bir kullanımın bir başka anlaşmanın konusunu oluşturacağı kabul edilebilir bir gerçekliktir.”²³²

Türkiye’nin söz konusu iki nehrin sularından faydalanma konusunda sınırlayıcı bir düzenlemenin olmadığı Keban Barajı Projesi öncesi ve sonrasında yapılan görüşmelerde de ortaya konmuştur. Şöyle ki;” *taraflar*

²³¹ Kapan, a.g.e., s. 282.

²³² İnan, a.g.e., ss. 251–252.

bu görüşmeler sırasında protokolün herhangi bir sınırlama getirdiği yönünde bir görüş ileri sürmemişlerdir”²³³

Protokolde yer alan diğer maddeler ise su akışının ölçülmesi, elde edilen verilerin paylaşılması gibi unsurlar hususunda teknik işbirliği yapılmasını öngörmektedir. Bu maddelere göre;

“Irak, Dicle, Fırat ve kolları üzerinde yapılması gerekli görülecek bentler, gözetleme istasyonları ve başka yapılar için yerler seçilmesini ve bu hususta gerekli planların hazırlanmasını mümkün kılacak araştırmalar yapmak, arazi ölçmek, jeolojik ve hidrolojik diğer bilgileri toplamak amacıyla kendi hizmetindeki teknisyenleri mümkün olduğu kadar kısa bir sürede Türkiye’ye gönderebilecek, yapılan arazi ölçümleri sonucunda çıkarılacak haritalar yetkili Türk kurumlarınca hazırlanacak ve bu çalışmalar sonucunda ortaya çıkacak tüm harcamalar Irak Devletince karşılanacaktır. Türkiye sürekli gözetleme istasyonları kuracaktır. Bu istasyonların işletim ve bakım harcamaları her iki devlet tarafından ortak olarak karşılanacaktır. Bu istasyonlar Türk ve Iraklı teknisyenler tarafından belirli aralıklarla denetlenecektir. Ayrıca taşkın zamanlarında hergün sabah sekizde yapılan akarsu seviyesi gözetlemeleri Dicle bakımından Diyarbakır, Cizre ve Fırat bakımından Keban gibi telgraf haberleşmesi mümkün olan istasyonlardan, Irak tarafından gösterilecek yetkili makamlara telgrafla bildirilecektir.”²³⁴

Dicle, Fırat ve Kolları Sularının Düzene konması Protokolüne rağmen söz konusu sulardan faydalanma eylemlerinin düzenlenmesi hususu Irak ve Türk Devletleri arasında çeşitli vesilelerle yapılan görüşmelerde ortaya konmuştur. Irak ve Türkiye arasında yapılacak işbirliği alanını belirleyen antlaşmanın ikinci maddesi bu sulardan faydalanma konusuna dolaylı da olsa şu şekilde değinmiştir:

²³³ Bir, a.g.t., s. 173.

²³⁴ Aktaş - Acabey, a.g.e., s. 277.

“İki taraf, her iki ülkenin devlet örgütlerinin, kamu ve özel sektör kuruluş ve teşebbüslerinin karşılıklı fayda esasına dayalı olarak yapabilecekleri işbirliği konuları beyanında, ekonomik ve teknik işbirliği yapılması mümkün sanayi, tarım, petrol ve bayındırlık işleri ve konut yapımı alanlarını ele almayı kararlaştırmışlardır.”²³⁵

1976 tarihinde imzalanan Ekonomik ve Teknik İşbirliği antlaşması; daha sonraki dönemlerde de ekonomik ve teknik işbirliğinin sürdürülebilmesi amacıyla “Ekonomik ve Teknik İşbirliği Ortak Komitesi” kurulmasını ve bu ortak komitenin yılda bir kez ve taraflardan herhangi birinin talebi üzerine sırayla Ankara ve Bağdat’ta toplanması hususunu da hükme bağlamaktadır. *“İki ülkenin Dicle ve Fırat nehirleri sularından faydalanması konusundaki gelişmelere bu tarihten sonra Ortak Teknik Komite çalışmalarında rastlanılmaktadır.”²³⁶*

“Protokollerin sonuçları göz önünde bulundurulduğunda bölgesel sular olarak ifade edilen Dicle, Fırat ve kollarıyla ilgili karşılıklı bilgi alışverişinde bulunulduğu ve daha ziyade teknik seviyede görüş teatilerinin yapıldığı gözlemlenmiştir.”²³⁷

Ortak Teknik Komite (OTK) toplantılarının ilki 17–27 Mayıs 1982 tarihinde sonuncusu ise 28 Eylül- 2 Ekim 1992 tarihinde yapılmıştır. İlk iki toplantı Türkiye ve Irak arasında gerçekleştirilmiş, diğer toplantılara ise Suriye Hükümeti de katılmıştır.

Bu toplantıların ilk yıllardaki gündemini Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerin inşaat durumları, hidrolojik ve meteorolojik bilgi alışverişi gibi konular oluşturmuştur. Ancak OTK son toplantılarında ilgili nehirlerin sularının üç ülke arasında kullanımını öngören bir antlaşma imzalanması konusu sık sık dile getirilmiştir. Türkiye’nin sınıraşan sular ile ilgili önerisi olan Üç Aşamalı Plan Suriye ve Irak tarafından düşünölmek

²³⁵ Demir, a.g.t., s. 25.

²³⁶ Toklu, a.g.e., s. 118.

²³⁷ Koluman, a.g.m., s. 30.

üzere ele alınmıştır ancak konuyla ilgili somut bir adım atılmamıştır. Ortak Teknik Komite 16. toplantısını Ankara’da gerçekleştirmiştir ve Körfez krizinden sonra tekrar toplanamamıştır.

5.2. TÜRKİYE VE SURİYE ARASINDAKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Türkiye ile Suriye’yi ilgilendiren akarsuların en önemlileri Fırat, Asi, Afrin, Çağçağ Suyu ve Kuveik’tir. Türkiye Asi ve Afrin nehirleri bakımından aşağı kıyıdaş, diğer nehirler bakımından ise yukarı kıyıdaş devlet durumundadır. *“Bugüne kadar bu iki ülke arasında söz konusu akarsuların rejimlerini düzenleyen kapsamlı bir anlaşma yapılmamış olmasına rağmen, bu akarsulardan faydalanma konularına değişik tarihlerde değişik amaçlarla imzalanan antlaşmaların bazı hükümlerinde yer verilmiştir.”*²³⁸

Türkiye ile Suriye Devletlerini ilgilendiren ilk uluslararası düzenleme, Kurtuluş Savaşı sırasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara’da imzalanan “Türk- Fransız İtilafnamesidir”. İki ülkeyi ilgilendiren bazı akarsulardan faydalanma konusunda 12. maddesi şöyle bir düzenleme getirmektedir: *“Kuveik Suyu, Halep Şehri ile şimalde Türk kalan mıntika arasında her iki tarafı hakkaniyet pervane bir surette tatmin edecek veçhile tevzi olunacaktır. Halep şehri mıntıkası ihtiyacına medar olmak üzere kendi masrafı ile Türk toprağında Fırat’tan dahi su alabilecektir.”*²³⁹

Bu madde incelendiğinde, iki önemli konunun göze çarptığından bahsetmek mümkün olacaktır. Birincisi, Kuveik sularından faydalanmada hakkaniyet ilkesinin varlığı diğeri ise söz konusu sulardan faydalanmanın belirli bir coğrafi alanla sınırlandırılmış olmasıdır. *“Bu antlaşmaya göre*

²³⁸ Tiryaki.a.g.e., s. 57.

²³⁹ Kapan, a.g.e., s. 274.

Suriye'nin Fırat'tan masrafını kendi karşılayarak su alabilmesinin koşulu Halep şehrinin ihtiyacının hasıl olmasıdır. Suriye'ye bu amaçla Fırat'tan 0,7 metreküp/sn. suyun geçmekte olduğu açıklanmıştır."²⁴⁰

Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa arasında 3 Mayıs 1930 tarihinde Halep'te Tahdidi Hudut Nihai Protokolü imzalanmıştır. Bu protokol; "*Dicle Havzası ile ilgili olarak nehrin iki taraf arasında ortak olma halinin ortaya çıkardığı meselelerle ilgili olarak gemicilik, avcılık, suların sanayi ve tarımsal işletmesi, nehir polisi gibi sorunların çözümünün tam eşitlik prensibine dayanacağını hükme bağlamaktadır.*"²⁴¹

Bu düzenlemede göze çarpan önemli iki nokta; "*akarsuyun iki ülke arasında ortak olma halinin vurgulanması ve belli konularda sorunların tarafların tam eşitliği temelinde çözüleceğinin hükme bağlanmasıdır.*"²⁴² 20 Ekim 1921 tarihli Türk- Fransız İtilafnamesi'nin Kuveik suyu ile ilgili 12. maddesini incelerken; "*tarafların bu sulardan hakkaniyet ilkesi gereğince faydalanacağı hükmünü görmüştük. Oysa burada tam eşitlik konusundan bahsedilmektedir. Açıkça gözlemlenebildiği üzere bu iki düzenleme arasında bir tutarsızlık mevcuttur.*"²⁴³

19 Mayıs 1939 tarihinde Antakya'da imzalanan Hatay- Suriye Tahdid-i Hududu Son Protokolü de Türkiye ve Suriye'yi ilgilendiren düzenlemelerden birisidir. Söz konusu protokolün üçüncü maddesi şöyle bir hüküm getirmiştir: "*Karasu Çayı, Afrin Nehri ve Asi nehirlerinin bağlı haritada gösterilen ve hududu teşkil eden kısımlarında bu nehir ve çayların talvegi hudut olarak kabul edilmiş ve hudut boyunca bu sulardan her iki tarafın halkının her şekilde ve aynı hakla istifadesi esas tutulmuştur.*"²⁴⁴

²⁴⁰ Aktaş- Acabey, a.g.e., s. 267.

²⁴¹ Kapan, a.g.e., ss. 275–276.

²⁴² Aktaş -Acabey, a.g.e., s. 267.

²⁴³ Kapan, a.g.e., s. 276.

²⁴⁴ Tiryaki, a.g.e., s. 52.

Burada bahsi geçen madde gereğince; “*Karasu Çayı, Afrin Nehri ve Asi Nehirlerinden faydalanma da eşitlik ilkesine yer verildiği görülür. Hakkaniyet ilkesi göz ardı edilerek sular eşit paylaşılmaya gidilmiştir.*”²⁴⁵.

*“Türkiye’de doğup Nusaybin civarında Suriye topraklarına geçen Çağçağ Deresi sularından faydalanmayı düzenleyen ve 13 Mayıs 1952 tarihinde Ankara’da imzalanan protokolde, Çağçağ Deresinin halen normal şartlar altında akmakta olan suları Türkiye ile Suriye arasında eşit olarak paylaşılacaktır şeklinde bir hüküm yer almaktadır.”*²⁴⁶

Bununla birlikte Çağçağ Deresi üzerinde Türkiye tarafından yapılacak tesislerin Suriye’ye bir fayda sağlaması halinde; “*Suriye’nin sağladığı fayda ölçüsünde bu tesislerin yapım masraflarına katılacağı söz konusu protokolde hükme bağlanmakta ve düzenlemede daha çok hakkaniyet ilkesinin dikkate alındığı görülmektedir.*”²⁴⁷ Söz konusu protokolün bu ilkeye yer veren üçüncü maddesi şöyledir:

*“İleride Çağçağ Deresi üzerinde inşa edilecek bir baraj ve meblağlarda yapılacak bir baraj neticesinde debiyi artırmak imkanı hasıl olur ve Türkiye bu yoldan elde edilecek fazla debinin bir miktarını Suriye’ye bırakmak vaziyetinde olursa Suriye bu inşaatın bakım ve yapımında iştirak ettiği nispette fazla debiden de istifade edecektir. Bu hüküm birinci maddedeki eşitlik ilkesiyle birlikte ele alındığında aynı protokol metninde bile çelişkilerin varlığını ileri sürmek mümkündür.”*²⁴⁸

Protokol, aynı zamanda Asi ve Afrin nehirleri ile ilgili konularda da aynı anlayış ve dostluk havası içinde görüşmelere başlanılmasını ve anlaşmaya varıldığı takdirde bu protokol hükümlerinin uygulanması hususunu da ayrıca hükme bağlamaktadır.”²⁴⁹

²⁴⁵ Demir, a.g.t., s. 28.

²⁴⁶ gös. yer.

²⁴⁷ Demir, a.g.t., s. 28

²⁴⁸ Kapan, a.g.e., s. 277.

²⁴⁹ Demir, a.g.t., s. 29.

Fırat ve Dicle Nehirleri konusunda yukarıda da ifade edildiği üzere çeşitli antlaşma ve protokoller yapılsa da bahsi geçen nehirlerle ilgili suların paylaşımını ve kullanımını kesin yaptırımlarla sonuçlandıran herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak Lozan Barış Antlaşmasının 109. maddesi, *“ilgili devletler arasında her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte bir antlaşma yapmaları gerekliliğini hükme bağlamıştır.”*²⁵⁰ Bu madde gereğince;

*“tersine hükümler olmadıkça eğer yeni bir sınırın çizilmesi yüzünden bir devletin sularının düzeni (Kanallar açılması, su baskınları, sulama, drenaj ya da onların benzeri işler) öteki bir devletin toprağında yapılacak işlere bağlı bulunduğu ya da bir devletin toprakları üzerinde savaştan önceki yapılagelişler gereğince öteki bir devletin topraklarından çıkan sular ya da hidrolik enerji kullanılıyorsa ilgili devletler arasında da her birinin çıkarlarını ve kazanılmış haklarını koruyacak nitelikte bir anlaşma yapmaları gerekir.”*²⁵¹

Türkiye hüküm gereği; *“kazanılmış hakların üstünde kendi çıkarlarını tehlikeye sokabilecek miktarda su vermeyi kabul etmeyecektir. Yine Lozan Antlaşmasından sonra Suriye ve Irak su kullanımını arttırmışlarsa bu artan miktar kazanılmış hak sayılmayacaktır.”*²⁵²

Türkiye ve Suriye arasındaki bir diğer hukuki düzenleme 17 Temmuz 1987 tarihinde Türkiye Başbakanı Turgut Özal’ın Suriye ziyareti sırasında imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Ekonomik İşbirliği Protokolüdür.” Protokolün 6–7–8 ve 9. maddeleri su ile ilgili paylaşım ve düzenlemeleri içermektedir. Protokolün 6. maddesi;

“Atatürk Barajının rezervuarının dolumu esnasında ve Fırat nehrinin sularının üç kıyıdaş ülke arasında nihai tahsisine kadar Türk tarafı, Türkiye

²⁵⁰ Kocaoğlu, a.g.e, ss. 192–193.

²⁵¹ Kapan, a.g.e., s. 278.

²⁵² Demir, a.g.t., s. 27.

Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 metreküp/ sn.'den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 metreküp/ sn. altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder.”²⁵³

Bu maddede yer alan nihai tahsise kadar ibaresi, Suriye ve Irak tarafından istismar edilmeye çalışılmıştır. Çünkü taraflar bu ibareye göre antlaşmanın ömrünü tamamladığını ve yeni tahsis miktarının belirlenmesini ve bunun da en az 700 metreküp/sn. olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

Protokolün 8 ve 9.. maddelerine göre;

“taraflar en kısa zamanda Fırat ve Dicle Nehirleri sularının tahsisi için Irak tarafı ile birlikte çalışacaktır. Sekizinci maddeye göre ise; taraflar Bölgesel Sular Ortak Teknik Komite’sinin çalışmalarının hızlandırılmasını kabul etmişlerdir. Protokolün devletlerarasında bahse konu olan nehirlerin kullanımı ve işletilmesi ile ilgili konuları içeren dokuzuncu ve son maddesinde ise; taraflar iki ülke uzmanlarının işbirliği ile projelerinin teknik ve ekonomik fizibilite çalışmalarının yürütülmesi halinde Fırat ve Dicle nehirlerinin topraklarında sulama ve işletmeyi ilke olarak kabul etmişlerdir.”²⁵⁴

1987 protokolü, ülkelerarası ilişkiler bakımından atılan bir adım olarak nitelendirilse de kesin çözümler ürettiğinden bahsetmek mümkün değildir. “Suriye ve Irak Fırat sularının üç eşit miktarda paylaşılmasını savunmaktadır. Bu öneriyle, Suriye Fırat sularının %70’ini kendisine bırakan uzun vadeli bir antlaşmanın imzalanmasını ve su haklarının garanti altına alınmasını amaçlamaktadır.”²⁵⁵

Türkiye 1987 tarihinde imzalanan bu protokolle Fırat nehri sularının yaklaşık yarısını aşağı kıyıdaş ülkelere bırakırken, Suriye, Asi nehri sularının tamamını kullanmakta ve aşağı kıyıdaş devlet konumundaki

²⁵³ Kıran, a.g.e., s. 226.

²⁵⁴ Tiryaki, a.g.e., s. 192.

²⁵⁵ Tomanbay, a.g.e., s. 95.

Türkiye'nin ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamaktadır. Türkiye Fırat ve Dicle nehirlerinin hakça ve makul kullanımını sağlamak amacıyla Suriye ve Irak Devletleriyle çeşitli toplantılar yapmakta ve girişimlerde bulunmaktadır.

Türkiye ve Suriye devletleri arasında anlaşmazlık unsuru olarak göze çarpan sebeplerden bir tanesi de güvenlik olgusudur. Bu sorunun ortadan kaldırılması ile ortak sulara ilişkin gerginlikler de yerini anlaşmaya bırakmaktadır.

“ 1998 yılında Türkiye ve Suriye arasında Adana Güvenlik Anlaşmasının imzalanması, her iki devletin ilgili makamlarının ilişkilerini ekonomik, ticari, bilimsel ve teknik işbirliği gibi alanlara yaymalarına olanak vermiştir. 2001 yılında Suriye ile gelişen ilişkileri destekleyecek biçimde Suriye’de GAP benzeri olan arazi ıslah müessesesi ve Suriye Sulama Bakanlığı ile GAP İdaresi arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler sonucunda her iki devletin delegasyonu tarafından 23 Ağustos 2001 tarihinde Ortak Bildiri imzalanmıştır. Bu Bildiride, iki tarafın eğitim, karşılıklı uzman değişimi, teknoloji alışverişi ve ortak projelerin yürütülmesi... gibi alanlarda işbirliği yapmaları öngörülmektedir. Ayrıca GAP ve Suriye Arazi Islah Müessesesi arasındaki bu Bildiri, her iki ülkede birden uygulanabilecek her ülkeden birer tane ikiz koruma alanının çalışılması, planlanması ve uygulanmasına dayalı ikiz kalkınma projesi konusunda bazı hazırlıkları da içermektedir. Ayrıca, 2002 yılının Haziran ayında bir uygulama belgesi imzalanarak, bu belgede ortak bildiride ortaya konan işbirliğinin uygulanmasıyla ilgili prensipler belirlenmiştir. Bu belge, ülkeler arasında yürütülecek olan projeleri eğitim programlarını ve diğer faaliyetleri tanımlamaktadır. Söz konusu belge, büyük ölçüde iki ülke arasında heriki tarafın da kazanacağı çözümler üretilebilmesi için ortak bir diyalog oluşturulması amacıyla kaleme alınmıştır... Türkiye ve Suriye arasında son zamanlardaki bu umut verici gelişmelerin ışığında bir zamanlar bölgesel politikada sadece gerilime yol açmış olan

GAP, şimdi kalkınma ile ilişkili alanlarda gelişen işbirliğinin kaynağı olma yolundadır.”²⁵⁶

5.3. ATATÜRK VE KEBAN BARAJLARININ YAPIMI AŞAMASINDA TÜRKİYE İLE SURİYE VE IRAK ARASINDA YAŞANAN SORUNLAR

Yukarıdaki bölümlerde Türk Hükümeti’nin, Suriye ve Irak Hükümetleriyle Fırat ve Dicle Nehirleri’nin paylaşımı ve kullanımına ilişkin yapmış olduğu anlaşmalar ve bu anlaşmalar doğrultusunda alınan kararlar irdelenmiştir. Bu üç ülkenin, bahse konu olan bu iki nehirle ilgili ilişkileri tarihsel seyir içerisinde incelendiğinde; Türkiye’nin güney komşusu durumundaki Irak ve Suriye’nin, Türk devletinin nehirler üzerinde inşa etmeye çalıştığı her türlü baraj projesine karşı çıktığı gözlemlenebilmektedir. Bu itirazların en yoğun olarak yaşandığı dönemler Keban ve Atatürk Barajları’nın inşa çalışmalarının yapıldığı dönemlerdir.

Türkiye’nin Fırat Nehri üzerinde Keban Barajı’nı kurma çalışmalarına başlamasıyla, Irak ve Suriye’nin Türk hükümeti ile ilişkileri farklı bir boyut kazanmış, bu nehrin sularının kullanımı ile ilgili sorunlar yoğunlaşmıştır. Suriye ve Irak barajın inşaat çalışmaları sonucunda günlük su akışının azalması kadar Türkiye’nin bu nehrin akışı üzerindeki kontrolünü göstermesinden de rahatsızlık duymuş ve konuyla ilgili endişelerini çeşitli biçimlerde dile getirmişlerdir. Bunun üzerine; *“Türkiye Suriye ve Irak Teknik Heyetlerini Keban Barajı hakkında bilgilendirmek amacıyla bir toplantı düzenlemiştir. Ancak 22–27 Haziran 1964 tarihlerinde Irak, 5–14 Eylül 1964 tarihleri arasında Suriye ile yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır.”²⁵⁷* Bu iki ülkenin tepkileri üzerine;

²⁵⁶ Dalar, a.g.e., ss. 323–324.

²⁵⁷ Toklu, a.g.e., s. 795.

“Türkiye Keban Barajı’nın yapımı için dış kaynakların yardımına başvurmuş ve bunun sonucunda 31 Ağustos 1966’da Uluslararası Kalkınma Ajansı (AID), Türkiye’ye akış ülkelerini rencide etmeyecek bir proje uygulaması şartıyla kredi vermeyi kabul etmiştir. Kredi anlaşması sonucunda; Türkiye baraj rezervuarlarının dolumu konusunda Irak ve Suriye ile aranjmanlar yapmaya çaba gösterecek, eğer olumlu sonuçlar alamazsa anlaşmanın imzalandığı tarihte vermiş olduğu programa bağlı kalacaktır. Yeterli miktarda su bırakılacağı güvencesi bulunan bu programdan sonra AID ile yazılı bir anlaşma imzalanmıştır.”²⁵⁸

Bu anlaşma gereğince; *“Türkiye Fırat Nehri’nin topraklarını terk ettiği noktada debisini aylık ortalama 350 metre küp/ sn. altına düşürmeme garantisi vermiştir. Daha sonra bu miktar Türkiye- Suriye ve Irak tarafından 400 metre küp/sn.’ye çıkarılmıştır. Türkiye 1966 yılında Fırat’tan bırakacağı su miktarını 450 metre küp/sn. olarak bildirmiştir.”²⁵⁹*

Türkiye Fırat üzerinde inşa ettiği Keban Barajı’nın yapımına 1966 yılında başlamış ve 1974 yılında elektrik üretimini gerçekleştirmiştir. Türkiye’nin Keban Barajı ile ilgili proje oluşturmaya başladığı dönemlerde, Suriye’de 1958–1960 yıllarının kurak geçmesinden yola çıkarak Fırat Nehri üzerinde baraj ve sulama kanalları inşa çalışmalarına başlamıştır. ”Eski SSCB yönetiminin Suriye’nin Tabqa Hidroelektrik Santrali Projesini destekleyeceğini belirtmesi üzerine Suriye ve Irak 1962 yılında Fırat sularının kullanımı ile ilgili bir Karma Teknik Komite oluşturmuşlar ancak bu komite fazla etkili olamamıştır.”²⁶⁰ Suriye Tabqa Barajı’nın yapımına 1968 yılında başlamış ve Türkiye’nin Keban Barajını tamamladığı tarihte yani 1974 yılında baraj inşaatını bitirmiştir. Bu iki barajın aynı anda tamamlanması ve her iki barajda da aynı anda su tutulmaya başlanması ile Türkiye- Suriye ve Irak arasındaki Fırat Nehri ile ilgili sorunlar tekrar ortaya

²⁵⁸ Bilgiç, a.g.t., s. 73

²⁵⁹ İnan, a.g.e., s. 223

²⁶⁰ Suat Kara- Adem Kayan, “Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliği’ne Etkileri”, *Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, sayı 9 (1998), İzmir.

çıkıştır. “Türkiye bu çetrefilli dönemde Suriye’ye karşı yapıcı bir tutum içinde olmuş, Suriye ise Irak’a karşı daha katı bir politika izlemiş, daha önceki taahhütlerine uymayarak Irak’a Tabqa Barajı’ndan çok az miktarda su bırakmıştır.”²⁶¹ Bu durum karşısında Irak;

“Fırat’ın yıllık ortalama akışının üçte birinden azını aldığını iddia etmiş, buna karşılık Suriye aynı dönemde bütün suyun Irak’a bırakıldığını, Irak’ın karşılaşılabileceği su açığını Dicle’nin sularını kullanarak giderebileceğini ileri sürmüştür. Nisan 1975’te Irak Suriye’nin Esat Gölünün doldurulmasına yetebilecek miktardan fazla suyu politik nedenlerle tuttuğunu böylece Irak’ın kışlık tahıl üretiminin %70’inin zarar görmesine neden olduğunu ileri sürerek Arap Birliği’ne şikayet etmiş. İlişkilerinin kötüleştiği bu dönemde Sudi Arabistan’ın arabulucu olarak devreye girmesi işe yaramamış iki tarafta sunulan çözüm önerilerini kabul etmemiştir. Bu gelişmelerin üzerine Suriye ve Irak sınırlarına askeri birlik kaydırarak, hava yolu, büro ve sahalarını birbirlerine kapatmışlardır. Suriye bu dönemde Irak’da faaliyet gösteren ayrılıkçı etnik grupları da kışkırtmaya başlamıştır. Sonunda 1975 yılının Haziran ayında iki ülke arasındaki gerginliğin azalması ve Eski SSCB’nin arabuluculuğu ile Suriye Tabqa Barajından Irak’a daha fazla su bırakacağını bildirmiştir. Bununla birlikte Irak her kuraklık döneminde Suriye’yi Fırat’ın sularını tutmakla suçlamaya devam etmiştir.”²⁶²

Türkiye’nin sulama ve enerji amaçlı en büyük barajı olan Atatürk Barajının inşaatına 1983 yılında başlanmış ve baraj 1992 yılında işletmeye açılmıştır. Suriye Atatürk Barajı’nın yapım çalışmalarının başlamasıyla birlikte;”Fırat Nehri’nden yeterli miktarda su bırakılmayacağı endişesiyle bu konuda yazılı bir taahhüt verilmesine ilişkin girişimlerde bulunmuştur. Ancak Türkiye 1987 yılına kadar bu konuda yazılı bir anlaşma yapmadan sözlü taahhütle yetinmiştir.”²⁶³

²⁶¹ Demir, a.g.t, s.43

²⁶² Bilgiç, a.g.t, s.74.

²⁶³ Demir, a.g.t., s. 47.

Atatürk Barajı'nın yapımı ilerledikçe, Suriye'den gelen endişe sinyalleri artmış, bunun üzerine 1987 Temmuz'unda Türkiye ile Suriye arasında imzalanan ve petrol aramaları, bankacılık, canlı hayvan ticareti ve gümrükler konularında düzenlemeler getiren Ekonomik İşbirliği ve Güvenlik Protokolü'nün üç maddesi de su konusuna ayrılmıştır. Bu protokolün 6. maddesi gereğince;

“Atatürk Barajı rezervuarının doldurulması sırasında ve Fırat sularının üç ülke arasında nihai tahsisine kadar, Türk tarafı, Türkiye- Suriye sınırından yıllık ortalama olarak 500 metreküp/ sn.den fazla su bırakmayı taahhüt eder. Aylık akışın 500 metreküp/ sn.nin altına düştüğü durumlarda farkın gelecek ay kapatılmasını kabul eder.”²⁶⁴

Protokolün 7. maddesiyle; *“Türkiye ve Suriye, Irak'ı da aralarına alarak Fırat ve Dicle suyunun bu üç ülke arasında tahsis edilmesi konusunda çalışmalar yapmayı kabul etmekteydiler. 9. madde de ise iki ülke ortak hidroelektrik projeleri geliştirme niyetinde olduklarını ifade etmekteydiler.”²⁶⁵*

Türkiye'nin 13 Ocak – 12 Şubat 1990 tarihleri arasında, Atatürk Barajı'nı doldurmak amacıyla bir ay süreyle su tutma kararı almıştır. Irak ve Suriye Türkiye'nin bu kararına karşı bir tutum sergilemiş ve Kasım 1989'da yapılan Ortak Teknik Komite toplantısı sırasında;

“Suriye ve Irak delegeleri, bir ay yerine iki haftanın barajın doldurulması için yeterli bir süre olduğu görüşünü savunmuşlar ve su kotoları için üçlü bir anlaşma yapılmasını talep etmişlerdir. Suriye Tabqa barajındaki sekiz hidroelektrik tribününden sadece bir tanesini çalıştırabileceğini ve bunun büyük elektrik sıkıntısına yol açacağını iddia ederken, Irak tarımsal sulama projelerinin

²⁶⁴ Denk, a.g.e., s. 39.

²⁶⁵ Çağrı Erhan, “Türkiye Suriye İlişkilerinde Fırat Suyunun Paylaşımı Sorunu”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c. XXI / sayı 199, <http://www.mulkiyederigi.org>.2008.

tehlikeye gireceğini ve ülke elektriğinin %40'ını üreten enerji santrallerinin kapanmasına neden olacağını ileri sürmüştür. Türkiye ise, kesinti öncesi dönemde 768 metreküp/sn. yani bu iki ülkenin taleplerinin çok daha üzerinde su verileceğini ve su tutma mevsimi olarak suya en az ihtiyaç duyulan kış mevsiminin seçilmesiyle bu olumsuzlukların ortadan kaldırılabilceğini belirtmiştir.”²⁶⁶

Türkiye'nin Atatürk barajının doldurulması amacıyla su tutmaya başlamasıyla birlikte Suriye ve Irak'ın Türkiye'ye tepkileri sertleşmiştir. Bu iki ülke diğer Arap ülkeleri ile de iletişime geçerek Türk devletine karşı ortak bir Arap tutumu oluşturmaya ve Türkiye üzerinde baskı yaratmaya yönelmişlerdir.

Suriye'ye göre;

“Atatürk Barajı'nın doldurulması sırasında Türkiye, iyi komşuluk ilişkilerinin ruhuna aykırı olarak hareket etmiş ve Suriye tarımına ve elektrik üretimine büyük zararlar vermiştir. B.M. Uluslararası Hukuk Komisyonu bünyesinde hazırlanan sözleşmenin, Fırat ve Dicle'nin paylaşımı sorununun çözümünde çok etkili olacağını savunan Suriye, bu sözleşmenin kabulüyle ihtilafların uluslar arası düzeyde çözülebileceği ümidini taşımaktadır. Adalet Divanı nezdinde Atatürk Barajı'nın doldurulması aşamasında Suriye'ye yeterli ve 1987 sözleşmesine uygun miktarda su verildiğini savunan Türkiye, Suriye'nin bu konudaki şikâyetlerini de yersiz bulmaktadır.”²⁶⁷

Atatürk Barajı Hidroelektrik Santrali'nin 1983 yılında başlayan ve çeşitli tartışma ve sorunları da beraberinde getiren inşa çalışması 17 Temmuz 1992 yılında barajın işletmeye açılmasıyla tamamlanmıştır.

²⁶⁶ Kara- Kayan, a.g.e., s. 41.

²⁶⁷ Erhan, a.g.m., <http://www.mulkiyederji.org.2008>.

6. AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE’NİN SINIRAŞAN SULARI

Son yıllarda su kaynakları bütün dünyada giderek artan bir öneme sahip olmakta, bunun sonucunda su kaynaklarının yönetimi giderek karmaşılaşan bir yapı kazanmaktadır. Bu olgunun temelinde;

“karşılaşılan sorunların kapsam ve boyut açısından çeşitlilik arz etmesi yatmaktadır. Yönetim kapsamı ele alınacak olursa geçmişte nerede, ne kadar su bulunduğu sorusuna cevap aranırken günümüzde suyun miktarı ve su kalitesinin de ele alınması bu iki unsura etki eden tüm faktörlerin birlikte entegre değerlendirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır.”²⁶⁸

AB su politikaları; artan nüfus baskısı ile karşı karşıya bulunmayan, arz güvenliğini sağlamış, suyun miktarı açısından sıkıntı yaşamayan, su ve toprak kaynaklarının yüzde yüze yakın bir kısmını kullanır durumdaki gelişmiş, zengin topluluk ülkelerince yönlendirilmektedir. *“Bu ilerlemiş ülkeler su kaynaklarının geliştirilmesi işini tamamlamış, bu önemli kaynağın kullanımının ekosistemlerde yaratacağı olumsuz etkiler ve bu etkilerin giderilmesi konusuna odaklanmıştır.”²⁶⁹*

1967 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nde *“Su sınır tanımaz ortak bir kaynak olarak enternasyonal işbirliğini gerektirir”* ²⁷⁰ hükmünü esas olarak kabul eden AB süreç içinde su politikalarını biçimlendirmiş ve Aralık 2000 tarihinde yürürlüğe giren *“Su Çerçeve Yönergesi”* (SÇY) ile havza bazlı yönetim anlayışını benimsediğini ilan etmiştir. Bu yönerge gerek iç suların, gerekse sınır aşan suların yönetimine ilişkin çeşitli hükümleri içermektedir. AB ülkeleri bu yönergeden başka

²⁶⁸ Nermin Çiçek- Yakup Karaaslan, Veyssel Aslan ve Diğerleri, “ Türkiye’de Uyumlu Su Havzası Yönetim Stratejisi ve Su Çerçeve Direktifi ”, <http://cevre.club.fatih.edu.tr>. 2008.

²⁶⁹ Bilen, a.g.m., <http://www.asam.org.tr>.2006.

²⁷⁰ Kapan, a.g.e., ss. 414–415.

olarak sınır aşan suların kullanımı ve bu sular üzerinde kurulacak tesislerin çevresel etkilerini regule etmeye yönelik üç farklı sözleşmeyi daha kabul etmiştir. Bunlar;

* Sınır aşan Suyolları ve Uluslararası Göllerin Korunması ve Kullanılması Sözleşmesi

* Sınır aşan Boyutta Çevresel Etki Değerlendirmesi Sözleşmesi

* Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Alma Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi

Su Çerçeve Yönergesi,

*“AB sınırları kapsamındaki tüm su kaynaklarının sadece kantitatif olarak değil kalitatif olarak da korunmasını ve kontrol edilmesini hedeflemektedir. Böylece Avrupa sularının ortak bir standarda göre korunması ve kontrol edilmesini hedeflemektedir. Böylece Avrupa sularının ortak bir standarda kavuşturulması için kapsamlı bir politika oluşturulmuştur.”*²⁷¹

Su konusu; Türkiye’nin AB ile gelişen ilişkiler bağlamında kamuoyunun dikkatini çekmeye devam etmektedir. AB ile başlayan katılım müzakereleri çerçevesinde su konusu çevre başlığı altında ele alınacaktır. Yönergede;

“her üye devletin ulusal sınırları dâhilinde ki nehir havzalarının tespit edilmesi, birden fazla üye ülkenin topraklarını kapsayan su havzalarının uluslararası nehir havzalarına bağlanması, her nehir havzasına yetkili bir yönetim atanması, her üye ülkenin kendi sınırları dâhilinde kalan havzaların niteliklerinin incelenmesi, ,insan faaliyetlerinin su üzerindeki etkilerinin tespit edilmesi, su kullanımının ekonomik bir analizinin yapılması ve özel koruma gerektiren alanların kayda geçirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca insan

²⁷¹ Kapan, a.g.e., s. 415.

kullanımı için çıkartılacak günde ortalama 10 metreküpten fazla su veya 50 kişiden fazla insanın yararlanacağı su kütleleri de kayda geçirilecektir.”²⁷²

Yukarıda bahsi geçen çalışmaların sonucunda ve yönergenin yürürlüğe girmesinden dokuz yıl sonra her nehir havzası için ayrı bir yönetim planı ve önlemler paketi hazırlanacaktır. Ayrıca her altı yılda bir yönergenin uygulanması ile ilgili raporlar yayınlanacaktır.

AB’nin suyla ilgili çerçeve yönergesinin, AB çerçevesinde üyeler arasındaki işbirliğini geliştirmek ve sınırları dâhilindeki suyun kalitesini ıslah etmek amacıyla kabul edilmiş olduğundan daha önce bahsetmiştik. AB, Türkiye’den sınır aşan sular konusunda ilgili yönergeye ve topluluğun taraf olduğu uluslararası sözleşme esaslarına uygun işbirliği geliştirilmesini istemektedir. Bunu 19 Mayıs 2003 tarihli Türkiye ile ilgili Katılım Ortaklığının İlkeleri, Öncelikleri, Orta Vadeli Hedefleri ve Koşulları belgesinde şu ifadeyle açıkça ortaya koymuştur: “Sınır aşan sulara ilişkin işbirliğinin Su Çerçeve Direktifi ve AB taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygun olarak geliştirilmesine devam edilecektir.”²⁷³ Bu belgenin hemen akabinde Avrupa Parlamentosunda ele alınan Oostlander Raporunda ise;

“Türkiye’nin BM Genel Kurulu Devletler Hukuku Komisyonunun bulgularına dayanılarak su konusunda komşuları Irak ve Suriye ile bir antlaşmaya varması tavsiye edilmektedir. 2003 yılı İlerleme Raporunda çevresel etki değerlendirmesi yapılırken Türkiye’nin AB icaplarına uygun hareket ettiğinden bahsedilmekte ve sınır aşan konularda ek çabalara gerek duyulduğuna değinilmektedir.”²⁷⁴

Avrupa’da önemli sınır aşan su havzalarının tamamı AB’ ye dahil ülkelerin sınırları içinde yer almıştır. SÇY iç sularda ve sınır aşan sularda

²⁷² Oktay Aksay, “Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Türk Suları” <http://www.asam.org.tr>. 2006.

²⁷³ <http://www.dpt.gov.tr>. 2004.

²⁷⁴ Aksay, a.g.m, <http://www.asam.org.tr>. 2006.

uygulanması gereken hükümler içermektedir. Yönergenin tanımlar dahil çeşitli maddelerinde sınıraşan havzalar için uluslararası havza terimi kullanılmaktadır. Ancak;

“ Uluslararası Hukuk Komisyonunca hazırlanan ve 1997 yılında BM Genel Kurulunda oylanan “Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışı Amaçlarla Kullanımına İlişkin Sözleşmenin” ilk taslaklarında uluslararası havza terimi yer almışsa da söz konusu terimin çok geniş kapsamlı olduğu ve devletlerin kendi topraklarında yer alan havza bölgeleri üzerindeki hakları ile çeliştiği birçok ülke temsilcisi tarafından ileri sürülmüştür. Bu itirazlar nedeniyle uluslararası havza yerine suyolu ve uluslararası suyolu terimlerinin kullanılması tercih edilmiştir.”²⁷⁵

6 Ekim 2004 tarihinde, AB Komisyonu tarafından Türkiye ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması hakkındaki ilerleme raporuna esas teşkil eden, “Türkiye’nin Üyeliği Perspektifinde Karşılaşılabilecek Sorunlar” belgesinde sınıraşan sorunlar daha geniş bir perspektifte ele alınmıştır. Bu belgede konu şu şekilde ifade edilmiştir;

“Bölgede önemli bir sorun kalkınma ve sulama gereksinimi için suya ulaşımıdır. Orta Doğuda su giderek stratejik bir sorun haline alacaktır. Türkiye’nin AB’ye üye olması ile su kaynaklarının ve enfastrüktürünün (barajlar, Fırat ve Dicle Nehirleri Havzasındaki sulama projeleri, İsrail ile komşusu ülkelerin sınır ötesi su işbirliği)suların uluslararası yönetiminin AB’nin başlıca bir sorunu haline alması beklenebilir. Su kaynaklarının yönetimi ve bununla bağlantılı enfastrüktürün geliştirilmesi konusu Türkiye’nin üyeliği çerçevesinde artan bir öneme haiz olacaktır. 2004 yılı İlerleme Raporu’nda, Suyun niteliği açısından (AB) Su Çerçeve Yönergesine uygun su kaynaklarının yönetimi çerçeve yasası dahil birlik müktesebatının aktarılması ve uygulanması için ek çabaya ihtiyaç vardır. Bu çerçevede komşu ülkelerle

²⁷⁵ Bilen, a.g.m., <http://www.hâkimiyetimilliy.org>. 2007.

de sınır ötesi işbirliğinin artırılması gerekir” denilmektedir.”²⁷⁶

Aynı raporla birlikte açıklanan Etki Raporunun Jeopolitik Boyut başlıklı bölümünde, Fırat ve Dicle Havzalarından aşağıdaki ifadelerle bahsedilmektedir;

Su Çerçeve Yönergesi hükümleri ile birlikte ele alındığında Fırat ve Dicle nehirleri için uluslararası kurumsal bir yapılanmanın oluşturulmaya çalışıldığı dolayısıyla AB’nin adı geçen bu iki nehre;” uluslararası bir kaynak ve sorun olarak ele alma eğiliminde olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu yaklaşım Türkiye’nin kendi doğal kaynaklarının kontrolü hususunda hassasiyetini korumak zorunda olduğunu göstermektedir.”²⁷⁷

Bu konuyla ilgili olarak Türkiye’nin öne sürdüğü bir diğer sav ise;

“su kaynaklarının makul ve hakkaniyet esaslarına uygun kullanılabilmesi için Fırat ve Dicle nehirlerinin ayrı ayrı değil bir bütün ve tek bir havza olarak ele alınmasıdır. Türkiye; Fırat ve Dicle’nin su potansiyelinin ilgili üç devlet arasında eşit miktarda paylaşılması yerine su ihtiyaçlarının teknik esaslara göre saptanarak taraflar arasında su tahsisi yapılmasını savunmaktadır. Bununla birlikte dikkate alınması gereken bir diğer husus Fırat ve Dicle Havzaları için ortak bir su yönetim planı oluşturulmasını engelleyen ülkeler arası görüş ayrılıklarının mevcudiyetidir. Bu nedenle Türkiye’nin nehirlerin kendi toprakları içinde yer alan bölümü için hazırlayacağı havza yönetim planına AB Komisyonu tarafından müdahale edilmesi ihtimali üzerinde durulmaktadır.”²⁷⁸

AB Türkiye raportörü Camille Eurlings’in 2004 yılı raporunda Türkiye ile ilgili olarak yaptığı değerlendirme şöyledir:

²⁷⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/>. 2004.

²⁷⁷ Hasan Hüseyin Can, “Türkiye’nin Sınırşan Suları”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Yıl 12 sayı II, 2003, ss. 62–74.

²⁷⁸ Bilen, a.g. m., <http://www.hâkimiyetimilliy.org>. 2007

“Bölgesel istikrarın geliştirilmesi ve komşularla ilişkilerin iyileştirilmesi çerçevesinde Türkiye'nin bu ülkelerin su ihtiyaçlarına özellikle Atatürk Barajının inşaatıyla su akışı kayda değer ölçüde azalmış bulunan Irak ve İran'daki aşağı Mezopotamya Bataklıkları kapsamında duyarlı davranmasını tavsiye eder. Türkiye'nin kendi topraklarından kaynaklanan nehir sularının Suriye dahil komşularıyla hakça ve adilane biçimde dağılımını teminen çalışma grupları oluşturmasını öngörür.”²⁷⁹

AB Su Çerçeve Direktifinin; içerik olarak uluslararası entegre havza yönetimine özel bir önem verdiği apaçık ortadadır. Ancak bu yaklaşım özellikle sınır aşan ve sınır oluşturan su kaynaklarımız açısından büyük önem taşır. Bundan dolayı tanıma ve uyum sürecinde;

“su kaynaklarımızın geliştirilmesini engelleyecek herhangi bir taahhüt altına girilmemelidir. AB Su Çerçeve Direktifinin 12. maddesinde, üye ülkelerin birbirleriyle entegre havza yönetimi zorunlu kılınmış, üyelerin üye olmayan ülkelerle entegre havza yönetimi ise sadece teşvik edilmiştir. Direktifte bu şekilde vuku bulmasına rağmen Türkiye ile ilgili ilerleme raporlarında, 20 yıl sonra üyeliği konuşulan bir Türkiye için, Fırat ve Dicle Nehirlerinin İsrail ve komşuları ile ortak yönetim konusunda AB'nin şimdiden çok duyarlı olması dikkat çekmektedir. Bu durumun ulusal çıkarlarımız boyutunda ele alınması gerekmektedir.”²⁸⁰

AB'nin Türkiye suları ile ilgili planlarının daha eski tarihlere dayandığı söylenebilir. 1993 yılında Ankara'da düzenlenen bir su konferansında dönemin AB Türkiye temsilcisi Michael Lake yaptığı konuşmasında;

“Orta Doğu ülkelerini kapsayan bir Ortak Su Yardımı Birliği oluşturulması konusunu gündeme getirmiştir. Hatta konuşmanın içeriğine bakıldığında Lake, Türkiye'yi su yardımı konusunda adeta yükümlü gibi göstermeye çalışmış ve

²⁷⁹ Avrupa Parlamentosu İlke Kararları Dış İlişkiler Komitesi, <http://www.abgm.adalet.gov.tr.2004>

²⁸⁰ TMMOB 1. Su Politikaları Kongresi Sonuç Bildirgesi, <http://e-imo.imo.org.tr.2006>.

Türkiye'nin ancak bu su yardımıyla AB'ye girebileceğini ima etmiştir.”²⁸¹

2005 yılı Katılım Ortaklığı belgesinin Çevre sorunları ile ilgili bölümünde, “Çevre müktesebatına ve topluluğun taraf olduğu uluslararası sözleşmelere bağlı sınıraşan sorunlar özel bir dikkati gerektirmektedir” ifadesine yer verilmiştir. Raporu değerlendiren ATO Başkanı Sinan Aygün, konuyla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir;” *AB, Ortadoğu’da suyun vanasını elinde tutmayı planlıyor. AB, Fırat ve Dicle suları ile bölgedeki barajlar ve GAP’ın uluslararası yönetime bırakılmasını istiyor. Hiçbir üye ülkenin barajlarının uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmediğini vurgulayan Aygün; İlerleme Raporu’na bu maddenin konmasını AB’nin komşularımızla aramızdaki su sorununa müdahil olacağının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.”²⁸²* AB’nin Fırat ve Dicle’nin yönetimini istemesi, ABD üniversitelerinin Fırat ve Dicle araştırma grupları kurarak ülkenin su politikalarına bu enstitüler aracılığı ile yaptırımında bulunmasını olumsuzlayan Prof. Zekai Şen ise; bunu yine ülke yönetiminin su kaynaklarına muktedir olamamasına bağlıyor.

“Yurt dışında Türk olduğumun fark edilmediği toplantılara katıldım diyen Şen, bu toplantılarda açıkça gördüm ki ülkemizin suyu yabancıların politik metası haline gelmiş. Sadece Avrupa ve Amerika değil, Arap ülkelerinin gözü de bizim su kaynaklarımızda özellikle Fırat ve Dicle üzerine planlar yapıyorlar diyerek gözlemlerini dile getirmiştir.”²⁸³

Sabah gazetesi yazarlarından Erdal Şafak ise; bu konunun bu kadar abartılmaması gerektiğini belirterek, konunun aslının şu şekilde olduğunu ifade etmiştir:

“14 Nisan 2003 tarihli KOB’da Sınıraşan Sulara İlişkin işbirliğinin, “Su Çerçeve Direktifi ve AB’nin

²⁸¹ Kapan, a.g.e., s. 417.

²⁸² “AB’nin Gözü Suyumuzda”, <http://www.tumgazeteler.com>. 2005.

²⁸³ “Gözleri Suyumuzda”, <http://www.turkburosen.org.tr>. 2006.

taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uygun geliştirilmesi isteniyor. Anlamı Meriç nehri gibi AB üyeleriyle paylaşılan ırmakların yönetimi AB müktesebatına göre yürütülecek. Fırat ve Dicle gibi ırmaklarda ise Helsinki Sınıraşan Sular Sözleşmesine göre yönetilecekler.”²⁸⁴

8 Kasım 2006 tarihinde AB tarafından yayınlanan Türkiye İlerleme Raporunun çevre ile ilgili bölümünde ise Türkiye’yi negatif anlamda eleştiren şu ifadeler yer verilmiştir;

*“konuyla ilgili yeni yatırımların müktesebatla uyumlu hale getirilmesine yönelik Su Çerçeve Yönetmeliğiyle uyumlaştırma yönünde hiçbir ilerleme kaydedilmemiştir. Aynı şekilde, özellikle üye ülkelerle sınıraşan su işbirliğinin geliştirilmesine yönelik olarak da adım atılmamıştır”.*²⁸⁵

Türkiye’de doğup yalnızca sınırlarımız içindeki su kaynaklarından beslenip sınırlarımızı aşan en önemli iki nehir Fırat ve Dicle’nin son yıllarda dünyada artan su kıtlığıyla birlikte önem kazanması kaçınılmaz bir gerçekliktir. Batılı güçler, bu iki nehrimizin uluslararası su olarak nitelendirilmesini talep etmektedirler. Türkiye’nin bu konudaki görüşü ise Fırat ve Dicle nehirlerimizin sınıraşan su olarak kabul edilmesidir. Çünkü adı geçen kaynaklarımız uluslararası su olarak kabul görmesi durumunda nehirlerdeki suyun kullanımında nehirden yararlanan tüm ülkeler söz sahibi olacaktır. Sınıraşan su olarak tanımlandıklarında ise belirleyici olan ülke nehrin doğduğu ve beslendiği ülkedir. Türkiye’nin politikaları ve önerileri Fırat ve Dicle Havzasındaki su kaynaklarının ciddi bilimsel veriler ışığında profesyonel bir ekip tarafından incelenerek söz konusu iki nehirden yararlanan diğer ülkelerin toprak yapılarının da incelenmesiyle, su ihtiyaçlarının net olarak değerlendirilmesinin sağlanması yönündedir. Türkiye’nin Fırat ve Dicle sularının paylaşımı ve kullanımı konusundaki

²⁸⁴ Erdal Şafak, “Dicle- Fırat ve AB’ nin Talepleri”, *Sabah Gazetesi*, Ekim, 2005.

<http://www.sabah.com.tr>. 2005.

²⁸⁵ <http://digm.meb.gov.tr>.

tutumu optimum ve hakça kullanım esaslarına dayanmakta, uzlaşmacı ve komşularına verebileceği çevresel zararları asgaride tutmak kaygısı içinde müzakerelerden kaçınmamıştır. Türkiye Fırat ve Dicle sularını kontrol edebilme olanağına sahip olmakla birlikte bu sular üzerinde mutlak egemenlik iddiasında bulunmamıştır.

AB su mevzuatının topluluk üyesi bazı devletler tarafından;

“etnik milliyetçiliğin tahrik edilmesi dahil Orta Doğu’da yapay su sorunları yaratmak için bir araç olarak kullanılması riski vardır. AB su mevzuatına uyum sürecinde hidropolitik yönden karşılaşacağımız temel sorun budur. Uluslararası su hukukunun hakkaniyet ve komşularına önemli zarar vermemek ilkelerine uygun olsa da Türkiye’nin sınıraşan su kullanımlarına sınırlama getirmeye yönelik çabalar yoğunluk kazanabilir. Sınıraşan sular konusunda uluslararası sözleşmelerin genellikle aşağı kıyıdaş ülkelerin lehine hükümler içermesi bu yöndeki girişimleri kolaylaştıracaktır. Türkiye müzakere sürecinde yukarıda belirtilen risk ve değerlendirmeleri dikkate alarak su politikalarını yönlendirmeli, teknik ve hidropolitik yaklaşımları uluslararası platformlarda savunmalıdır. Bununla birlikte su kaynaklarımızın %100 oranında geliştirilmesi için gerekli faaliyetlerin AB katılımından önce gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli çabaların gösterilmesi büyük önem taşımaktadır.”²⁸⁶

Türkiye’nin sosyo-ekonomik kalkınmasında büyük önemi olan su kaynaklarının %40’lar seviyesinde olan gelişmişlik seviyesinin daha yüksek oranlara ulaştırılabilmesi ve kullanıma sunulması çok önemli olup ileriye dönük gerçekleştirilmesi hedeflenen planlarının önündeki her türlü engel aşılmaya çalışılmakta, buna engel teşkil edebilecek uluslararası sözleşmelere taraf olmaktan kaçınılmaktadır. Bununla birlikte, bir yandan su kaynaklarımızı geliştirirken diğer yandan bunların kirliliğe karşı korunması

²⁸⁶ Bilen, a.g.m, www.asam.org.tr.2006.

ve gelecek nesillere mümkün olduğunca temiz bir şekilde bırakılması da özel önem arz etmektedir. Benzer şekilde SÇD'nin temelini oluşturan entegre havza yönetimi kavramının da ÷lkede yerleştirilmesi su kaynaklarımızda koruma-kullanma dengesinin etkin bir şekilde tesisi ve sürdürülebilirliği açısından çok önemlidir. SÇD'nin özellikle sınıraşan sularla ilgili hükümleri, direktifin milli çıkarlara ters düşen yönlerinin kendi çıkarlarımız doğrultusunda hedeflenen noktalara ulaşılabilinmesi amacıyla uyumlaştırılması ve uygulanması büyük önem taşımaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde su stratejik bir madde olarak değerlendirilmektedir. Şöyle ki; su konusunda yaşanan problemlerin asıl kaynağını değişen güvenlik kavramının doğurduğu sonuçlar oluşturmaktadır. Suyun bölgesel önemi güç dengelerinin belirlenmesi açısından da etkilidir yani su kaynaklarından hangi devlet daha çok faydalanırsa o devletin o bölge üzerinde diğer devletlere oranla daha hâkim bir yapıya sahip olduğu görüşü yaygındır. Dünya üzerindeki su kaynaklarının eşit olarak dağılmayışı da bu konudaki olumsuzlukların artmasında etkin rol oynamaktadır. Jeopolitik konumları ve coğrafyaları nedeniyle Afrika, Orta Asya, Orta Doğu ve Amerika kıtalarında kimi ülkeler nehirler ve iç suların kullanım hakkı nedeniyle büyük tartışmalar yaşamakta ve su sıkıntısının artışına bağlı olarak bu tartışmaların şiddetinin de yükseleceği tahmin edilmektedir. Yeryüzünde su kıtlığı çeken ve gelecekte susuzluk çekeceği düşünülen ülkelerin büyük bölümü kuzey yarım kürede, aynı enlem kuşağındaki Afrika ve Orta Doğu ülkeleri ile bu kuşağın devamında yer alan yüksek nüfuslu Asya ülkeleridir.

Uluslararası hukukun temel kaynaklarına baktığımızda evrensel düzeyde bütün devletleri bağlayıcı özellikle de suların endüstriyel ve tarımsal amaçlı kullanımına yönelik kesin kuralların olmadığı gözlemlenilebilmektedir. Çünkü devletlerarasında sorunun farklı tanımlanmasından doğan problemlerin dışında uyumsuzluğa kaynaklık eden nehrin uluslararası mı yoksa sınır aşan nitelikte mi olduğu hususu, devletlerin kendi menfaatlerini koruma amacıyla güttükleri politika sonucunda bir uzlaşma ile sonuçlanamamaktadır.

Geçerli olan uluslararası hukuk kurallarına göre bir tek devletin ülkesinde yer alan akarsu, göl, kanal ve öteki suyollarının tamamı ulusal suyolları olarak tanımlanmakta ve kabul görmektedir. Bu suyolları iç sular

olarak değerlendirilmektedirler ve üzerlerindeki her türlü yetki o ülkenin kullanımına aittir. Ancak bir akarsu farklı bir devletin sınırları içerisinde geçiyorsa geçtiği devletler için de egemenlik ve kullanım hakları meselelerinin özünü oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki; dünya genelinde yer alan ırmaklardan 2/3 kadarı birden fazla ülke tarafından paylaşılmakta, 300'den fazla akarsu ise bir ülkenin sınırlarını aşar niteliktedir. Bir başka ifadeyle, dünya nüfusunun yüzde 40'ı birden çok ülkenin sınırlarını aşan 263 su havzasını paylaşmak durumunda ve toplam 145 ülkenin sınır aşan su havzalarına sınırı bulunmaktadır.

Uluslararası hukuk açısından sınıraşan sularla ilgili açıklığa kavuşturulması gereken iki önemli unsur vardır. Bunlardan ilki; devletleri ayıran akarsularda egemenlik alanlarının tespit edilmesi ikincisi ise iki ya da daha çok devletin topraklarından geçen sınıraşan akarsular üzerinde yapılan endüstriyel veya tarımsal amaçlı kullanım faaliyetlerinin düzenlenmesi konularıdır. 20. yüzyılın başlarından beri birçok kuruluş su konusunda yukarıda da belirttiğimiz anlaşmazlıkları giderebilecek ve uzlaşma ortamı yaratabilecek özelliklere sahip bir hukuk sistemi oluşturulması için çalışmalar yapmaktadır. Ancak henüz teamül hukuku, anlaşmalar ve genel hukuk ilkeleri bağlamında evrensel düzeyde tüm ülkeleri bağlayıcı nitelikte kesin hükümler içeren bir kurallar sisteminin varlığından bahsetmek mümkün olamamaktadır.

Sınıraşan akarsuların geliştirilmesi hususunda uluslararası hukuk açısından dört yaklaşım söz konusu olmuştur. Bunlar; 1- Bir ülkenin kendi topraklarından kaynaklanan suları dilediği gibi kullanabileceği esasını temel alan “mutlak egemenlik görüşü”, 2- Sınıraşan suların doğal şartlarında yukarı kıyıdaş ülkelerce hiçbir değişiklik yapılamayacağı ilkesini kabul eden “doğal bütünlük doktrini”, 3- Nehirlerden diğer kıyıdaş devletlerden önce yararlanmaya başlayan ülkenin kazanılmış hakkına zarar vermeme yükümlülüğünü içeren “ön kullanım üstünlüğü doktrini”, 4- Kıyıdaş devletler arasında uluslararası akarsuların her birinin haklı ekonomik ve

sosyal ihtiyaçları uyarınca hepsine en st seviyede fayda ve en az oranda zarar verecek biçimde bölüşülmesi temeline dayanan “adil kullanım doktrini

dir”. Uluslararası hukukun net ve açık hükümlerden yoksun ve bağlayıcı nitelikler taşımaktan çok tavsiye özelliği gösteren görüşleri içeren ve su konusunda her ülkenin kendi çıkarlarını koruma çabasının bir sonucu olarak benimsedikleri bu ilkelerin uluslararası hukuk açısından sınıraşan sularla ilgili çatışmaları kesin olarak çözüme kavuşturabileceklerini düşünmek şuan için öngörülmesi mümkün olan bir unsur olarak değerlendirilememektedir. Bu nedenle sorunlar yalnızca taraf ülkeleri bağlayan anlaşmalarla çözümlenmeye çalışılmakta oluşan güvensizlik ortamı nedeniyle her ülke kendi su stratejisini geliştirme çabasına yönelmektedir.

Dünya nüfusundaki hızlı yükselme, kent ve sanayi toplumlarında su tüketiminin artması, küresel ısınma ve global evre kirlenmesi gibi çeşitli nedenlerle su kaynaklarında meydana gelen azalma farklı siyasi çıkarların beslediği gerginliklerle de ilintili olarak karmaşık ve çözüm bekleyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamıza konu olan Orta Doğu, dünya üzerinde su sıkıntısı çeken 29 ülkenin 13’n kendi içinde barındıran bir bölgedir. Orta Doğu bölgesinde suya dayalı çatışmaların varlığı M.. yedinci yüzyıla kadar dayanmaktadır. Tarihin birçok döneminde ya saldırı ya da savunma amaçlı olarak da olsa su kaynakları bir şekilde çatışmaların içinde kullanılmışlardır. Ancak günümüzde oldukça hassas olan bu konunun bir savaş unsuru olarak gelecek yıllarda karşımıza çıkabileceği konusunu destekler nitelikteki görüşler küresel ısınma, iklim değişiklikleri ve artan nüfusla birlikte tatlı su kaynaklarındaki azalmaların oluşturduğu endişeyle birleştiğinde olası bir çatışma ortamını tetikler niteliktedir. Ortadoğu, Dünyanın en az yağış alan ve en fazla buharlaşma yaşayan bölgeleri dönenceler etrafında bulunmaktadır. Bununla birlikte su kaynaklarının özellikle de sınır aşan suların kullanımı birbirine komşu ülkeler arasında uyumlaşık

sebebi olmaktadır. Bu bölgedeki su sorununun başlıca nedeni, Litani nehri dışında bölgede yer alan bütün su kaynaklarının sınıraşan su statüsünde bulunmalarıdır.

Ortadoğu’da ve dünya genelinde su; aslında petrolden daha kıymetli ve stratejik bir maddedir. Çünkü bir enerji kaynağı olarak petrolün alternatifleri vardır. Ancak su bütün canlılar için hayat kaynağı olduğu gibi başka bir doğal kaynağın onun yerini alması mümkün değildir. Bu yüzden de, su kıtlığı olan bölgelerde, suyun kullanımı ve paylaşımı ile ilgili sorunların yaşanması olağandır. Çünkü bu coğrafyada yer alan her devlet su kaynaklarından daha fazla pay almak ve bu kaynakları dilediğince kullanmak amacındadır. Dünya genelinde ve özellikle Orta Doğu bölgesinde suların kullanımı ile ilgili anlaşmazlıklarda havzaların farklı nitelikleri ve bahse konu olan devletlerin jeopolitik durumları nedeniyle birbirinden ayrı özellikler göstermeleri de sorunların çözümlenmesinde ortaya çıkabilecek zorluklarda etkili olmaktadır.

Normal şartlar altında işbirliğinin yolunu açabilecek olan su kaynakları, devletlerin ikili ilişkilerinin iyi olmaması nedeniyle sorun olabilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi su, bölge ülkeleri tarafından siyasi bir güç olarak kullanılmaktadır. Sadece bölge ülkeleri değil dış güçler de coğrafya üzerindeki etkinliklerini sürdürmek ya da dikkatleri başka yöne çekmek gayesiyle su sorununu kullanabilmektedirler.

Su, Türkiye’nin Ortadoğu politikasında da oldukça önemli bir yer tutmakta, Türkiye’nin ulusal ve bölgesel güvenliğinin sağlanmasında stratejik bir meta olarak değerlendirilmektedir. Orta Doğu’nun temel yapısı değişmediği sürece; Türkiye bulunduğu coğrafi konum nedeniyle su kaynakları bakımından diğer bölge ülkelerine oranla şanslı bir konumdadır. Bazı bölge ülkeleri onun global sahnede artan önemini bununla ilişkilendirmekte ve Türkiye’nin sahip olduğu su unsurunu politik bir güç ve psikolojik bir baskı mekanizması olarak değerlendirmektedir.

Türkiye, Orta Doğu'nun önemli su kaynakları olan Fırat ve Dicle havzalarını elinde tutan ve kontrol eden yukarı havza ülkesi konumunda olması nedeniyle sürekli tehdit altında bulunmaktadır. Sahip oldukları su miktarını göz önünde bulundurarak Irak ve Suriye'nin Türkiye'nin su kaynakları bakımından zengin olduğu görüşünü savunmaları bu nedenle de Fırat ve Dicle nehirlerinden gelecekteki su ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla en üst seviyede yararlanmayı amaçlamaları ülkeler arasındaki ilişkilerde soğuk bir havanın esmesinde en önemli etkenlerdendir. Burada cevap aranması gereken asıl konu Türkiye'nin su zengini mi yoksa su fakiri bir ülke mi olduğu sorusudur. Türkiye'nin gelecek yıllarda su kıtlığına maruz kalabilecek ülkelerden birisi olma ihtimali uluslar arası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalarla da desteklenmektedir.

Türkiye'nin su politikasını belirlemesinde bu iki nehrin büyük önemi vardır. Türkiye, Suriye ve Irak arasında bahsi geçen nehirlerle ilgili olarak bugüne kadar yapılmış kesin bir antlaşma yoktur. Ancak Türkiye yukarı havza ülkesi olarak su politikasını sadece “mutlak ülke egemenliği” doktrini temeline dayandırarak hareket etmekten kaçınmıştır. Bütün doktrinleri göz önünde bulundurarak, iyi niyet çerçevesinde hakça ve adil kullanım prensibine ve önemli zarar vermeme ilkesi ışığında sularını aşağı çığır ülkeleri ile paylaşma yoluna gitmiştir. Suriye, Fırat ve Dicle'yi “uluslararası sular” olarak tanımlamakta ve kuramsal olarak “matematiksel bölüşüm” tezini savunmaktadır. Türkiye ise Dicle-Fırat Nehirleri'nin tanımı konusunda “uluslararası sular” terimini reddedip “sınır aşan sular” tanımını kullanmaktadır.

Su savaşı senaryoları ve bu konudaki bazı devlet adamı ve uzmanların görüşlerine tezimizin üçüncü bölümünde yer vermiştik. Bu görüşlerin büyük çoğunluğu olası bir su savaşının Orta Doğu bölgesinde patlak vereceği hususunda birleşmektedir. Büyük olasılıkla bu coğrafyanın sürekli çatışmalara sahne olması ve bölge ülkeleri arasında uzlaşmacı bir tutumun var olamayacağına dair kabul görmüş kanılar olumsuz

varsayımlarda etkili olabilmektedir. Ancak yapılması gereken günümüzde sıkça dile getirilen su meseleleri ve bunun sonucunda ortaya çıkan bölgesel su stratejisi geliştirme zorunluluğunu ulusları bölgesel barışa yönlendirmede önem bir etmen haline dönüştürebilmek, su sorununu daha uzlaşmacı bir eksen etrafında ele almak suyu bir savaş değil barış unsuru olarak görebilmektir. Orta Doğu ülkeleri açısından Türkiye'nin su meselesine çözümü için önerdiği Barış Suyu, Manavgat Çayı ve GAP projeleri ekonomik ve stratejik getirirleri göz önünde bulundurulduğunda oldukça önemli atılımlardır.

Orta Doğu'daki mevcut su kaynaklarının akılcı ve etkin bir biçimde kullanılması ve kullanılabilir su kaynaklarının arttırılmasıyla su sorununa barışçıl çözümler getirilebilir. Türkiye'nin öne sürdüğü "Barış Suyu Projesi" bölgede suyun işbirliği ve uzlaşmaya kaynaklık edebileceğini gösteren önemli örneklerdendir. Ne yazık ki Türkiye, Suriye ve Irak arasında Fırat, Dicle ve Asi nehirlerinin sularının paylaşımına ilişkin üçlü bir anlaşma yapılamamıştır. Ancak Türkiye'den kaynaklanan Fırat ve Dicle sularının bahsi geçen aşağı memba ülkesi konumundaki Suriye ve Irak ile hakkaniyete dayalı bir biçimde optimum kullanımı için Türkiye oldukça pozitif ve iyi niyetli çabalar göstermiştir. Güneydoğu Anadolu Projesi ve Üç Aşamalı Plan bu alanda gösterilen çabaların bazılarıdır. Suriye ve Irak ise suyu bir güç mücadelesinin kaynağı olarak görmekte ve Türkiye'nin ortaya koyduğu projelerle bölgede önemli bir siyasal güce kavuşacağı düşüncesini gütmektedirler. Bu inançlarında bölge dışı güçlerin coğrafyanın parçalı yapısının devamını sağlamak amacıyla devam ettirdikleri telkinlerinin de etkisi büyüktür.

Orta Doğu hem jeolojik konumu hem de iklim şartları göz önünde bulundurulduğunda yeryüzünde su sorununu en derinden yaşayan bölgelerden birisidir ancak gerekli tedbirler alındığında sorunun çözümlenememesi için hiçbir sebep yoktur önemli olan geleceğe yönelik, işbirliğine dayalı, yapıcı ve planlı çözümlemelere gidebilmektir. Öncelikle

yapılması gereken su sorununu bir politika unsuru olmaktan çıkarabilmektir. Böylece ülkeler arası güvensizlikler ortadan kalkabilecek, ortak çıkarlar doğrultusunda uzlaşma için gerekli zemin sağlanabilecek ve sorunların çözümünde ilgili bütün devletlerin çıkarlarıyla bağdaşan bir rota çizilebilecektir.

KAYNAKLAR

AKTAŞ, ACABEY, Münevver, *Sınıraşan Sular, Hukuki Rejim, Dicle- Fırat Ve Türkiye'nin Diğer Sınıraşan Suları*, İstanbul: Beta Basım A.Ş. , 2006.

ALTINBİLEK, Doğan, “Fırat- Dicle Havzası'nın Gelişimi ve Yönetimi”, 22 *Mart Dünya Su Günü Paneli Orta Doğu'da Su Meselesi ve Türkiye*, Ed. Zekai Şen, Sevinç Sırdaş, İstanbul: Su Vakfı Yayınları, 2004.

CAN, Hasan Hüseyin, “Türkiye'nin Sınıraşan Suları”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, C.XII / sayı 2, 2003.

CHALABI, Hasan - MAJZOUB Tarek, “ Turkey The Waters of The Euphrates and Public International Law”, J. A. Allan ve Chibli Mallat Wallat, *Water in the Middle East, East Legal Political and London Tauris Academic Studies*.

Commission of The European Communities, “Issues Arising From Turkey's Membership Perspective”, Brussels: 2004.

DALAR, Mehmet, *Su Sorununda Ulusal ve Uluslararası Legal Perspektifler: Fırat ve Dicle*, Bursa: Alfa Akademi Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 2007.

DAVIDSON, Roderic H., “Where Is The Middle East?”, *Foreign Affairs*, Vol.38, New York: 1959–1960.

DENK, B. Erdem, *Ortadoğu'da Su Sorunu Bağlamında Dicle ve Fırat*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Kültür Yayınları, 1997.

DEMİR, Ali Faik, ” Su, Jeopolitik ve Türkiye,” *İtovizyon*, , sayı.57, 2007

DURMAZUÇAR, Vedat, *Ortadoğu'da Suyun Artan Stratejik Değeri*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.

ERENDİL, Muzaffer, *Çağdaş Ortadoğu Olayları*, Ankara: GKB Yayınları, 1992.

ERSİN, Nihat, *Orta Doğu Savaşları'nın Perde Arkası*, İstanbul: Gündem Yayınları, 2003.

ESENYEL, Ömer, *Türkiye'nin Su Potansiyeli ve Potansiyelin Kullanılması*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2001.

Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, Yeni Bir Strateji Hidrostrateji, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1996.

Hurwitz, A. Bruce "Water Crisis in the Middle East", çev. Ghassan Ramlaw, *Middle East Affairs*, 1992.

GLEİCK, Peter H., "Water and Conflict", Fresh Water Resources and International Security", *International Security*, volume XVIII / number1, 1993.

İNAN, Yüksel, "Sınıraşan Suların Hukuksal Boyutları (Fırat ve Dicle)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c: XLIX, 2000.

KAPAN, İsmail, *Suyun Stratejik Dalgaları*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı, 2007.

KARA Suat- KAYAN Adem, "Fırat ve Dicle Suları ve Bölge Güvenliği'ne Etkileri", *Güneydoğu Avrupa Müttelik Kara Kuvvetleri Komutanlığı*, sayı:IX, İzmir: 1998.

KASIM, Kamer, "Türkiye İsrail İlişkileri: İki Bölgesel Gücün Stratejik Ortaklığı", *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed. İdris Bal, Ankara:

Ankara Global Araştırmalar Merkezi Lalezar Kitapevi, 2006.

KIRAN, Abdullah, *Ortadoğu'da Su Sorunu Bir Çatışma ya da Uzlaşma Alanı*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005.

KOCAOĞLU, Mehmet, *Uluslararası İlişkiler Işığında Orta Doğu Parçalanmak İstenen Topraklar ve İstismar Edilen İnsanlar*, Ankara: Genel Kurmay Basımevi 1995.

KOLUMAN, Aziz, "Dünyada Su Sorunları ve Stratejileri, ed. Aziz Koluman, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), 2002.

———, **Aziz,- ŞEN, Zekai,** "Dünyada Su Kaynakları'nın Paylaşımı Konusunda Yaşanan Başlıca Sorunlar", *Dünya'da Su Sorunları ve Stratejileri*, ed. Aziz Koluman, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2002.

KUT, Gün, "Türk Dış Politikasında Su Sorunu", *Türk Dış Politikasının Analizi Dergisi Yayınları*, İstanbul: 1994.

OKMAN, Cengiz, "Su Sorunu ve Orta Doğu'da Stratejik Durum", *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, ed. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.

OLCAY, Bülent H, "The Euprates- Tigris Watercourse Controversy and The 1997 Convention on The Law of The Non Navigational Uses Of International Watercourses", *Foreign Policy*, No:3-4, 1997.

ÖKTEM, Onur, "Türkiye'nin Sınırtaşan Sular Politikasında Karşılaştığı Kısıtlar Dicle- Fırat Örneğinde Yeni Bir Hidro-Strateji", Ankara: TMMOB Su Politikaları Kongresi 2006. <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr>. 2006.

PAMUKÇU, Konuralp, *Su Politikası*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.

PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri 2. Kitap*, Ankara: Turhan Kitapevi, 1995.

SANDIKLI, Atilla – DAĞCI, Kenan, *Büyük Orta Doğu Projesi Yeni Oluşumlar Ve Değişen Dengeler*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.

SAR, Cem, *Uluslararası Nehirlerden Endüstriyel ve Tarımsal Amaçlarla Faydalanma Hakkı*, Ankara: SBF Yayınları, 1970.

ŞEN, Zekai ve diğerleri, *Sınır Aşan Sularımız*, İstanbul: Su Vakfı Yayınları, 2002.

TİKENCİ, Mevlüt, “Dicle- Fırat ve Türkiye’nin Dış Politika Seçenekleri”, *Avrasya Dosyası Orta Doğu ve Terör Özel*, c. III / sayı 2, 1997.

TİRYAKİ, Orhan, *Sınıraşan Sular ve Orta Doğuda Su Sorunu*, İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1994.

TOKLU, Vefa, “Türk Dış Politikasında Su Sorunu”, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikası*, ed: İdris Bal, Ankara: Nobel Yayınları, 2004.

———, **Vefa**, *Su Sorunu Uluslararası Hukuk ve Türkiye*, Ankara: Turhan Kitapevi, 1999.

TOMANBAY, Mehmet, *Dünya Su Bütçesi ve Orta Doğu Gerçeği*, Ankara: Gazi Kitabevi, 1998.

UÇAROL, Rifat, “ Tarihte Dicle- Fırat Nehirleri Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler”, *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, ed. Sabahattin Şen, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

ULUATAM, Özhan, *Damlaya Damlaya (Ortadoğu'nun Su Sorunu)*,

Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

VERSAN, Rauf, “Güneydoğu Anadolu Projesi ve Hukuk Açısından Türk-

Arap İlişkileri, Su Sorunu”, *Türkiye ve Ortadoğu*, ed. Sebahattin Şen,

İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

YILDIZ, Dursun, *Akdeniz Havzasında Su Sorunları ve Türkiye*,

Ankara: TMMOB İMO Ankara Şubesi Yayınları, 2003.

ZEHİR, Cemal, “Son Gelişmeler Işığında Orta Doğu Su Meselesi”,

Milletlerarası Ortadoğu Kaos mu? Düzen mi? Konferansı”, ed.

Ali Ahmetbeyoğlu, Recep Ahışhalı, Hasan Demiroğlu, Yahya Başkan,

İstanbul: Tatav Yayınları, 2004.

_____, **Cemal**, *Ortadoğu'da Su Medeniyetlerinden Su Savaşlarına*, İstanbul:
Su Vakfı Yayınları, 2003.

BENMAYOR, Gila, “ İran, Irak ve Suriye Su Savaşı Çıkmayacak”, *Hürriyet*

Gazetesi, 2008.

Acer, Yücel, “Asya'yı Türkçe Okumak”, *Usak Stratejik*

Gündem, <http://www.usakgundem.com>. 2006.

Aksay, Oktay “ Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde

Türk Suları” <http://www.asam.org.tr>. 2006

Avrupa Parlamentosu İlke Kararları Dış İlişkiler

Komitesi, <http://www.abgm.adalet.gov.tr>.2004

Aydınlı, Halil İbrahim - Ayhan, Veysel, “Egemenlik Kavramının Tarihsel

Gelişimi Perspektifinden İktidarın Sınırlandırılması Tartışması”, *C.Ü. İktisadi*

Ve İdari Bilimler Dergisi, c. V /
sayı 167, <http://www.cumhuriyet.edu.tr>.2008.

Bilen, Özden, *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye*, Ankara: TESAV,2000.

——— , Özden, “Avrupa Birliği’nin Su Politikalarının Hidropolitik
Değerlendirmesi”, *Stratejik Analiz Dergisi*, <http://www.asam.org.tr>.2006

——— , Özden, “Ortadoğu’daki Suların Hidro-politik ve Teknik
Değerlendirmesi”, <http://www.ekitapyayin.com>. 1999.

——— , Özden, <http://www.hakimiyetimilliyet.org>. 2007.

Çiçek, Nermin ve diğerleri, “Türkiye’de Uyumlu Su Havzası Yönetim Stratejisi
Ve Su Çerçeve Direktifi”, <http://cevre.club.fatih.edu.tr>. 2008.

——— , Nermin ve Diğerleri,” Türkiye’de Uyumlu Su Havzası Yönetim Stratejisi
Ve Su Çerçeve Direktifi ”, 2008. <http://cevre.club.fatih.edu.tr>. 2008.

Can, Hasan – Hüseyin, “Türkiye’nin Sınıraşan Suları”, *Çağdaş Yerel
Yönetimler Dergisi*, <http://www.mitaged.org.tr>. 2003.

Dağdeviren, Murat, “Dünya Su Krizine Doğru Gidiyor”,
<http://www.gyte.edu.tr>.2006.

Dilek- Bahadır Selim ” Ortadoğu’da Su Pazarlığı”, *Cumhuriyet Enerji*,
sayı 6, [http// www. emo.org.tr](http://www.emo.org.tr).2008.

Dursun, Davut , “Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi
Ve Tarihi”, www.stradigma.com. 2003.

Erhan, Çağrı, ”Türkiye Suriye İlişkilerinde Fırat Suyunun Paylaşımı

Sorunu”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, c.XXI / sayı 199

<http://mulkiyederigi.org>.2008

Gürseler, Güneş “Orta Doğu Su Barışı”, <http://www.gurselertufan.av.tr>.2008.

Kapan, İsmail, “Büyük Orta Doğu Kavramı ve Bölgemizde Su Meselesi”, www.dunyasugunu.org. 2004.

Kaya, İbrahim, “Uluslararası Akarsular ve Hukuk, Kavramsal Çerçeve”, *USAK Stratejik Gündem Ders Notları*, <http://www.usakgundem.com>, 2006.

Kona, Güngörmüş, Gamze, “ Orta Doğuda Güvenlik Algılaması ve Dahili Risk Faktörleri’nin Etkisi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, <http://www.akdeniz.edu.tr>. 2004.

Kuruçim, Abdullah Yücel, “Değişen Stratejiler ve Türkiye’nin Su Politikası”, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr>. 2008.

Kürklü, Savaş, “Türkiye Su Fakiri Olacak”, <http://www.arkitera.com>. 2007.

Öktem, Onur, “Türkiye’nin Sınıraşan Sular Politikasında Karşılaştığı Kısıtlar Dicle- Fırat Örneğinde Yeni Bir Hidro-Strateji”, *TMMOB Su Politikaları Kongresi*, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr>. 2006.

Önal, Cumali , “ Nil’de Su Savaşları”, *Aksiyon Haftalık Haber Dergisi*, sayı: 507, <http://www.aksiyon.com.tr>.2004.

Kay- Öztürk, Selda, “Orta Doğu’da Uyumayan Sorun Su”, *Yeni Çağ Gazetesi*, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/haberdetay>.2007.

Şafak, Erdal, “Dicle- Fırat ve AB’nin Talepleri”, <http://www.sabah.com.tr>.2005.

Sandıklı, Atilla, “Sınıraşan Sular ve Türkiye”, <http://www.tasam.org>. 2004.

Şimşek, Özcan, “ Su, GAP, Ortadoğu ve Türkiye Üzerine Oyunlar”, <http://www.turkeyforum.com>.2007

Turgay, Salih, “Su Sorunu Ekseninde Türkiye Suriye İlişkileri”, <http://www.caginpilisi.com.tr>. 2008

“AB’nin Gözü Suyumuzda”, <http://www.tumgazeteler.com>. 2005.

“Avrupa Birliği’nin Su Politikaları’nın Hidropolitik Değerlendirmesi”, www.euractiv.com.tr. 2008.

“ Dünyanın En Büyük Su Toplantısı İstanbul’da”,
<http://www.referansgazetesi.com>. 2008.

“ GAP ve İsrail Stratejileri”, <http://ozseydam.blogcu.com>. 2007.

“Gözleri Suyumuzda”, <http://www.turkburosen.org.tr>. 2006.

“İsrail’ in Gözü GAP’ta “, <http://www.turkdunya.de/forum>. 2004.

“ İstanbul 2009 Dünya Su Formuna Hazırlanıyor”, www.arkitera.com. 2006.

“Orta Doğu’da Su Dahi Sorun”, <http://www.voanews.com>. 2004

“Ortadoğu’da Su Savaşları Senaryosu,” [http:// www.biroybil.com](http://www.biroybil.com). 2006

“Ortadoğu’nun Sorunu Su”, <http://yenisafak.com.tr>. 2004.

“Ortadoğu’da Su Savaşları Tehlikesi”, <http://www.haber1.com>. 2007.

“Su ve Enerji Konferansı”, <http://www.dsi.gov.tr>. 2008.

“Su Savaşı Kapıda”, <http://www.suvakfi.org.tr>. 2005.

“Su Savaşı Kapıda”, <http://www.suvakfi.org.tr>. 2007.

TMMOB 1. Su Politikaları Kongresi Sonuç Bildirgesi,

<http://e-imo.imo.org.tr>.2006.

TMMOB Su Politikaları Kongresi, <http://www.e-kutuphane.imo.org.tr>.2008

“ Türkiye’nin Sınıraşan Sular Politikasının Ana hatları”

<http://www.mfa.gov.tr>. 2008.

United Nation General Assembly Belgeleri, <http://www.un.org.documents>. 1996.

<http://www.dpt.gov.tr>.2004.

<http://digm.meb.gov.tr>.2008.

<http://www.gap.gov.tr>.2006.

<http://www.insicamx.com/dunyaninsorunlari>.2008.

<http://www.politics.ankara.edu.tr>. 1994.

<http://www.webhatti.com>. 2008.

<http://www.voanews.com>. 2004.

<http://www.21yyte.org/tr>. 2008.

[www.e- kutuphane.imo.org.tr](http://www.e-kutuphane.imo.org.tr), 2008.

Bilgiç, Esra, “Su Sorunu: Fırat Dicle ve Asi Nehirleri Örnekleri”

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006.

Bir, Mustafa, “Akarsulardan Faydalanma ve Türkiye’nin Uluslar arası

Hukukunu İlgilendiren Akarsuları”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi**, 1986.

Demir, Abdullah, “Türkiye- Suriye- Irak Arasındaki Sınırşan Sular

Sorunu Çerçevesinde Türkiye’nin Su Politikası”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006.

ÖZGEÇMİŞ

1972 yılında Giresun Şebinkarahisar’da doğan Ünsal KESİK, ilköğretim ve lise öğrenimini Şebinkarahisar’da tamamladı. 1997 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu.

1998 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesinde başladığı meslek hayatına İSKİ Genel Müdürlüğünde devam etmektedir.

